

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
Тарих кафедраси**

37-12 гуруҳ битирувчиси

Ҳакимов Ражаб Амаровичнинг

**5120300- тарих таълим йўналиши бўйича бакалавр
даражасини олиш учун
«Фуқаролик жамиятини барпо этиш масалалари»
мавзусидаги**

БИТИРУВ-МАЛАКАВИЙ ИШИ

Раҳбар: Б.Самадов

Гулистон - 2016

РЕЖА:**I БОБ. АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА ИҚТИСОДИЁТНИ ИСЛОҲ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ**

- 1.1. Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетиш сабаблари.
- 1.2. Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган стратегия.
- 1.3. Республикада қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган тадбирлар.

II БОБ. ИНСОН МАНФААТИ, ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ

- 2.1. Ҳуқуқий мустақилликни таъминлашга қаратилган ҳаракатлар.
- 2.2. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши.
- 2.3. Миллий хавфсизликни таъминлаш зарурияти.

III БОБ. ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

- 3.1. Мустабид тузум инқирозининг сабаблари ва уларни бартараф этиш хусусиятлари.
- 3.2. Мустабид мафкурага қарши очиқ ошкора кураш.
- 3.3. Жаҳон ҳамжамияти сари қўйилган илк қадамлар.

ХУЛОСА

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Дунёдаги халқлар ва миллатларнинг озодлик йўлидаги курашлар тарихи шундан далолат берадики, жамият ҳаётидаги туб бурилишлар даврида ижтимоий-сиёсий вазиятнинг ўзи буюк йўлбошчиларни майдонга чиқаради. Ҳиндистон тарихида Махатма Ганди, Америка Қўшма Штатлари тарихида Жорж Вашингтон, Франция тарихида Шарль де-Голль, Туркия тарихида Мустафо Камол Отатурк ана шундай тарихий миссияни ўз зиммасига олиб, она халқининг миллий-озодлик курашига бошчилик қилганини яхши биламиз.

Бизнинг юртимиз тарихида ҳам ана шундай улуғ йўлбошчилар тарихий вазият тақозоси билан майдонга чиқиб, халқимизни ёвуз босқинчилар зулмидан озод этган, унинг шаъни ва ғурури, инсоний ҳуқуқларини қайта тиклаган. Бу ҳақда гапирганда, Соҳибқирон Амир Темур бобомиз ўн тўртинчи асрда Туркистон заминини мўғуллар зулмидан озод этиб, ана шундай буюк миссияни адо этганини ҳамиша ғурур-ифтихор билан эсга оламиз. XX асрнинг 90-йилларига келиб эса Президентимиз Ислоҳ Каримов ана шундай ўта оғир ва масъулиятли вазифани ўз зиммасига олди. Буни “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобидаги ҳар бир нутқ ва маъруза, тарихий ҳужжат тасдиқлайди.

Китобдаги биринчи материал - 1989 йил 24 июнда, республика раҳбари сифатида иш бошлаганининг иккинчи куни Ўзбекистон Министрлар Советида бўлиб ўтган Фарғона водийси областларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни жадаллаштириш масалаларига бағишланган кенгашда сўзлаган нутқидаёқ Ислоҳ Каримовдаги ҳақиқий йўлбошчиларга хос фазилатлар ёрқин намоён бўлади. Аввало, янги раҳбар бошқалар каби ёниб турган ўткир масалаларга, республикадаги ўта танг аҳволга бепарво қаролмайди. Чунки унинг қалби, юраги халқ дарди билан, Ўзбекистон дарди билан ёнади. Унинг республиканинг янги раҳбари сифатида айтган қуйидаги

дастлабки сўзлари шунчаки сўз эмас, балки қатъий талаб бўлиб янграйди. У фақат ва фақат республика манфаатини, мавжуд аҳволни ижобий томонга ўзгартиришни раҳбар фаолиятидаги бош мезон деб билади ва бошқалардан ҳам шуни талаб қилади: **“Ишга бўлган, ўзимизга топширилган вазифага нисбатан муносабатни, дунёқарашимизни ва умуман, масъулиятимизни ўзгартира олсаккина ишларимиз йўлга тушиб кетади. Акс ҳолда, вазиятни издан чиқаришга интиладиган кучлар ё мени четга суриб қўяди ёки жуда кўп раҳбарларни ўзгартиришга тўғри келади”**¹.

Холбуки Ислом Каримовга қадар республикамизни бошқарган раҳбарлар фаолиятида ўз халқининг эмас, балки фақат мустабид Марказнинг иродаси, унинг манфаатлари бош мезон бўлиб келган эди. Шунинг учун ҳам улар ўзича мустақил ҳеч қандай иш қилолмас, бошқалардан ҳам ишни талаб қилишга уларда қатъият етишмас эди.

Бошқа бир ўринда бундай ҳолатнинг сабаблари шундай баён қилинади: “Бўшбаёв, сиёсий иродадан маҳрум, ўз халқининг ор-номуси ва кадр-қимматини ҳимоя қилишга қодир бўлмаган кишиларнинг Ўзбекистон компартияси ва республика раҳбариятига келиб қолиши аввало шунга ёрдам берди. Уларнинг аксарияти ўзларининг омон қолишларини ўйлаб, ҳуқуқ муҳофазаси органлари, жумладан, Гдлян ва Иванов гуруҳи йўл қўйган қонунсизлик ва қонун бузилишларини пайқамасликка обдан уриндилар”².

Ана шундай раҳбарларнинг бўш-баёвлигидан фойдаланиб, собиқ Марказ, Ўзбекистоннинг ўзида кўплаб малакали ва салоҳиятли кадрлар бўлишига қарамасдан, СССРнинг турли минтақаларидан юртимизга ишни билмайдиган, фақат бу ердаги имкониятлардан фойдаланиб, давру даврон суришни ўйлайдиган одамларни юбора бошлади. Улар халқимиз ўртасида “десантчи”лар деб ном олди. “Бошқа минтақалардан юборилган кадрларнинг баъзилари республика эҳтиёжлари ва кулфатларига ҳамдард бўлиш у ёқда

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011 йил, 33-бет.

² Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011 йил, 175-бет.

турсин, балки партия, совет ва ҳуқуқни муҳофаза этиш органлари ва бошқа органларда ўзларининг раҳбар лавозимларига тайинланишларини ўзбошимча қилиш учун берилган ёрлик, деб билдилар.

Халқнинг жуда бой тарихи ва маданиятини, ўлканинг ўзига хос ноёб хусусиятларини билмаган ва билишни ҳам истамаган бу одамлар республика ҳаётини босиб-янчиб қинғир ўзанга солишга киришдилар.

Халқнинг кўп асрлик анъаналари, маданияти, урф-одатлари ва маънавий қадриятларини менсимаслик элни жуда ранжитди.

Халқнинг урф-одатлари, анъаналари, маданияти обдан оёқ ости қилинди, она тилининг қўлланиш соҳаси сунъий тарзда чеклаб қўйилди. Ҳатто, шундоқ ҳам миллий анъаналардан анча олисда бўлган айрим санъат турлари ҳам кимларгадир маъқул бўлмай қолди ва уларни янгилашга уриндилар. Ҳатто миллий либос ҳам қораланди. Кези келганда одамлар миллий анъаналар бўйича тўй қилиш, қариндош-уруғларни дафн этишга ҳам чўчиб қолган эдилар”¹.

Мазунинг ўрганилганлик даражаси. Албатта, мазкур мавзу юзасидан жойларда жуда кўплаб чиқишлар, давра суҳбатлари, махсус курслар, семинарлар ташкил этилган. ЎзР ФА академиги С.С. Гуломов, Н.Жўраев, доц. Қ. Абдушкуруров ва И. Абдушқуроваларнинг бир қатор қўлланмаларида мазкур асарнинг ўқитилиши бўйича услубий кўрсатмалар ишлаб чиқилган. Қолаверса оммавий ахборот востиларида ҳам жамиятимизнинг фаол қатламлари вакиллари ушбу асар бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб келишмоқда. Шуднай бўлсада, биз мазкур асар бўйича илмий мулоҳазалар ва тавсиялар билан ўз фикрларимизни баён қилишга интилдик.

Ишнинг мақсад ва вазфалари. Мазкур тадқиқот ишимиз доирасида доирасида Президентимизнинг мазкур асарларини таҳлил қилар эканмиз, биз қуйидаги масалаларни изоҳлаб бериш учун ўз олдимизга мақсад ва вазифаларни белгилаб олдик:

---

¹ Ўша манба. 177-178- бетлар.

- Ўтган асрнинг иккинчи ярми охирларида республикамиз аҳолисининг турмуш даржасининг пасайиб кетиш омилларини изоҳлаш;
- Президентимиз томонидан собиқ Иттифокдаги оғир иқтисодий ҳолатдан Ўзбекистоннинг иқтисодий мутақиллигини таъминлашга қаратилган стратегиянинг ишлаб чиқилиши;
- Респблика қишлоқ жўжалигини яхшилаш ва қишлоқ инфратузилмасини қайтадан ислоҳ қилиш масаласи;
- Фуқароларнинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар;
- Мустабид мафкурага қарши очиқ-ошкора кураш;
- Жаҳон ҳамжамияти сари унинг тўлақонли аъзоси сифатида дадил қадамларни босиши тарихини ёритиш;

Ишнинг назарий-методологик асослари. Мазкур ишни ёритишда С.Ғуломов, Н.Жўраев, Х.Зияев, Қ.Абдушукурова ва О.Аюпов каби олимларимиз ва устозларимизнинг илмий мероси ва кўп йиллик тажрибаларидан ҳамда мавзуга оид илмий адабиётлар, мустақиллик даврида нашр этилган асарлар, монографиялар, дарслик, ўқув қўлланмалар, илмий тўплам мақолаларидан фойдаланилди.

Битирув малакавий иш мавзусини ёритишда фойдаланилган тадқиқот усуллари. Мазкур мавзунини ёритишда аввало ҳар бир тарихчи олдида турган муҳим масъулият- ҳолислик ва тарихий-қиёсий услуб атшкил этади. Танланган мавзунини тўлақонли очиб бериш мақсадида асарда кўтарилган масалаларга бевосита алоқадор рисоалар ўрганиб чиқилиб, ишнинг савиясини ошириш учун илмийлик ва тарихийлик усуллари таянилади.

Ишнинг амалий ва назарий аҳамияти. Мазкур тадқиқотимиз шу йўналишдаги илмий-тадқиқот ишларида, қолаверса Президентимиз асарини ўқитишда фойдаланиш ижобий натижалар беради деган умиддамиз.

Битирув малакавий ишининг тузилиши. Мазкур БМИ- кириш, III боб, 9 параграф, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалар қисмидан иборат.

I-БОБ. АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА ИҚТИСОДИЁТНИ ИСЛОҲ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ.

1.1. Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетиш сабаблари

XX асрда 70 йилдан кўпроқ вақт ҳукмрон бўлган, дунё харитасида “Совет Социалистик Республикалар Иттифоқи” деган ном билан катта ҳудудни эгаллаган, сохта коммунистик мафкурага, маъмурий-буйруқбозлик тизимига асосланган йирик мамлакатдаги нотўғри, самарасиз ижтимоий-иқтисодий сиёсат 80-йилларнинг охирига келиб барча иттифоқдош республикалар қаторида Ўзбекистон аҳолисининг ҳам яшаш шароитларини оғирлаштириб, уни кўплаб муаммолар исканжасига солиб қўйди.

Бу муаммоларнинг барчаси 80-йилларнинг охири – 90-йилларнинг бошларида ижтимоий кескинликнинг кучайишига олиб келди.

Шунингдек, Ўзбекистонда ўта кескин ва жиддий муаммолар юзага келди:

1) республикада демографик вазиятнинг мураккаблиги. Статистик маълумотлар таҳлили аҳоли рўйхатга олинган давр оралиғида, яъни 1979-1989 йиллар давомида республикада жами аҳоли сони 15379.4 минг кишидан 19810.0 минг кишига ёки 28.8 фоизга кўпайганини кўрсатади. Бу даврда аҳолининг ўртача йиллик ўсиш суръати 2.8 фоизни ташкил қилган. 1991 йилга келиб мамлакатда аҳоли сони 20.7 миллион кишидан ортиб, 1990 йилга нисбатан 386.0 минг кишига ўсган.

Бу эса Ўзбекистонда аҳолининг ўсиш суръатлари Иттифоқ суръатларига қараганда уч баробардан зиёд юқори бўлганини кўрсатади. Бироқ, аҳолининг бундай ўсиши узоқ йиллар давомида саноат ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида иш жойларини кўпайтириш ҳамда аҳолининг ҳаёт таъминоти учун зарур шарт-шароитларни яратиш билан мустаҳкамлаб борилмади. Бу эса одамлар турмуш шароитининг ёмонлашуви, ишсизлар сонининг кўпайиши, ижтимоий меҳнат унумдорлиги ва аҳоли

даромадларининг камайиши, пировард натижада халқ фаровонлигининг пасайишига олиб келади.

2) республика иқтисодиётининг бир ёқлама, ҳаддан ташқари номақбул ихтисослаштирилиши натижасида қишлоқ хўжалиги билан бир қаторда, саноатда ҳам асосан хом ашёни бирламчи қайта ишлаш тармоқлари устунлик қилиб, тайёр маҳсулот, аввало, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг улуши жуда паст эди. Қишлоқ хўжалиги хом ашёсининг талайгина ҳажми республикадан олиб кетиладиган бир вақтда аҳолининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжини қондириш учун 8-9 миллиард сўмликка яқин тайёр маҳсулот четдан олиб келинган. Ўзбекистонда аҳолини иш билан таъминлаш имконини берувчи электроника, асбобсозлик, радиотехника, мураккаб рўзғор техникаси ишлаб чиқариш каби ва бошқа кўпгина илғор тармоқлар қониқарли ривожлантирилмади. Аксинча республикада сув кўп сарфланадиган ва зарарли ишлаб чиқаришлар асосиз равишда ривожлантирилди;

3) ишлаб чиқарувчи кучлар ва аввало, саноат объектлари, асосан, стихияли равишда, аниқроғи, ҳар хил ўзбошимчалик, буйруқбозлик билан қабул қилинган қарорлар асосида, кўпинча илм-фан вакиллари, билимли ва обрўли мутахассисларнинг тавсиялари мутлақо эътиборга олинмай жойлаштирилди. Бу эса республика иқтисодиёти ҳамда аҳоли пунктларининг экологиясига ғоят катта зиён етказиб, аҳоли ҳаёт таъминотиغا, одамларнинг яшаши ва уйғун камол топиши учун зарур шароитларни яратишга салбий таъсир ўтказди;

4) республикадаги ижтимоий аҳволнинг, одамларнинг ижтимоий таъминоти ва уларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг мутлақо қониқарсизлиги. Айниқса, қишлоқ аҳолисининг канализация ва водопровод билан таъминланиши атиги 5 фоизни, ичимлик суви билан таъминланиши салкам 50 фоизни, табиий газ билан таъминланиши 17 фоизни ташкил этар эди. Аҳолини уй-жой, соғлиқни сақлаш, маданият, маиший хизмат объектлари,

мактаблар, болалар боғчалари ва ҳоказолар билан таъминлаш ишларида силжишлар сезилмади. Ваҳоланки, аҳолининг кўпчилик қисми қишлоқ жойларида истиқомат қилар эди. Ўзбекистон собиқ Иттифоқ таркибида узок йиллар давомида ҳукм сурган маъмурий-буйруқбозлик тизими таъсирида фақат хом-ашё етказиб беришга асосланган, колоқ ва мўрт иқтисодиётга эга бўлиб, бу ҳолат республика аҳолиси даромадлари ва турмуш даражасига анча кескин таъсир кўрсатди.

Бу даврда республика барча асосий иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар бўйича Иттифоқдаги ўртача даражадан ҳам анча орқада бўлиб, мамлакатда охириги ўринлардан бирига тушиб қолди. Жумладан, аҳоли жон бошига ялпи ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича иттифоқдош республикалар орасида 12-ўринни, даромад даражаси асосий турдаги маҳсулотларни истеъмол қилиш жиҳатидан энг охириги ўринлардан бирини эгаллаб келди. Аҳоли жон бошига миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича 2.5 баробар, саноатдаги меҳнат унумдорлиги жиҳатидан 2.5 баробар, қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлиги жиҳатидан эса 2 баробар, аҳолининг ўрта ҳисобда гўшт маҳсулотлари тухум, сут ва сут маҳсулотлари истеъмоли бўйича 2 баробар орқада қолган.

Ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларнинг пасайиши, ўз навбатида, аҳолининг турмуш даражасига ҳам таъсир кўрсатиб, яшаш шароитларининг оғирлашувига сабаб бўлди. Ўша даврда кун кечириш учун ойига ўрта ҳисобда камида 85 сўм зарур бўлгани ҳолда, 75 сўмдан камроқ ялпи даромад оладиган аҳолининг улуши Иттифоқ бўйича 12 фоиздан сал кўпроқ бўлса, Ўзбекистонда 45 фоизга етган, яъни 8 миллион 800 минг кишини ташкил этган. Бир миллионга яқин киши ижтимоий ишлаб чиқаришда ўзининг кўлидан келадиган ишни топа олмаган, яъни ишсиз бўлган.

Ижтимоий инфратузилма тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволда бўлиб, мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоп биноларда жойлаштирилган. Бу эса ўша

даврда инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши у ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаганини кўрсатади.

Бундай оғир аҳволнинг вужудга келиш сабаблари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- 30-йилларнинг бошларида иқтисодиётга раҳбарлик қилишнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларига зўр берилиб, Ўзбекистонни, унинг ишлаб чиқарувчи кучларини ривожлантиришга яроқсиз ёндашувларнинг тобора кучайиб бориши;

- республикага асосан хом ашё базаси, собиқ марказдаги саноат вазирликлари ва идораларининг мўмай хом ашё манбаи сифатида қараб келиниши;

- ўлканинг маҳаллий, ижтимоий-иқтисодий хусусиятларига баъзан етарлича, баъзан мутлақо баҳо берилмагани, баъзан эса бу хусусиятларнинг писанд ҳам қилинмагани;

- иқтисодий ва ижтимоий соҳани комплекс, жадал ривожлантиришнинг, умумиттифоқ меҳнат тақсимоотида Ўзбекистоннинг мавқеи ва ўрнини ўзгартиришнинг муқобил йўллари эътиборга олинмагани.

Собиқ тузум даврида мавжуд мураккаб муаммоларни ҳал этиш учун собиқ Иттифоқ раҳбарияти томонидан ишлаб чиқилган, аммо бир-бири билан ўзаро боғланмаган турли дастур ва тадбирлар ҳам чала-ярим амалга оширилган эди. Республиканинг айрим минтақаларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш соҳасида йўл қўйилган хатоларни тузатиш учун марказ томонидан амалга бирон-бир иш қилинмади.

Мустақилликка эришиш арафасида Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими. Асосан, бюджетдан молиялаштирилган ва қатъий марказлашган эди. У даврда меҳнат шароитлари, меҳнат муҳофазаси, ижтимоий таъминот кўпроқ декларатив характер касб этган, чунки маблағ ва захиралар асосан зарарли, хавфли меҳнат шароитларини компенсация

қилишга (қўшимча меҳнат ҳақи, имтиёзлар, имтиёзли пенсиялар ва ҳ.к.) йўналтирилган.

Бу даврдаги ижтимоий ҳимоя тизимининг самарадорлигини пасайтирувчи омилларга қуйидагилар кирган:

- тўлов ва имтиёзларнинг аҳолининг кўп тоифасига берилиши, моддий таъминланиш даражасининг деярли эътиборга олинмагани;

- моддий ёрдам оливчиларнинг фаравонликка ўз кучлари билан эришиш имкониятларини тўла инобатга олмаслик. Маълумки, бунинг оқибатида аҳоли ўртасида ижтимоий боқимандлик кайфияти, бепарволик, ташаббусsizлик, жамиятнинг маргиналлашуви келиб чиқади;

- ҳудудий ва муниципал ҳокимият органлари ўртасида ижтимоий ёрдам кўрсатиш ваколатлари ва жавобгарлигининг аниқ тақсимланмагани. Бу эса, ижтимоий тўлов ва имтиёзларни тақдим этиш ва молиялаштиришда жавобгарликдан бош тортишга олиб келган.

Барча аҳолига мўлжалланган ижтимоий сиёсат ёрдамга эҳтиёжнинг кўпроқ ва камроқ даражаси каби жуда муҳим омилга нисбатан сезгирликни кўлдан бой берди. Шундай бўлиб чиқдики, кам таъминланган фуқаролар ҳам, тўла таъминланган фуқаролар ҳам бир хилда мадад оларди. Бунинг устига, дотация жорий этилган асосий товар ва хизмат турларидан айнан шундай ёрдамга камроқ муҳтож бўлган кишилар кўпроқ фойдаланиб қолишди. Ҳақиқатан ҳам, муҳтож кишилар учун кам самара берган ижтимоий муҳофаза тизими беҳуда сарф-харажатларга, маблағларнинг беҳуда совурилишига сабаб бўлди.

Мустақилликка эришиш остонасида одамларнинг таъминоти, даромади, уларнинг яшаши учун зарур бўлган кундалик маҳсулотларнинг энг кам миқдори, ортиқча ишчи кучининг бандлиги каби масалалардаги мавжуд аҳвол оғир бўлган. Бунинг асосий сабаби - бу йилларда ҳар бир вилоят бўйича аниқ дастурлар, ички резервлар ҳисобидан ишни тўғри ташкил этиш, ишлаб чиқариш қувватларини реконструкция қилиш, қанча миқдорда, кимга

ва қачон қўшимча хом ашё ажратиш эвазига аҳволни яхшилаш имкониятлари тўғрисида амалий тадбирлар бўлмаган.

Бу даврда йилдан-йилга тобора кескинлашиб келаётган асосий ижтимоий муаммо- бу аҳоли ўртасида ишсизлар сонининг жадал равишда ўсиб бориши эди. Собиқ Иттифоқ раҳбарлари республикадаги бу муаммога эътибор қаратмас, айниқса, қишлоқ жойлардаги ишсизлик одамларнинг тинка-мадорини қуришиб борарди. Қишлоқларда янги иш ўринларини яратиш имкони деярли йўқ, сабаби - республиканинг барча вилоятлардаги, хусусан, Фарғона вилоятидаги барча ер майдонлари ишдан чиққан, ернинг жони сўриб олинган эди. Натижада меҳнатни ташкил этишнинг янги усуллари бўлган оилавий пудрат ва бошқа хўжалик юритиш шакллари, ерни деҳқон ихтиёрига берадиган кўплаб тадбирлар жорий этилган тақдирда ҳам қишлоқда яшаётган одамларга тўғри келадиган қўшимча даромад миқдорини ўзгартириш қийин бўлган. Бунга мисол тариқасида Қашқадарё вилоятини олиш мумкин. Аҳолини Қарши чўлларига ташкилий равишда кўчиришнинг бутун даври мобайнида у ерга 600 та оила кўчиб борган, холос. 1989 йилга қадар улардан 40 та оила яшаб қолган. Бунинг асосий сабаби – аҳолининг ишлаши учун муносиб иш ўринлари яратилмаганида.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида ана шундай муаммолар билан бирга, уларнинг ечими ҳам кўрсатилади. Иш ўринларини яратиш учун ишлаб чиқариш таркибини шундай қайта қуриш зарурки, одамлар ўзлари яшаётган жойдан узоққа кетмасдан, самарали меҳнати ҳисобидан керакли даромадга эга бўлсин. Шу ўринда дунёда аҳолиси энг кўп бўлган Хитойни мисол тариқасида оладиган бўлсак, у ерда саноат маҳсулотларининг 40 фоизи қишлоқ жойларда ишлаб чиқарилмоқда, деб таъкидланади китобда. Бу мамлакатда йирик корхоналар қуришмайди, одамлар эса бир вақтнинг ўзида шахсий хўжалик билан шуғулланиб, яшаш жойидан узоқ бўлмаган ерда қўшимча давромад манбаига ҳам эга бўлади, деб қайд этади .

Бу фикрларнинг давоми : “Айтиш керакки, Хитойда аҳолининг сони бизникига караганда бир неча баробар кўп. Лекин Хитой қандайдир йўлларни топиб, бу муаммоларни муваффақиятли ҳал этмоқда. Ўзингиз эътибор беринг, бугунги кунда Хитой қандай суръатлар билан ривожланмоқда, халқининг ҳаёт даражаси ўсиб бормоқда”¹.

Маълумки бу сўзлар айтилган пайтда Фарғона водийсида ишчи ўринларини яратиш масаласи жиддий муаммо бўлган. Водийда жойлашган айрим тармоқларда, айниқса, енгил саноатда бўш иш ўринлари жуда кўп бўлишига қарамасдан, одамларни ишга жойлаштириш қийин бўлган. Бунга ушбу тармоқлар учун бевосита жавобгар бўлган, лекин бу масалаларни кимдир четдан келиб ҳал қилиб беради, деган хомхаёл билан юрган одамларнинг масъулиятсизлиги сабаб бўлган.

Фарғона вилояти аҳолисининг ҳаёт даражасини ва ишга яроқли аҳолининг бандлигини ошириш бўйича дастурни ишлаб чиқиш зарур эди. Китобда эътибор қаратилган яна бир муҳим муаммо шуки, мустақилликка эришиш остонасида маҳаллий органлар раҳбарлари жон бошига қанча даромад тўғри келиши ва умуман, одамларнинг қандай ҳаёт кечираётгани, бундан кейин шундай паст даромадлар билан яшаш мумкин эмаслигини билмаган. Ўша йиллари пенсионер, колхозчи ойига бор-йўғи 42 сўм олган.

Шу билан бирга, 1990 йили республикада аҳоли жон бошига тўғри келадиган пул даромадлари 571, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал пул даромадлари эса 551 АҚШ долларини ташкил этган. Айтиб ўтиш жоизки, бу кўрсаткичлар бўйича Ўзбекистон собиқ Иттифоқдаги мамлакатлар орасида энг охириги ўринларда турган.

Бундан ташқари, мустақилликка эришиш арафасида аҳолининг даромадлари кам бўлгани туфайли унинг асосий қисми истеъмол ҳаражатларига сарфланган.

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011 йил, 36-бет.

Айтиш жоизки, мустақилликкача бўлган даврда одамлар икки тоифага ажратилган. Ишга жойлашишни истаётган одамларга қандайдир махфий кўрсатмалар борлиги учун арзимаган важларни рўқач қилиб, ортига қайтариб юборишган. Қишлоқдан келган одамларни шаҳарларда ишга олишмаган, аммо бу республикамизнинг ташқарисидан келганлар эса ишга қабул қилинган.

Ўзбекистон бюджети катта камомад билан яқунланаётган ва бундай камомад тобора ўсиб бораётган бир шароитда собиқ Иттифоқ раҳбарлари республикани 1991 йилдан бошлаб хўжалик ҳисобига ўтишга мажбур қила бошлайди. Холбуки ўша даврда республика бюджетининг ҳам, маҳаллий бюджетларнинг ҳам даромад қисми базаси ўта заиф бўлиб, нарх-наво ошиб бораётган бир вазиятда харажатларни қоплаш имконини бермас эди.

Мамлакатимиз раҳбари ўша даврда вужудга келган аҳволдан чиқиш йўли сифатида қуйидагиларни белгилаб берди:

- ишларнинг аҳволига холис баҳо бериш, республикадаги вазиятни соғломлаштиришнинг конкрет ва аниқ-пухта дастурини ишлаб чиқиш;
- ҳаётнинг барча соҳаларида қатъий тартиб ва интизом ўрнатиш, раҳбар кадрларни жой-жойига тўғри қўйиш, уларга нисбатан талабчанликни ошириш.

Республикамиздаги вазиятни чинакамига ўнглаш, юртдошларимизнинг ҳаётга қарашини, бугунги ва эртанги кунга ишончини мустаҳкамлаш учун аввало, уларнинг иқтисодий, моддий аҳволини яхшилаш заруратини чуқур англаган Президентимиз ўша даврда аҳоли учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган жуда катта бир масалани – одамларга томорқа ер бериш масаласини кун тартибига қўйди. Ушбу масаланинг нақадар муҳим аҳамият касб этишини қуйидаги ҳолатлар орқали ҳам тасаввур қилиш мумкин эди:

- республика қишлоқларида ери йўқ оилалар сони – 240 минг нафар;
- уй-жой қурилиши ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун кенгайтиришга муҳтож ҳовлилар сони – 1,8 миллиондан кўпроқ;

- фақат Тошкент шаҳрида ер участкаси олиш учун навбатда турган оилалар сони – 92 минг нафардан иборат эди.

Бунинг устига, шаҳарлар, туман марказлари ва шаҳар типдаги посёлкаларда ер йўқлиги сабабли меҳнаткашларнинг якка тартибда уй-жой қуришга, жамоа равишда боғдорчилик қилиш ва полизчилик билан шуғулланишга имкони йўқ эди.

Замонавий шаҳарда, айниқса, Тошкент каби азим шаҳарда яшаш шунчаки истиқомат қилишни билдирмайди. Ҳар бир оила учун алоҳида квартира ёки шахсий уй бўлиши зарур. Октябрь, Собир Раҳимов, Киров районларида 600 минг киши яшаб турган хонадонлар урушдан аввал қурилган бўлиб, шу қадар путурдан кетиб қолган эдики, уларнинг таъмирлашнинг ҳам иложи бўлмаган. Бу хонадонларда марказий иситиш тизими, водопровод, газ ва канализация йўқ, икки-уч хонада бир неча оила яшаб турган, киши бошига 2-3 квадрат метр турар жой тўғри келган. Агар Тошкентда ўрта ҳисобда киши бошига 14,2 квадрат метр турар жой тўғри келса, эски шаҳар қисмида бу рақам икки баробар кам бўлган. Қарийб 7 минг оила шундай яшаганки, ҳар бир оила аъзосига салкам 5 квадрат метрдан камроқ майдон тўғри келган. Бу – энг оддий ҳаёт таъминоти шартларига ҳам яқинлашмайди.

Катта шаҳарларнинг нормал турмушини аниқ-пухта озиқ-овқат таъминотисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Дўконлар ва бозорлардаги аҳвол меҳнаткашларнинг, бутун Тошкент аҳлининг ҳақли равишда норозилигини тўғдирган. Агар аҳолини гўшт-сут маҳсулотлари билан таъминлашдаги узилишларни бир амаллаб тушунтириб бериш мумкин бўлса, шаҳримиз бозорларида мева ва сабзавотларнинг нархи Сибирь ҳамда Узоқ Шарқ даражасида эканини мутлақо оқлаб бўлмас эди.

Масалани бир қадар енгиллаштириш учун республика матлубот кооперацияси Тошкент шаҳрининг барча районларида мева-сабзавот бозорларини уюштирган, бундай бозорларда 30 минг тоннадан кўпроқ

қишлоқ-хўжалиги маҳсулоти сотилган. Бундан ташқари, “Ўзбекбирлашув”, шаҳардаги тегишли идораларнинг куч-ғайрати билан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини келишилган нархларда сотадиган 53 та дўкон қисқа муддатда қуриб, фойдаланишга топширилган. Мева ва сабзавотни сақлаш ва қайта ишлаш базасини мустаҳкамлаш учун катта тадбирлар қўрилган. Хитой Халқ Республикасидан қўшма тарзда картошка сотиб олинган.

Тошкент шаҳрида истиқомат қилувчи аҳолига боғдорчилик-узумчилик учун ажратиб берилган участкалар кўпайиб борган. Бу, ўз навбатида, озиқ-овқат таъминотини анча яхшилашга ва кишиларнинг бўш вақтини фойдали ишларга сарфлашга, одамларнинг саломатлигини мустаҳкамлашга хизмат қилган.

Одамлар бирон-бир талаб эҳтиёжни – ҳоҳ гўшт ёки қанд-шакар, спиртли ичимликлар ёки совун бўлсин, шу нарсалар билан таъминлашдаги қийинчиликларни маълум бир вақтгача тушуниши, бунга қаноат қилиб туриши мумкин. Аммо улар ўзларининг хавфсизлигидан маҳрум бўлганини тушуна олмайди, бунга тоқат қила олмайди. Оиланинг, фарзандларнинг, яқин кишиларнинг ҳаёти ва соғлиги, уй-жойнинг дахлсизлиги сақланишига, неча ўн йиллар мобайнидаги меҳнат туфайли орттирилган бисотининг бус-бутун қолишига ҳеч нарса қафолат бермаса, улар қандайдир безори, экстремист гуруҳларнинг тазйиқи остида вайрон бўлса, маъмурлар инсон шахси ва ҳаётининг дахлсизлигини таъминлашмаса, буни биронта ҳам софдил, виждонли киши қабул қила олмайди.

Мустақилликка эришиш остонасида республикамизда одамларнинг ҳаёт таъминоти муаммолари йиғилиб қолган ва улар ниҳоятда ўткир тус олган эди. Фуқаро ҳокимиятдан кутаётган энг асосий нарса – ҳар бир одамнинг ишга, уй-жойга эга бўлиши, озиқ-овқат, кийим-кечак, нормал турмуш ва дам олиш, фарзанд тарбиялаш учун маблағ ишлаб топа олиши билан боғлиқ эди. Бу даврда дўконларда ҳаётий зарур маҳсулотлар турмаган, ҳалол меҳнат билан ишлаб топилган пулга оддий нарсаларни ҳақоратли

тарзда, навбатларда узок туриб, чайқов нархлар сотиб олишга одамлар мажбур бўлган.

1.2. Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган стратегия

Республика иқтисодиёти бир ёклама тарзда, фақат хом ашё етиштирадиган ҳолга тушиб, комплекс ривожланиш йўлига, аҳоли эҳтиёжларини қондиришга ўтказилмаган ижтимоий ишлаб чиқариш тузилишидаги чуқур номутаносибликларда намоён бўлади.

Совет даврининг кейинги ўн йилликлари мобайнида иқтисодиётни ривожлантиришда хом ашё ва чала тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган ва четга юбориладиган, меҳнатни нисбатан камроқ талаб қиладиган хом ашё тармоқларини ривожлантиришга устувор аҳамият берилиши ушбу номутаносибликларни янада кучайтирди.

Ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида енгил саноатнинг улуши кейинги 50 йил ичида 54 оғиздан 37 фоизга, озиқ-овқат саноатининг улуши 30 фоиздан 14 фоизга тушиб қолган, машинасозликнинг улуши атиги 7 фоизга ўсиб, 16 фоизни ташкил этган. Қисқарган тармоқлар ўрнига ёқилғи саноати, кимё ва нефть кимёси, қора ва рангли муталлургия, яъни хом ашё тармоқларининг улуши анча кўпайди. Бу эса меҳнатга лаёқатли аҳолини ишлаб чиқаришга жалб этиш жараёнларини янада пасайтириб юборган. Чунки 1 миллион сўмлик асосий ишлаб чиқариш фондларига иш билан таъминлаш даражаси турлича бўлиб, айрим соҳаларда меҳнатталаблик кўлами ҳатто 300-400 кишига қадар етиши мумкинлиги ҳисобга олинмаган.

Шунингдек, иқтисодиёт тармоқларини таркиб топтириш ва ривожлантиришда қатор нуқсон ва камчиликларга йўл қўйилди. Жумладан:

- республика машинасозлик комплекси фаолияти пахтачилик, пахтачилик учун машиналар ишлаб чиқариш билан чекланиб, мураккаб уй-рўзғор техникаси, йўл қуриш машиналари, пластмасса буюмлари, озиқ-овқат саноати жиҳозлари, савдо-сотиқ ва маиший хизмат соҳаси учун керакли асбоб-ускуналар деярли ишлаб чиқарилмайди;

- кимё соҳасининг ривожланишида йирик корхоналарга афзаллик берилиши республикадаги экологик вазиятни жуда ёмонлаштириб юборди;

- йирик кимё корхоналари нитрон, ацетат, капролактама сингари дастлабки қайта ишланган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ихтисослашиб, уларнинг маҳсулотлари ҳам асосан республикадан ташқарига чиқаришга мўлжалланди.

1990 йили Ўзбекистонда саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши таъминлангани республикадан ташқаридаги кўплаб мутахассис ва сиёсатчиларда қизиқиш йўқотди. Республикамиз раҳбари ўзига хос мураккаб шароитларда эришилаётган муваффақиятларнинг сабабини ўйлаб қўйилган режаларни қатъият ва изчиллик билан адо этишда, деб кўрсатиб берди. Республикадаги раҳбар кадрларнинг амалий ҳаракат қилиши, айниқса, “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг” деган қоидага амал қилиниши ҳокимиятда бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олди.

Президентимиз “Комсомольская правда” газетаси муҳбири саволларига берган жавобда биринчи мартаба советларнинг юксак минбаридан Ўзбекистонда 9 миллиондан зиёд киши бечораҳол кун кўраётганини, аҳолининг 47 фоизга яқинини алоҳида шарт-шароитга муҳтож болалар ташкил этишини, республикада ўлим кўрсаткичи мамлакат бўйича жуда юқори даражада бўлиб қолаётгани тўғрисидаги ҳақиқатни айтгани, бу эса одамлар ўртасида янги раҳбарга нисбатан ишонч туйғусини мустаҳкамлаганини таъкидлади.

Республикамиз раҳбари ўз вазифасини бошлаган даврдан ҳар бир жамоа ва давлат хўжалиги етиштириладиган пахта ҳажмини, аввало, ўзининг иқтисодий манфаатларидан, ўз даромадларидан келиб чиқиб, иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқлигини ҳисобга олиб, ўзи белгилашини, шунга кўра 1990 йилда 1988 йилдаги 1710 минг тонна ўрнига 1500 минг тонна пахта толаси, яъни 210 минг тонна кам тола харид қилиш режалаштирилганини қатъий кўрсатиб берди. Шунингдек, ҳал қилиниши республикамизнинг

деярли бутун аҳолиси манфаатлари ва фаровонлигига таъсир кўрсатувчи муаммо - пахта нарҳини қайта кўриб чиқиш масласини ўз масъулиятига олди. Ҳолбуки, ўша даврда бу муаммони ҳал қилиш учун камида 1,5 миллиард сўм талаб қилинар эди.

Бироқ, ўша даврда собиқ Иттифоқ раҳбарияти Президентимизнинг ўз халқи манфаатини ўйлаб қилаётган бу каби ҳақли талабларга қулоқ солишни истамас эди. Бу борада Юртбошимизнинг “Мен узил-кесил қилиб: пахта етиштиришни 700 минг тоннага қисқартирамиз дедим. Бу 250300 минг гектар ер, деган гап. Иттифоқ маҳкамаларида, Давлат план комитетида масалани сиз нимани истасангиз. Ёзиб кўяверинг, мен барибир бажармайман, деган қабилда ўртага қўйдим. Биз сўнгги нуқтага ўтганимизни тушунишганидан кейин бу масалаларни ечишга ёрдам бериша бошлашди. 165 минг гектар майдон одамларга бўлиб берилди, деҳқонларнинг томорқалари қарийб икки баробар кўпайди. Одамларда қизиқиш пайдо бўлди”, деган сўзлари бу борадаги ҳар бир жараённинг ўта зиддиятли, қизғин ва тортишувлар асосида ўтганидан дарак беради.

Республика иқтисодиёти таркибий тузилишининг янада такомиллаштирилиши ташқи иқтисодий имкониятлар самарадорлигини оширишни ҳам тақозо этиб, бу борадаги қуйидаги муаммо ва вазифаларни ҳал этиш муҳим ўрин тутар эди:

- ташқи иқтисодий имкониятлар самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи иқтисодиётдаги чуқур структурали ўзгаришларнинг сустлигига барҳам бериш. Фақат 160 та корхона ўз маҳсулотини хорижга чиқариб, асосан, хом ашё ва материаллар экспорт қилмоқда. Чет эл фирмалари иштирокида атиги 14 та қўшма корхона ташкил этилган;

- кўплаб корхоналарнинг чет эл бозорига чиқиш соҳасида берилган имкониятдан тўғри фойдаланмаётгани;

- ташқи иқтисодий алоқаларни мувофиқлаштиришни кучайтириш мақсадида тузилган республика Ташқи иқтисодий банки (Внешэкономбанк),

ташқил этилаётган Ўзбекистон ССР Ташқи савдо ва чет эллар билан алоқа давлат комитети барча меҳнаткашлар меҳнати эвазига қўлга киритилган валютани республиканинг ҳаётий муҳим манфаатларига, унинг бутун аҳолисига хизмат қилишини таъминлаши;

- халқаро муносабатлар соҳасидаги конституцион ҳуқуқларнинг тўла-тўқис амалга оширилишини республиканинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришда ҳал қилувчи мезонга айлантириш.

Мамлакатимиз раҳбари томонидан Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилиб, бу борадаги стратегияга қуйидаги ёндашувлар асос қилиб олиншини белгилаб берди:

- минтақамиз тараққиётининг тарихий асослари, оқилона мантиқ эътиборга олинмай, маъмурий- буйруқбозлик усуллари тазйиқи остида шаклланган қарашларнинг ҳаммасига барҳам берилиши керак;

- минтақамиз тараққиётининг истиқболларига аввало республика аҳолисининг манфаати нуқтаи назаридан қарамоқ керак.

Республикани иқтисодий мустақиллик йўлига олиб чиқиш, уни инқироз гирдобидан чиқариш вазифаларини ҳал этишда Ўзбекистон ресурслари ва имкониятларига баҳо беришга мутлақо янгича ёндашиш зарурлиги, мавжуд имкониятларни Иттифоқ ва жаҳон бозори учун қанчалик жозибали экани нуқтаи назаридан кўриб чиқиш кераклиги таъкидланди:

- биринчидан, республиканинг ажойиб табиий иқлим шароитларидан самарали фойдаланиш, етиштирилиши лозим бўлган энг фойдали ва даромадли экинларни аниқлаб олиш;

- иккинчидан, мавжуд 500 минг гектар жуда шўрхок ва ўртача шўрхок ерларнинг ирригацион ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш масалаларига эътиборни кучайтириш;

- учинчидан, Ўзбекистоннинг газ конденсанти, кўмирга бўлган талаб-эҳтиёжини тўла-тўқис таъминлаш, яқин вақт ичида нефть қазиб олишни 3-4 баробар кўпайтириш, Қизилқумда фосфоритларнинг жуда катта конини

Ўзлаштириш, рангли ва қимматбаҳо металлларнинг жуда катта ресурсларидан республика манфаатлари йўлида самарали фойдаланиш;

- тўртинчидан, республиканинг энг катта бойлиги бўлган унинг меҳнатсевар халқи учун кенг имкониятлар яратиш сингари бу борадаги муҳим вазифаларга алоҳида эътибор қаратилиб, уларни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилди.

Шунингдек, мамлакатимиз раҳбари халқимиз ҳаётини муносиб даражага кўтариш учун мавжуд ресурс ва бойликлардан фойдаланиш йўлларига алоҳида эътибор қаратди.

Ўша даврда Ўзбекистонда истеъмол қилинаётган кийим- кечакларнинг 25 фоизи, трикотаж буюмлар ва ип газламанинг 30 фоиздан кўпроғи, пойабзалнинг деярли 50 фоизи четдан келтирилар эди. Президентимиз ўз фаолияти бошидан оқ республикамизнинг халқ истеъмоли моллари жиҳатдан бундай қарамлигини тугатиш учун шароитларни яратишга катта эътибор қаратди. Жумладан:

- енгил ва маҳаллий саноатни ривожлантиришнинг ташиб келиш ва четга чиқариш балансларига асосланган конкрет дастурларини ишлаб чиқиш;

- замонавий фан-техника тараққиёти ютуқларини эгаллаш, ишлаб чиқаришнинг фан ютуқлари ва интеллектуал меҳнат кўп сарфланадиган тармоқларини жадал ривожлантиришга кескин бурилиш;

- машинасозлик, радиоэлектроника, асбобсозлик корхоналарини тубдан янгилаш ва янгиларини қуриш ҳамда чиқарилаётган маҳсулотларни янгилаш;

- фан ва техника тараққиётининг олдинги маррасига чиқиш учун мавжуд барча ресурс ва шарт-шароитлар, илмий техникавий ва лойиҳа-конструкторлик базаси имкониятларидан фойдаланиш;

- шу асосда бошқа минтақалар ва чет эллар билан тенг ҳуқуқли шериклар сифатида алоқаларни йўлга қўйиш.

Президентимиз иқтисодий суверенитетга эришишнинг амалий масалаларига батафсил тўхталди:

- иқтисодий тизимнинг ҳаётий қобилиятини таъминлаб турган Иттифок қарамоғидаги барча корхона ва ташкилотларни республика тасарруфига ўтказиш;

- Иттифок қарамоғида қолдириш мақсадга мувофиқ бўлган тармоқ ва корхоналар, жумладан, ёпиқ турдаги корхоналар тўғрисидаги масалани ана шу корхоналарнинг республикамиз билан ўзаро иқтисодий муносабатларини тубдан ўзгартириш асосида алоҳида ҳал этиш. Заминимиздан казиб олинган олтин, минерал хом ашё, фойдаланиладиган ер, сув, ишчи кучи учун республикага муайян миқдорда пул тўланадиган, шунингдек, маҳсулотнинг маълум қисми республика бюджетига ўтказиладиган шартнома муносабатларини ўрнатиш мақсадга мувофиқ;

- конвертация қилинадиган валютада етказиб бериладиган олтиннинг учдан бир қисми қийматини Ўзбекистонга қайтариш;

- халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарадиган деярли барча корхоналар, жумладан, “Ўзмаишийкимё” ташкилотига қарашли корхоналар, Тошкент заргарлик буюмлари заводи, машинасозлик, электротехника, кимё корхоналарининг анча қисми, газ комплексининг йирик бўлинмалари республика қарамоғига ўтказилиши керак;

- кичик корхона ва ташкилотларни, айниқса, аҳолига хизмат кўрсатиш, одамларнинг кундалик эҳтиёжларини таъминлаш билан боғлиқ шундай корхона ва ташкилотларни меҳнат жамоаларига ва хусусий кишиларга топшириш.

Ўзбекистоннинг суверен давлатчилиқ сари ана шундай босқичма-босқич интилиб боришига қарамай, Иттифок идораларининг сон- саноксиз низомлари ва йўл-йўриқлари республиканинг бирон-бир иқтисодий масалани мустақил ҳал этиш имконини бермас эди. Бундай умрини ўтаб бўлган ҳуқуқий қоида ва низомларга кўр-кўрона итоат қилиниши эса янгидан- янги ижтимоий можароларни келтириб чиқаришга сабаб бўлади.

Шунга кўра, Президент Фармонига биноан, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ҳузурида хом ашё ва енгил саноат маҳсулотлари таъминоти ҳамда уларни сотиш бош бошқармаси ҳамда Ташқи савдо ва хорижий мамлакатлар билан алоқа давлат комитети ташкил этилди. Чунки, олтига Иттифоқ ва республика ташкилоти мавжуд бўлишига қарамай, енгил саноат хом ашёсини тақсимлаш ва реализация қилишни мувофиқлаштиришга эришилмади, қимматбаҳо хом ашёларнинг ҳаракати назорат қилинмади. Бунинг оқибатида пахта толаси ва қоракўлнинг 90 фоизи, табиий жуннинг 71 фоизи, синтетик толанинг 93 фоизи, пилла ва чармнинг анчагина қисми арзимас нархларда республикадан олиб кетилаверди. Ички бозорда ҳам, жаҳон бозорида ҳам кўплаб талаб қилинаётган мана шу ғоят қимматли хом ашёнинг кўпчилик қисми Шарқий Европа мамлакатларига экспорт қилинмоқда, улар эса бу маҳсулотларни жаҳон нархларида сотмоқда эди. Ҳолбуки, ўзимиздаги аксарият корхоналарга хом ашё етишмас. Биздан олиб кетилган ресурслардан тайёрланган молларни эса республика бошқа минтақалардан ва чет эллардан уч хисса ортиқ нарх билан сотиб олишга мажбур эди. Буларнинг барчаси иқтисодий соҳадаги чидаб бўлмас адолатсизлик эди.

1.3. Республикада қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган тадбирлар

30-йиллардан бошлаб Ўзбекистон олдига қўйилган собиқ Иттифоқнинг пахта соҳасидаги мустақиллигини таъминлаш вазифаси катта машаққат билан ҳал қилинган, натижада вужудга келган пахта яккаҳокимлиги қишлоқ хўжалигининг туб мақсадларига хилоф равишда юқоридан зўрлаб ўтказиб келинди. Бунинг оқибатида эса:

- республикада гўшт ва сут етиштириш имкониятлари камайиб кетди;
- республиканинг кўпгина ҳаётий муҳим манфаатларига зиён етди;
- илмий асосланган алмашлаб экиш жараёни бузилди;
- ернинг тинка-мадори қуриб, ҳосилдорлик мутассил равишда пасайиб борди;
- сув манбаларининг имкониятлари тобора камайди.

Ушбу ҳолатларнинг қишлоқ хўжалигига ҳалокатли таъсири натижасида республикада озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш чеклаб қўйилди ва аҳолини шу маҳсулотлар билан таъминлаш муаммолари кескинлашди.

Шундай қилиб ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштиришдаги хатолар ва ярқисиз ёндашувлар, халқ хўжалигининг тузилишида, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини ривожлантиришда йўл қўйилган катта-катта камчилик ва номутаносибликлар оғир оқибатларга олиб келди.

Республикамиз аҳолиси салмоқли қисмининг қишлоқ жойларда истиқомат қилиши, иқтисодиёт таркибида қишлоқ хўжалигининг етакчи ўрин тутиши мазкур тармоқни ривожлантириш, ундаги узоқ йиллар давомида вужудга келган муаммоларни ҳал қилиш заруратини келтириб чиқарди. Шунга кўра, мамлакатимиз раҳбари ўша долғали ва нотинч даврда республика қишлоқ хўжалигини ривожлантириш борасидаги янги ташаббусларни илгари суриб, амалга оширилиши зарур бўлган бир қатор вазифаларни белгилаб берди. Жумладан:

- республика аграр сектори иқтисодиётнинг шундай бўғиники, Ўзбекистондаги муаммоларнинг аксариятини ана шу бўғинга таянибгина ҳал этиш мумкинлиги;

- республикага Марказ томонидан зўрлаб қабул қилдирилган пахта яккахокимлигига қарши изчиллик билан кураш олиб бориш зарурлиги;

- пахта хом ашёсини республика ичида қайта ишлашни йўлга қўйиш. Бунга эришилган ҳолда деҳқонлар томонидан гектар бошига олинаётган 2200 сўм даромад пахтани тўлиқ қайта ишлаш натижасида 18-20 минг сўмга етиши, яъни ўн баробар кўп даромад ҳамда қарийиб юз хилга яқин маҳсулот олиниши мумкин;

- пахта хом ашёсидан самарали фойдаланиш, айти пайтда бозорга фаол таъсир кўрсатиш йўлларини ўрганиш лозим. Ҳатто, ғўзапоя, шрот, линтдан тўғри фойдаланиб, амалдаги даромад ҳажмини 3-5 баробар кўпайтириш мумкин;

- пахтачиликда алмашлаб экишни жорий этишга асосланган илмий йўлдан бориш. 1991 йилда пахта толаси учун давлат буюртмаси даражасини етиштирилган маҳсулотнинг ярмидан оширмаслик ҳисобидан режани 100 минг тонна камайтириш вазифасининг қўйилиши пахтадан бўшаган ерлардан одамларнинг долзарб эҳтиёжларини қондириш, шу жумладан, чорвачилик маҳсулоти етиштиришни кенгайтириш учун фойдалиниш имконини яратди;

- аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш учун озиқ-овқат комплексини устун даражада ривожлантириш. 1995 йилгача мева, сабзаёт маҳсулотлари етиштиришни 2 баробардан зиёдроқ кўпайтиришни кўзда тутувчи асосли дастур ишлаб чиқилди;

- қайта ишлаш саноати корхоналари қурилишини жадаллаштириш. 1995 йилгача Ўзбекистонда 300 та мўъжаз цех қуриш кўзда тутилди. Бу эса озиқ-овқат моллари ресурсларини анча кўпайтиради ҳамда аҳолини бу моллар билан таъминлани яхшилади;

- қишлоқни ижтимоий ҳаётини қайта қуриш, қишлоқни қашшоқликдан қутқариш, қишлоқ хонадонини бадавлат қилиш йўлида иш олиб бориш.

Айниқса, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ер ва сув масаласига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Жумладан, бунда қуйидаги жиҳатларни диққат марказида тутиш ҳамда ҳар томонлама инобатга олиш муҳимдир:

- республикада суғориладиган ерлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 95 фоизини беришни ҳисобга олиб, ер ва сув муаммосини биргаликда ҳал этиш;

- янги ерларни ўзлаштириш амалда тўхтатилганидан кейин вужудга келган жиддий вазиятни ҳисобга олиш. Ўша паллада қишлоқ хўжалигида банд бўлган ҳар бир кишига тўғри келадиган 1,2 гектардан 0,8 гектаргача, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 0,4, Фарғона водийсида эса 0,2 гектардан кам ер майдони келгусида янада қисқариб боради;

- аҳоли сонининг тез суратларда ўсиши муносабати билан аввало минтақадаги имкониятларни ўзлаштириш, хусусан, Ўзбекистоннинг ўзида суғориладиган ерларни 4 миллион гектардан 10 миллион гектарга етказиш.

Пахта яқка ҳокимлиги республика иқтисодиётининг бир ёқлама ривожланиб, Иттифоқнинг хом ашё базасига айланиб қолишига олиб келди. Натижада Ўзбекистон энг оддий саноат маҳсулотларига бўлган ўз эҳтиёжининг ярмини ҳам қондиришга қодир бўлмай қолди. Етиштирилган пахтанинг атиги 7 фоизи республикада қайта ишланди. Бир қанча вилоят ва туманларда экин майдонлари нисбатида пахтазорлар 75-80 фоизни ташкил қилди. Оқибатда асрлар давомида четга дон, мева ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари чиқарган минтақа бундай маҳсулотларнинг йирик истеъмол қилувчисига айланди.

Ислом Каримов раҳбарлигида бошланган ислохотлар туфайли бир икки йилда аҳвол аста-секин ўнгланди, пахта майдонлари қисқарди (1987 йилда 2

миллион 108 минг гектар ерга чигит экилган бўлса, 1990 йилда 1 миллион 826 минг гектар ерда пахта етиштирилди). Суғориладиган ерларни пахтадан бўшатиб олиш жамоа ва давлат хўжалиги хуудларида томорқа участкаларини кенгайтириш ва якка тартибда уй-жой куриш учун ер ажратиб бериш каби катта ижтимоий масалани қисман ҳал этиш имконини берди. Шуниси диққатга сазоворки, пахта ҳосилдорлигининг ортиши (гектар ҳисобига 23,1 центнердан 27,7 центнерга етиши) туфайли ялпи пахта етиштириш камаймади. Пахтачилик бундан бўён ҳам қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи бўлиб қолаверади, лекин якка ҳокимлигига қайтилмайди деб, бу соҳа истиқболини белгилаб берди Юртбошимиз.

Ўзбекистоннинг ўз тараққиёт йўлини танлашда республиканинг ўзига хос хусусиятларини, албатта, эътиборга олиш кераклиги ҳам ўша даврда асослангани “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида атрофлича баён қилинган.

Биринчидан, суғориш зоналарида аҳоли зич жойлашгани. Бу жойларда ер танқислиги, республикамизнинг аксарият минтақаларида ҳар бир меҳнатчига 1-1,5 гектар ва ундан ҳам озроқ ер тўғри келиши, бундай жойларга ерни хусусий мулк сифатида бўлиб бериш катта фожеага айланиб кетиши мумкинлиги таъкидланади.

Иккинчидан, республикамиздаги суғориладиган деҳқончилик, катта-катта каналлар, суғориш ва дренаж тармоқлари, суғориладиган далалар билан боғлиқ бўлган яхлит ер-сув комплексини юзага келтириши, бундай шароитда ернинг ўзини хусусий мулк сифатида фойдаланишга топшириш маъно касб этмаслиги қайд этилади.

Учинчидан, ўлкамизда асосий фондлар сув хўжалиги воситалари, машина-тракторлар, чорвачилик комплекслари, катта боғдорчилик – узумчилик хўжаликлари тарзида шакллангани, бу эса кенг кўламда асосий ишлаб чиқариш воситаларини якка хўжаликларга бўлиб бериш мумкин эмаслигини англатиши исботлаб берилди.

Тўртинчидан, фақат пахта етиштиришга ихтисослашиб қолиш, айна хўжалик майдонларининг кенглиги (1 минг гектардан бошлаб то 6-8 минг гектаргача бўлиши), суғориладиган пайкалларнинг 4-12 гектар ерни эгаллаши, меҳнатнинг 80 фоизига қадар қисми механизмлар ёрдамида бажарилиши ўша даврда жамоа ва давлат хўжаликларини тарқатиб юборишни асоссиз қилиб қўйган бўлса-да, айна пайтда, жамоа ва давлат хўжаликларидаги ишлаб чиқариш муносабатлари замон талабларига жавоб бермай қолгани ҳақли равишда кўрсатиб ўтилди.

Қишлоқ хўжалиги соҳаси, унинг тармоқларини янги иш услубига ўтказётган ислохотнинг асосий мақсади – авваломбор, деҳқонларнинг ишдан манфаатдорлигини тубдан ўзгартириш, ўз меҳнатининг ҳосили, пировард натижасини биринчи навбатда уларнинг ўзига қайтариш, турмуш даражасини, савиясини кўтаришдан иборат эди. Шунга асосланиб, жамоа ва давлат хўжаликларини тубдан ўзгартириб, шахсий, кооператив ва деҳқон-фермер хўжаликларига кенг кўламда йўл очиб бериш масаласи кун тартибига кўйилди.

Давлатимиз раҳбари ўша даврдаги жамоа ва давлат хўжаликларининг хўжалик юритиш механизмини қайта қуришни, бир томндан, раҳбарликнинг маъмурий-буйруқбозликка асосланган усулларини бозор муносабатларига асосланган иқтисодий усуллар билан алмаштириб, бошқарувнинг бутун механизмини шахс ва меҳнат жамоасининг моддий манфаатдорлиги қоидалари асосида кам сарф-ҳаражат билан кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришга эришишга қаратиш зарурлигини; бошқа томонидан, мавжуд хўжаликларнинг ички тузилиши ижара-кооператив усулига, барча ишлаб чиқариш воситалари ва хизмат кўрсатиш соҳалари мустақил хўжалик ҳисобидан ижара, кооператив ва акциядорлик жамоаларига алмаширилиши зарурлигини кўрсатиб берди.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги асосий фигура - деҳқонларимизнинг фаровон яшашини таъминлаш, уларнинг даромадини

кўпайтиришнинг асосий манбаларини тўғри белгилалаб олиш муҳим ҳисобланади.

Шуни айтиш керакки, ер ажратиб берилаётганда кўпгина хўжалик раҳбарлари ҳавотирда эди – улар жамоа хўжаликларида етиштириладиган маҳсулот камайиб кетмасмикан, деб ўйлашган эди. Бу ҳавотир ўринсиз бўлиб чиқди. 1990 йил жамоа хўжаликлари маҳсулоти 1989 йилгига нисбатан 103 фоизни ташкил этди. Шахсий хўжаликларнинг берган маҳсулоти ҳажми 108 фоизга ўсди.

Ўзбекистон ССР Президентининг “Шахсий томорқа хўжаликларининг эгалари бўлмиш деҳқонларга молиявий ёрдам бериш ва уларнинг уюшмаси моддий-техник базасини мустаҳкамлаш тўғрисида”ги Фармонида биноан, деҳқонларга, шахсий ёрдамчи хўжалик эгаларига молиявий ёрдам тариқасида 1 миллиард сўм ажратилиши уларнинг ижтимоий аҳволини яхшилашда катта омил бўлди. Қўшимча ажратилаётган молиявий ёрдам, асосан, иқтисодий жиҳатдан заиф хўжаликларни қўллаб-қувватлашга, уларнинг моддий-техник базасини кенгайтириш ва мустаҳкамлашга, маҳсулотни қайта ишлайдиган кичик корхоналар куриш, транспорт воситалари, кичик механизация техникаси ва чорва молларини сотиб олишга сарфланди.

Ишлаб чиқаришнинг янгича усули – деҳқон-фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигини инқироздан олиб чиқадиган йўлдир. Бунда деҳқон-фермер хўжалигини асосий хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ўша паллада республикамиз қишлоқ хўжалигида деҳқон-фермер хўжалигини ривожлантиришнинг қуйидаги асосий муаммоларини бартараф этишга асосий эътибор қаратиш зарур эди:

- қисқа вақт ичида керакли техника воситалари билан таъминлаш;
- талаба қилинаётган кичик тракторлар, бошқа қулай ва ихчам техника воситаларини ишлаб чиқаришни миллий саноатимиз ҳали тўла қондира олмаётган эди;

- чорвачилик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган хўжаликларни ем-хашак билан етарлича таъминлаш, молларнинг зотини яхшилаш, уларнинг маҳсулдорлигини ошириш.

Президентимиз ўз раҳбарлик фаолиятини бошлаган пайтда республикадаги кўплаб ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг негизида узок йиллар давомида ҳукм суриб келган маъмурий-буйруқбозик тизимининг асоратли таъсири ётишини, шунга кўра уларни ҳал этишнинг ягона тўғри йўли – бу иқтисодиётга бозор муносабатларини босқичма-босқич шакллантириб ва ривожлантириб бориш эканини қатъий белгилаб берди. Жумладан, ушбу жараёнинг мақсадга мувофиқ тарзда, самарали ва энг муҳими, аҳоли турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда амалга ошиши учун қуйидаги тадбирларга алоҳида эътибор қаратди:

- Ўзбекистон шароитида бозор механизмнинг моҳияти ва мазмунига сергаклик билан ва ҳар томонлама реал баҳо бериш, унинг жорий этилишида вужудга келиши мумкин бўлган мураккабликлар ва нохуш оқибатларни кўзда тутиш, ўтиш даври кескинликларини юмшатишга ёрдам берадиган зарур механизмларни олдиндан яратиб қўйиш керак;

- ноннинг чакана нархи, бошқа нархлардан айри ҳолда бир томонлама оширилиши ғалла билан пахта, улардан олинадиган маҳсулотлар нархларининг эквивалентлигига эришиш йўлидаги сайъ-ҳаракатларни, кўзда тутилаётган ёқилғи, металл ва техника нархларининг оширилиши эса пахтага ҳақ тўлашни кўпайтириш тартибларини тамомила йўққа чиқаради;

- республика учун катта аҳамият касб этувчи бошланғич шароитларда ҳисобга олиш ва баробарлаштириш масаласига чуқур эътибор қаратиш лозим;

- бозор иқтисодиётига ўтиш концепцияси ҳақидаги СССР ҳукуматининг маърузасида инвестицияларни қисқартириш масаласининг қўйилиши хато ёндашувдир, чунки ишлаб чиқаришнинг мавжуд техникавий ва структуравий даражасида бундай сиёсат баттар қоқоқликка олиб боради;

- мақсадли, таркибий сиёсатни, капитал қурилишдаги устун йўналишларни, аавло, тугалланмаган қурилишларни кескин қисқартириш мақсадида тубдан қайта кўриб чиқиш зарур;

- аҳоли ижтимоий ҳимоясининг аниқ а таъсирчан механизмлари зарур;

- уй-жой қурилишига алоҳида эътибор бериш лозим. Бунда яқин беш йил ичида 67-68 миллион квадрат метр уй-жойни фойдаланишга топшириш, 6 миллиондан зиёдроқ кишининг уй-жой шароитини яхшилаш вазифаси қўйилиши муҳим аҳамият касб этади;

- аҳолига коммунал хизматни кескин яхшилаш, жумладан, аҳолининг марказлаштирилган сув таъминоти даражасини 52 фоиздан 67 фоизга етказиш, Оролбўйи зонасида эса 1995 йилгача бутун аҳолини марказлаштирилган сув таъминотига ўтказиш, қишлоқ аҳоли пунктларини газлаштириш суръатларининг икки баробар ортиши аҳамиятлидир;

- республикадаги ижтимоий ўзгаришларни ҳал этишга бюджет маблағларидан ташқари вазирликлар, идоралар, корхона ва ташкилотларнинг ўз ҳиссасини қўшишини таъминлаш керак.

- республикада ўтиш давридаги ресурс ва имкониятлардан самарали фойдаланиш, аҳолининг ижтимоий ҳимояси, айниқса, кам таъминланган аҳолининг ижтимоий ҳимоясининг ишончли механизми ишлаб чиқилиши;

- республикада мулкиликнинг қандай шакллари бўлишини аниқлаб олиш;

- айрим далват мулкидаги ишлаб чиқариш объектларини мулчилик ва хўжалик юртишнинг бошқа шаклларига айлантиришни белгилаб олиш;

- истеъмол моллари, халқ ҳунармандчилиги, халқ ижодиёти маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган, умумий овқатланиш ва маиший хизмат соҳасидаги ёки ёрдамчи корхоналар, иккиламчи ресурсларни ва ишлаб чиқариш чиқиндиларини қайта ишлайдиган катта бирлашмаларнинг айрим буюртмаларини бажарадиган корхоналарни кичик хусусий корхоналар кўринишида ташкил этишнинг қонуний тартибини аниқ белгилаб қўйиш;

- йирик ишлаб чиқариш комплекслари, шу жумладан, мамлакатнинг бошқа минтақларидаги комплекслар томонидан майда ва ўртача корхоналар, филиаллар ва цехлар ташкил этилишини рағбатлантириш;

- ёрдамчи ишлаб чиқариш бўлинмалари тузилишида уларнинг меҳнат жамоаларини уй-жой ва ижтимоий, маданий, маиший объектлар билан тўла таъминлаш;

- қўшма корхоналар ташкил этиш ишини фаоллаштириш ва бошқалар.

Маъмурий-буйруқбозлик тизими ўз умрини ўтаб, бозор муносабатларига ўтиш ҳаракатлари эндигина рўй бераётган бир даврда, республика Олий Кенгашининг сессиясида тасдиқланган бозор муносабатларига ўтишнинг дастури Ўзбекистонни консерваторлар республикаси деб ноўрин танқид қилинишига сабаб бўлди. Бунга жавобан, республикамиз раҳбари жамият тараққиётидаги “сакраш”ларнинг салбий жихатлари, хусусан, Ўзбекистондаги оғир ижтимоий-иқтисодий шароитда инқилобий ўзгаришлар турли хавф-хатарлар билан боғлиқлиги, умуман “сакраб ўтиш” ғояси эса республика учун оғир, ҳалокатли оқибатларга сабаб бўлишини асослаб берди. Шу билан бирга, бошқа республикаларда хусусийлаштириш тўғрисида гап сотилаётганда, айнан мухолифлар томонидан ўринсиз танқид қилинаётган “консерваторлар республикаси”да биринчилардан бўлиб хусусий корхоналар пайдо бўлди. Республикада дўконларни ва маиший хизмат кўрсатиш соҳасини хусусийлаштириш бошланиб, 1990 йилнинг ўзида 170 минг гектар ер оилаларга мерос қолдириш ҳуқуқи билан ижарага берилди. Бу рақамни ярим миллион гектаргача етказиш белгилаб олинди. Сўнгги пайтларгача ерларнинг бор-йўғи 4,5 фоизида деҳқончилик қилган шахсий хўжаликлар республикадаги озиқ-овқат ресурсларининг 40 фоизига қадар бергани ҳисобга олинандиган бўлса, ерларнинг умумий салмоғида бундай участкалар ҳажми икки баробардан зиёд ошганда озиқ - овқат маҳсулотлари ҳажми сезиларли даражада ошиши муқаррар.

Юртбошимизни Ўзбекистоннинг ҳақиқий иқтисодий мустақиллиги масаласи қаттиқ ташвишга солиб, ўйлантирар эди. Агар республика иқтисодий қувватини ташкил этадиган барча асосий фондлар ўша даврда 100 миллиард сўм деб ҳисобланса, амал қилаётган тартибга кўра, қарийиб 30 миллиард сўм пул Иттифоқ ихтиёрида эди. Ишлаб чиқаришнинг асосий фондларида эса бу мутаносиблик янада ёмон бўлиб, маблағларнинг бешдан икки қисми Иттифоқ тасарруфида, шу жумладан, саноатда ана шу маблағларнинг деярли 70 фоизи, транспортда ҳамда моддий-техник таъминотда, илм-фанда 30 фоизга яқин Иттифоққа тегишли эди.

Бундан кўринадики, Конституцияда белгилаб қўйилган барча давлат мулки (бу ҳамма асосий фондларнинг деярли 90 фоизини тақил этади) “Бутун совет халқига тегишлидир” деган қоида ҳеч қандай реал асосга эга эмас эди. Республикамиз ўз бойликларини ўзи тасарруф эта олмас экан, ундан халқ манфаати йўлида, самарали фойдаланиш ҳақида умуман гап бўлиши мумкин эмасди.

Шунга кўра, республика Олий Советининг доимий комиссияларида Ўзбекистоннинг бутун тарихи давомида биринчи марта мулкчилик тўғрисидаги қонунни тайёрлашга киришилди. Бунда қуйидаги масалалар муҳим деб топилди:

Биринчи: республика мулки мустақил ва у федерациядан ажратилган.

Иккинчи: ўлкамиз замини, ер ости бойликлари. Корхона ва ташкилотлари Ўзбекистоннинг мутлақо ўз мулки ҳисобланади. Ана шу бойликлар мустақиллигимизни, республикамизнинг маданий ва тарихий кадриятларини таъминлайди.

Учинчи: Ўзбекистонда мулкчиликнинг хилма-хил шакллари ривожлантирилиб, уларнинг тенг ҳуқуқлилиги таъминланади.

Президентимиз бозор муносабатларига ўтиш муаммоларини синчковлик билан ўрганиб, уларни ҳал этишда ўта эҳтиёткорлик билан ёндашиш масалаларига эътибор қаратар экан, айниқса, хусусий

корхоналарнинг ташкил этилиши борасидаги чуқур фикр-мулоҳазаларини баён этди. Маиший хизмат, умумий овқатланиш, савдо-сотик, маҳсулотни қайта ишловчи кичик-кичик корхоналарни сотиш тадбирини кўриш зарурлиги қуйидагилар орқали изоҳланади:

Биринчидан, бу корхоналарнинг кўпчилиги кам рентабелли ёки зарар кўрадиган корхоналар бўлиб, уларни хусусий кишиларга сотиш бюджет харажатларининг одини олиш ва қўшимча даромадларга эга бўлиш имконини беради.

Иккинчидан, бу майда шаҳобчалар аслида ярим хусусий мулк бўлиб, вазирликлар, идоралар ва ижроия комитетларда улар билан ҳеч қандай чинакамига шуғулланмаяпти.

Учинчидан, ишлаб чиқаришни жонлантириш, рақобат учун шарт-шароит яратиш, хўжалик юртишнинг янада самарали шакллари танлаб олиш мақсадида мулкчиликнинг барча шакллари тенг ҳуқуқлилиги эълон қилинмоқда.

Бинобарин, мулкчилик ва хўжалик юртишнинг турли шакллари устидан ҳар томонлама назорат ўрнатиш керак, бироқ бу ҳолат хўжалик ишларига тўғридан-тўғри аралашиб ҳамда ташаббусни бўғиш учун асос бўлмаслиги лозим. Назорат фақат белгиланган қонунлар, нормалар ва қоидаларга қатъий риоя этилишини таъминлаш ва молиявий, солиқ тусига, ҳуллас, иқтисодий тусга эга бўлиши керак.

Шу муносабат билан Молия министрлиги, Меҳнат ва ижтимоий масалалар давлат комитети, Адлия министрлиги бошқа манфаатдор ташкилотлар билан биргаликда корхоналарни хусусий мулкка ўтказиш билан боғлиқ қуйидаги масалаларни изчил ишлаб чиқишлари кераклиги таъкидланди.

Биринчи – ушбу корхонада ишловчилар ва шу корхона эгаларининг мақоми (меҳнат дафтарчаси, иш стажи, пенсия таъминоти, ижтимоий суғурта ва ижтимоий ҳимоянинг бошқа шакллари).

Иккинчи – меҳнатга ҳақ тўлашнинг, шу жумладан, ёлланма ишчилар учун энг кам иш ҳақи белгилашнинг шакллари ва шартлари.

Учинчи – хусусий мулкка ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлган тармоқлар доираси ва корхонлаар миқдори.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, Президентимиз Ислам Каримовнинг республика раҳбари сифатидаги фаолияти ҳаётнинг бошқа кўплаб жабҳалари қаторида ижтимоий ва иқтисодий аҳволни тубдан ўзгартириш, бунда энг аввало барча муаммо ва масалалар ечимига халқимиз манфаати орқали ёндашиш, собиқ маъмурий-буйруқбозлик тизими амал қилиши натижасида вужудга келган салбий ҳолатларни тезлик билан бартараф этиш, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти муносабатларини босқичма-босқич шакллантириб ва ривожлантириб бориш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва изчил амалга ошириш билан узвий боғлиқдир. Буларнинг барчасини “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобини мутолаа қилиш жараёнида англаб, Юртбошимизнинг ўша ўта оғир вазиятларда ҳам ўн йиллар олдинги истиқболини кўзлаб, оқилона сиёсат олиб борганига такрор ва такрор ишонч ҳосил қиламиз.

II-БОБ. ИНСОН МАНФААТИ, ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ

2.1. Ҳуқуқий мустақилликни таъминлашга қаратилган ҳаракатлар

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар ва янгиланишларнинг асосий мақсади Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир. Бу юксак мақсадни рўйбга чиқаришда барча соҳаларда, хусусан, суд-ҳуқуқ тизимида амалга оширилаётган ислохотлар катта роль ўйнайди. Ўзбекистонда бугунги кунда суд-ҳуқуқ тизимида изчил амалга оширилаётган туб ислохотлар, аслида, Ўзбекистон ҳали давлат мустақиллигига эришмасдан олдин И.А.Каримов раҳбарлигида бошланган ишларнинг давомидир. Буни “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобидаги концептуал фикр ва ғоялар тасдиқлайди.

Мантиқ фанида ҳукм тушунчаларга таянади, дейилади¹. Ўзбекистоннинг суд-ҳуқуқ тизими мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб янги асосда барпо этила борди, деб хулоса чиқаришдан аввал ўзак тушунча (“суд-ҳуқуқ тизими”)нинг мазмунини англашимиз, унинг моҳиятини тушиниб олишимиз лозим. Шундай экан, сўзни аввало “суд-ҳуқуқ тизими” тушунчасининг маъно-мазмунини ёритиб беришдан бошлаймиз. “Суд-ҳуқуқ тизими” тушунчаси “суд тизими” ва “ҳуқуқ тизими” тушунчаларининг бирикмасидан иборат умумий ҳосила тушунчадир. Демак, “суд тизими”, “ҳуқуқ тизими” тушунчаларининг мазмунини тушуниш орқали “суд-ҳуқуқ тизими” тушунчасининг мазмунини аниқлаб оламиз.

Суд тизими – бу ўз ваколатлари ва олдига қўйилган вазифалар ҳамда мақсадларга мувофиқ тузилган судлар мажмуидир². Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 107-моддасининг 1-қисмига кўра,

¹ Масалан, қаранг: Хайруллаев М. Мантиқ.- Т: “Ўқитувчи”, 1993.-103- бет; Раҳимов И. Логикадан амалий машғулотлар ва методик тавсиялар (университетларнинг гуманитар факультетлари талабалари учун ўқув қўлланма),- Т: “Ўқитувчи”, 1988, 53-бет.

² Костецкий В.А. Конституция Республики Ўзбекистан. Словарь-справочный для учащихся общеобразовательных школ, колледжей и лицеев. – Т.: “Билим”, 2003. стр. 107.

“Ўзбекистон Республикасида суд тизими беш йил муддатга сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича олий судлари, Қорақалпоғистон Республикаси хўжалик судидан, шу муддатга тайинланадиган фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича туманлараро, туман, шаҳар судлари, ҳарбий ва хўжалик судларидан иборат”¹.

Бу моддада Ўзбекистон республикаси суд тизимининг моҳияти, тизимининг таркибий тузилмалари, ваколат муддатлари каби масалалар очиб берилган.

Куйида келтирилган конституциявий норма бугунги кунда амалда бўлган Ўзбекистон суд тизимининг тузилиши тўғрисида яққол маълумот беради.

Бироқ бу маълумот бизнинг мавзумиз бўлган- тадқиқ этилаётган йиллар (1989-1991) да Ўзбекистонда мавжуд бўлган суд тизимини ақс эттирмайди. Биз бу ўринда суд тизими тўғрисида дастлабки ва умумий тасаввурларни ҳосил қилиш фикридан келиб чиқиб шундай йўл тутдик. Тадқиқ этилаётган уч йилликдаги мавжуд суд тизимини ва Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов раҳбарлигида мамлакатимизда бошланган туб ислохотларнинг ўша давр суд тизимидаги амалий ифодаси қандай кечганини қуйироқда ёритишни назарда тутган ҳолда, энди эътиборимизни «хуқуқ тизими» тушунчаси деганда нима тушунилишини аниқлаштириб олишга қаратайлик.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: Ўн иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган (2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ Конституциясининг XVIII, XIX, XX, XXIII бобларига тузатиш ва қўшимчалар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 апрелда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 89-моддасига, 93-моддасининг 15-бандига, 102-моддасининг 2-қисмига тузатишлар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 25 декабрда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 77-моддасининг 1-қисмига ўзгартириш киритилган) – Т.: “Ўзбекистон”, НМИУ, 2009. 29-бет.

Ҳуқуқ тизими – миллий ҳуқуқ тузилиши бўлиб. Жамиятдаги мавжуд ҳуқуқ, нормаларининг маълум қисмларга бўлинишидир¹. Ҳуқуқ тизими турли ҳуқуқ соҳаларидан иборат. Уларнинг ҳар бири ўзининг предмети ва ана шу предмет мазмунини ташкил қилувчи муносабатларни тартибга солиш услубига эга. Ҳуқуқ соҳалари тузилишида нормалар, институтлар, ёрдамчи институтлар (суб- институтлар), соҳаоти ҳуқуқлар ажралиб, ўз навбатида, соҳанинг умумий ва махсус қисмларини ташкил қилади.²

Ҳуқуқ тизими, асосан, икки гуруҳга – оммавий ва хусусий ҳуқуққа бўлинади. Оммавий ҳуқуқ таркибига жамият ва унинг аъзолари, давлат, давлат органлари ва ташкилотларининг манфаатларини амалга оширишга қаратилган ва бир тарафнинг иккинчи тарафга бўйсунушига асосланган ҳуқуқ нормаларидан ташкил топган ҳуқуқ соҳалари (конституциявий ҳуқуқ, маъмурий ҳуқуқ, молия ҳуқуқи, солиқ ҳуқуқи ва бошқалар) киради. Хусусий ҳуқуқ таркибига тарафлари тенг ҳуқуққа эга бўлган муносабатларни тартибга солувчи нормаларидан ташкил топган ҳуқуқ соҳалари (фуқаролик ҳуқуқи, оила ҳуқуқи, меҳнат ҳуқуқи ва бошқалар) киради. Шунинг билан бир қаторда, оммавий ҳуқуқ ва хусусий ҳуқуққа хос нормалардан ташкил топган комплекс (мажмуавий) ҳуқуқ соҳалари (экология ҳуқуқи, ер ҳуқуқи, банк ҳуқуқи ва бошқалар) ҳам мавжуд.

Демак, суд-ҳуқуқ-tizими тушунчаси остида суд тизими ва ҳуқуқ тизими тушунчалари мазмунининг йиғиндиси тушунилмоқда. Суд- ҳуқуқ тизимининг янги асосда барпо этиш ва ислоҳ қилиш мамлакатимизда мустақилликка эришиш останасидаёқ амалга оширилиши бошланган янгиланишларнинг таркибий қисми саналади. Энди эса бевосита 1989-1991 йилларда Ўзбекистонда И.А.Каримов раҳбарлигида суд- ҳуқуқ тизимини

¹ Юридик энциклопедия/ Юридик фанлари доктори, проф.У.Тожихоновнинг умумий таҳрири остида.-Т: “Шарқ”, 2001.651-бет.

² Раҳмонқулов Х. Ҳуқуқ тизими ва унинг соҳалари/ масъул муҳаррир Р.Ж.Рўзиев; Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти./- Т.Фалсафа ва ҳуқуқ, институти. 2005.5-бет.

янги асосларда барпо этиш борасида олиб борилган ислохотларнинг кўлами ёритиш ва таҳлил этишга ўтайлик.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиш арафасида мамлакатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг жасорати ва қатъияти, аниқ ва олий мақсадли – халқимиз мустақиллиги ва озодлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишига эришиш, суд-ҳуқуқ тизимини мутлақо янги асосларда яратиш борасида олиб борган саъй-ҳаракатларини тушуниш ва тўғри баҳолай олиш учун, албатта, ўша даврда СССР ва Ўзбекистонда юз берган воқеаларга холисона баҳо бермоқ даркор.

Маълумки, ўтган асрнинг 80-йиллари ўрталарига келиб СССРда кучайган танглик ҳолати мамлакат ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олди. КПССнинг кутилаётган натижаларни бермаётган иқтисодий сиёсати бутун ижтимоий-сиёсий тизимнинг инқирозига сабаб бўлди.¹ Халқ хўжалигидаги танглик ҳолатларининг кескин суратда ва шитоб билан кучайиб бориши социалистик тизимнинг таянч негизларига таҳдид солувчи хатарли сиёсий тангликка ўсиб ўтди. Бутун жамиятда кескин, туб ўзгаришлар қилиш зарурати пайдо бўлди. Кириб қолинган боши берк кўчадан чиқиб кетиш йўллари изланди. Ниҳоят, 1985 йилнинг баҳорида КПСС Марказий Қўмитасининг апрель пленуми совет жамиятини қайта қуриш, унинг барча соҳаларида туб янгиланишлар ва ўзгаришлар яшаш йўлини эълон қилди. Қайта қуриш совет жамиятини ривожлантиришнинг объектив эҳтиёжи сифатида баҳоланди. Қайта қуриш социалистик жамият ривожининг чуқур жараёнларидан ўсиб чиққан зарурат сифатида таърифланди. Қайта қуришнинг таркибий қисми жамият ҳаётини демократлаштириш экани белгиланди.

---

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2.Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги// Тузувчилар: М.Жўраев,Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ: Таҳрир ҳайъати: А.Азизхўжаев(раис) ва бошқ./.-Т: “Шарқ”, 2000.624-бет.

Лекин буларнинг барчаси куруқ риторика ва декларация бўлиб, ҳеч қандай амалий натижа бермади. Аксинча, улар совет жамиятининг туб асослари адолатсизлик негизига қурилганлигини ривожланишга ноқобил эканини ошкор этиб қўйди. Агарки, совет суд-ҳуқуқ тизимини оладиган бўлсак, у инсонни ҳимоя қилувчи орган эмас, аксинча, мустабид тузум қўлидаги инсонлар ва халқларни эзиш қуроли, репрессив машинага айланиб қолган эди. Унинг бундай ғайриинсоний моҳияти, айниқса, 80-йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон ва унинг халқига нисбатан авж олдирилган катағон компаниялари даврида яққол намоён бўлди. Ўзбекистонни пахтани териш ва қайта ишлашдаги сунъий равишда ўйлаб топилган “ўғирлик”, “қўшиб ёзиш” ҳолатларини тергов қилиш билан марказий прокуратура ва ички ишлар органлари махсус шуғулланди. “Пахта иши” энг шов-шувли иш сифатида бутун Иттифоққа намойиш қилинди¹. Бир қатор Россия газеталарининг зўр бериши туфайли “пахта иши” “ўзбеклар иши”га айлантирилди². Ўзбекистонга ва ўзбек халқига нисбатан қилинган бу адолатсизлик халқ оммасининг советлар режимига нисбатан нафратини оширди, муносабатини ўзгартирди³.

Иттифоқ таркибига кирган республикаларда ўзликни англаш, тил, маданият, тарих ва келажакка теран назар солиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар нарсадан устун қўйишга бўлган интилиш кучайиб борди. Хусусан, Ўзбекистонда кенг мунозараларга сабаб бўлган муаммолардан бири ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласи бўлди. Бу муаммо юзасидан бошланган ҳаракат қудратли тус олди, унда

¹ “Аввало республикамиз раҳбарлигига И.А.Каримов келиб, у киши томонидан суд ва судьяларнинг қўллаб-қувватланганлиги натижасида Ўзбекистон Республикаси Олий суди “Пахта ишлари”га ҳуқуқий баҳо берди. Минглаб ҳамюртларимиз оилалари бағрига қайтди”: Мингбоев У. Суд-фуқаролар ҳимоячиси. – Т.: ДИТАФ, 2001. 20-бет.

² “Пахта иши”, “Ўзбеклар иши” сингари ишлар асосида ноҳақ камалиб, озодликдан маҳрум этилган шахслар кейинчалик шахсан Президент И.А.Каримов ташаббуси билан суд қарорлари асосида оқландилар. “Агар Президентимизнинг ташаббуслари бўлмаганда, ўша пайтларда на Олий суд, на прокуратура бу ишларни (“Пахта иши”, “Ўзбеклар иши” сингари ишларни – таъкид Аликул Раҳмоновники) қайта кўришга журъат қила олмас эдилар”: Мингбоев У. Суд – фуқаролар ҳимоячиси. –Т.: ДИТАФ, 2001. 80-81-бетлар.

³ Ўзбекистоннинг янги тарихи.К.2. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида // Тузувчилар: М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ.; Таҳрир ҳайъати: А.Азизхўжаев (раис) ва бошқ./-. –Т.: “Шарқ”, 2000. 660-бет.

зиёлилар, талабалар ва ёшлар фаол иштирок этди. И.А.Каримов бошчилигидаги янги раҳбарият бу масалани амалий ҳал қилишга жасорат билан киришди. Натижада ўн биринчи чақирिқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг ўн биринчи сессиясида 1989 йил 21 октябрда “Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги Қонуни қабул қилинди¹. Қонуннинг 1-моддасининг 1-қисмида “Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир”², деб ёзиб қўйилди. Шундай қилиб, ўзбек тили давлат тили мақомини олди.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципининг жамиятда амалда рўёбга чиқарилиши, яъни ҳокимиятлар бўлинишининг амалга оширилиши ҳар қандай давлатнинг демократик хусусиятини белгилайдиган омиллардан биридир. Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи давлат ҳокимияти органларининг мувозанати ва тенглигини таъминлайди. Мазкур принципнинг оқилона рўёбга чиқарилиши орқали давлатда бирор орган ёки шахс томонидан диктатура³ ўрнатилишининг олди олинади, давлат бошқаруви амалга оширилишининг идеал мувозанати таъминланади, давлат органларининг самарали фаолият юритиши учун замин тайёрланади.

“Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг 4-моддасининг 1-қисмини келтирамиз: “Ўзбекистон ССРда яшовчи давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари раҳбарлари ўз хизмат вазифаларини бажариш учун республика давлат тилини етарли даражада билишлари шарт”⁴. Қонуннинг 5-моддаси (1-қисм)да қуйидаги ҳуқуқий норма мустаҳкамлаб қўйилди: “Ўзбекистон ССР давлат ҳокимияти ва бошқарув

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги 1995 йилнинг 21 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Қонуни асосида “Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг янги таҳрири тасдиқланди.

² Қонуннинг матни бўйича қаранг: Она тили – Давлат тили: (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунига оид ҳужжатлар (Тузувчилар: Н.Жумахўжа, Р.Жомонов. –Т.: “Адолат”, 2004. 80-бет. (Давлат миллат рамзлари).

³ “Диктатура” сўзи латинча *dictatura* сўзидан олинган бўлиб, “чекланмаган ҳокимият” маъносини билдиради. Қаранг: Ҳуқуқшуносликка оид ўзлашма терминлар. Тузувчилар: Бектемиров Ҳ., Холмедов Ҳ., Содиков С. – Т.: “Адолат”, 1999. 27-бет.

⁴ Она тили – Давлат тили: (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунига оид ҳужжатлар (Тузувчилар: Н.Жумахўжа, Р.Жомонов. –Т.: “Адолат”, 2004. 6-бет.

органлари фаолиятида съезд, пленум, курултой, сессия, конференция, мажлис ва кенгашлар республиканинг давлат тилида олиб борилади ва айнан таржимаси таъминланади”¹. Қонунда келтирилган ана шу моддалар (уларнинг қисмлари)да Ўзбекистонда давлат ҳокимияти органлари ўз фаолиятини давлат тилида юритишлари лозимлиги кўрсатилган. Шу ўринда давлат ҳокимияти ва унинг бўлиниши принципи тўғрисида қисқача маълумот беришни кўзлаб, кичик бир чекиниш қиламиз. Кези келганда таъкидламоқ лозимки, давлатда ҳокимиятнинг мавжуд бўлиши давлатнинг асосий белгиларидан бири саналади. Давлатдаги мавжуд ҳокимият (давлат ҳокимияти) эса маълум принцип асосида тақсимланади, бўлинади. Бу “давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи” деб аталади. Мазкур принципга кўра, давлат ҳокимияти бир-бири билан чамбарчас боғланган ва айни вақтда маълум мустақилликка эга бўлган қуйидаги уч шахобчага бўлинади: қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимияти. Ана шу уч ҳокимият биргаликда давлат ҳокимиятини ташкил этади.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи давлат ҳокимияти органларининг келишиб, бир-бирини назорат қилиб ва ўзаро уйғунликда ишлашига имкон яратади. Шунинг учун ҳокимиятнинг бўлиниш принципининг қарор топиши демократик давлатга хос жиҳатдир.

Тўққизинчи чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг навбатдан ташқари олтинчи сессиясида 1978 йил 19 апрелда Ўзбекистон ССРнинг Конституцияси (Асосий Қонуни) қабул қилинган². Гарчи, Ўзбекистон ССР Марказга қарам республикалардан бири бўлган ва мустақил давлат бўлмаган бўлса-да, гарчи Ўзбекистон ССРнинг Конституциясида давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципига мувофиқ давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятидан иборат экани очиқ-ойдин норматив асосда белгилаб қўйилмаган бўлса-да,

¹ Ўша ўқув қўлланма – мажмуа, 7-бет.

² Ўзбекистон ССР Конституциясининг матни бўйича қаранг: Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики. –Т.: “Ўзбекистан”, 1984.

Ўзбекистон ССРда қонунлар чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органлари мавжуд бўлган. “Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг тегишли моддаларига мувофиқ, давлат ҳокимияти органлари ўз фаолиятини эндиликда давлат тилида, яъни ўзбек тилида олиб борадиган бўлишди. Қонуннинг 6-моддасига асосан, Ўзбекистон ССР олий давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қонун, қарор ва бошқа ҳужжатлари, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларининг ҳужжатлари республика давлат тилида тайёрланадиган, қабул қилинадиган ва эълон этиладиган бўлди.

“Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг 10-моддасида Ўзбекистонда мустақилликка эришиш оstonасида суд тизимининг янги асосларда барпо этила бошланганини кўрсатувчи далиллардан бири, бу тизимда бошланган туб амалий янгиланишларнинг дебочаси бўлгани шубҳасиз. Келинг, Қонуннинг 10-моддаси билан яқиндан танишайлик:

“Ўзбекистон ССРда судлов ўзбек, қорақалпоқ тилларида ёки ўша жойдаги кўпчилик аҳоли тилида олиб борилади. Суд ишлари олиб борилаётган тилни судда қатнашувчи кишилар билмаган тақдирда бу кишилар учун таржимон орқали ишга оид материаллар билан тўла танишиш ва суд ишларида иштирок этиш ҳуқуқи ҳамда судда она тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланади.

Ўзбекистон ССРда давлат ҳакамлиги маҳкамаларида корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар ўртасидаги хўжалик низоларини кўриб чиқиш, ҳал қилишда ўзбек тили қўлланади. Зарурат бўлганда хўжалик низолари миллатлараро муомила тилида ҳам қараб чиқилиши мумкин. Ўзбекистон ССР ва бошқа республикалар корхоналари, ташкилотлари ва муассасалари ўртасидаги хўжалик низоларини кўриб чиқиш, ҳал қилишда ҳам миллатлараро муомала тили қўлланади”.

“Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг қабул қилинишини барча бирдек хурсандчилик ва мамнунлик билан кутиб олди. Маълумки, бу қонун қабул қилинган вақтда ҳали СССР мавжуд ва мустабид тузум ўз умрини ўтаб

бўлмаган эди. Мустабид тузум жон талвасасида сўнгги нафасларини оларди. Халқимизнинг ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш борасидаги жўшқин ҳаракатини мустақиллик йўлидаги муҳим қадамлардан бири сифатида баҳолаш мумкин.

“Тил ҳақидаги қонун учун ҳаракат дастлаб Ўзкомпартия Марказий кўмитаси деб аталмиш идора томонидан қаршилиқларга учради. Не бахтки, бу раҳбарият ўзгариб, республикаимзнинг бугунги Президенти Ислон Каримов раҳбар бўлгач, бу ҳаракатга муносабат ўзгарди ва ушбу қонун қабул қилинди. Шу ўринда давлат раҳбарларининг том маънодаги жасоратларини ҳам таъкидлаш керак. Бу ҳам тарихий воқеалар силсиласига киради”¹.

“Ўзбекистон ССРнинг Давлат тили ҳақида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ўзбек халқининг ўзлигини англашининг ўсиши ва республикада миллатларо ҳамжиҳатликнинг сақланиб қолиши учун жуда катта аҳамиятга эга бўлди, “давлат мустақиллиги йўлидаги биринчи муваффақиятимиз, биринчи ғалабамиз бўлди”².

---

¹ Тохир Малик. Ўнинчи довол. // “Ҳуқуқ – Право - Law” илмий-назарий юридик журнали, № 4 (8), 1999, 38-39-бетлар.

² Иброҳимов. Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар / Сўзбоши: Фафуров И. –Т.: “Шарқ”, 2001. 213-бет.

2.2. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши

Президентимиз Ислом Каримов республика раҳбари бўлиб иш бошлаган биринчи кунлариданоқ инсон манфаатларини, халқимиз манфаатларининг энг асосий устувор масала сифатида кун тартибига қўйди. Буни Юртбошимиз 1989 йил 24 июнда Министрлар советида бўлиб ўтган йиғилишдаги нутқи яққол тасдиқлайди. Ушбу нутқнинг асосий қисми бутун юртимиз, жумладан, Фарғона водийсида яшаётган аҳолининг ўткир муаммоларини ҳал қилиш, хусусан, одамларни иш билан, қўшимча даромад манбалари билан таъминлаш, маҳаллий муҳандис-техник кадрлар, ишчиларни тайёрлаш, ёшларга эътибор, ижтимоий соҳадаги адолатсизликларга барҳам бериш масалаларига бағишланган эди.

Маълумки, XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб собиқ СССР иқтисодиётида зиддиятлар кучайиб борди, амалдаги хўжалик юритиш механизмларининг мазкур зиддиятларни бартараф этишга ноқобиллиги намоён бўла бошлаган эди. Иқтисодиётга сарф-харажатлар ортса-да, ривожланиш суръати кескин пасайиб бораверди. Ишлаб чиқаришни техникавий ривожлантиришда ва аҳоли турмуш даражасида ғарб мамлакатларидан анча орқада қолиш кўзга ташланди.

КПССнинг барча съездларида ривожланишнинг интенсив шаклига ўтиш зарурлиги қайта-қайта таъкидланган бўлса-да, амалда бу вазифалар куруқ гаплигича қолаверди. Бошқарувнинг маъмурий- буйруқбозлик тизими яратган самарасиз механизм ижтимоий- иқтисодий ҳаётда прогрессив қайта ўзгаришларни, иқтисодиётни ислоҳ қилиш йўлидаги (1979 йил) урунишларни барбод қилди. Сўз билан иш ўртасида узилиш рўй берди.

Партия ҳужжатларидаги социализмни ҳар томонлама режали ривожлантириш ғояси, аслида ягона ҳукмрон мақсадга - марказлашган мустабид давлатни мустаҳкамлашга қаратилган эди. **“Режали раҳбарлик қилиш, ривожланишда сарф-харажатдан иборат бўлган ёндашув, республикаларда ишлаб чиқаришнинг бир соҳага ихтисослашиб,**

иктисодий мажбурият даражасига кўтарилиши, халқ хўжалигининг барча тармоқларига, моддий ва номоддий ишлаб чиқаришга, ижтимоий-маданий жабҳаларга таъсир этиб, иқтисодий ўсишнинг умумий динамикасини издан чиқариб юборди”¹

“Бир қарашда Л.Брежнев раҳбарлик қилган, тарихда, “Турғунлик” деб ном олган даврда мамлакатда бирмунча сокинлик ва тинч тараққиёт таъминлангандек эди. Бироқ, инсоннинг энг катта иқтидори- даҳолик қудрати сўндирилди. У тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш воситаси бўлиб қолди. Фикрламай яшаш, инсон тафаккурини чеклаш, муносабат билдириш каби ақлий салоҳият барҳам топди. Мутелик ва тобелик кайфияти чуқур илдиз отди. Бу аста-секинлик билан ўз ўтмишини унитиш, келажакка кўр-кўрона назар ташлаш ва шунчаки кун кечириш кайфиятини чуқурлаштирди”.²

Коммунистик мафкура одамлар қалбига таҳдид солди. Ҳукмрон ғоя олдида фуқаро ўзини ночор ҳис этадиган, ўз имкониятларини рўёбга чиқараолмайдиган бўлиб қолди. Ана шундай тарзда халқнинг эркин меҳнат қилишига бўлган рағбати сўндирилди. Мустақил фикрлайдиган, юз берган воқеа-ҳодисаларга мустақил баҳо берадиган кишилар ўзбошимча, маҳмадона деб қораланар, тазйиққа олинар эди. Бу тузум шундай носоғлом муҳитни вужудга келтирган эдики, натижада лаёқатсиз, фикрсиз, лаганбардор, бошлиққа таъзим, ходимга зуғум кўрсатадиганлар кадр-қиммат топиб яшарди. Негаки, мустамлакачилик сиёсатининг табиати шуни тақозо қилар эди.

Буларнинг барчаси жамиятнинг маънавий таназзулини тезлаштирди. Халқ манфаатини ўйлаган, унинг онгига нур, қалбига зиё бағишлашга интиланган, виждон ва ақл билан ишлашга, хуррият учун курашга чорлаганлар эса коммунистик партиянинг лаббайгўй югурдаклари томонидан сўроқ-

¹ Досумов Р. Перестройка управления промышленных производством в новых условиях хозяйствования.-Т: “Фан”, 1990.С.7.

² Жўраев Н. Тафаккурдаги эврилиш.- Т.”Шарқ”,2001.17-бет.

терговга тутилар, маънавий жихатдан бадном қилинар, баъзан эса ҳатто жисмоний маҳв этилар эди. Натижада бундай беаёв ва шафқатсиз бедодликлардан огоҳ бўлиб турган халқ бутунлай умидсизликка тушди. Жамиятда ва партияга, на сиёсатга, на давлат ва унинг йўлбошчиларига ишонч қолди.

“Ҳаётга бепарқ караш, лоқайдлик аксарият кўпчиликнинг яшаш тарзига айланди. “Совет кишиси” ўз соясидан чўчиб яшайдиган бўлиб қолди. Чунки юрагининг туб-тубига қўрқув билан қозик қилиб қоқилган тобелик, мутелик туйғуси уни тирик мурда ҳолига солиб қўйган эди”.¹

Шу ўринда “Инсон манфаати” тушунчасига аниқлик киритсак. Инсон манфаатлари истемол буюмларига эмас, балки, ушбу буюмлардан тўлиқроқ фойдаланишга имкон берувчи ижтимоий шарт-шароитларга, энг аввало, эҳтиёжларни қондирадиган моддий ва маънавий неъматларга йўналтирилгандир.

Манфаатлар субъектлари бўйича шахсий, гуруҳавий, умумжамият манфаатларга, йўналиши бўйича эса иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий манфаатларга бўлинади.

Инсон манфаати тўғрисида сўз борар экан, бир неча рақамлар устида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Истиқлол арафасида мамлакатимиздан олиб чиқиб кетилаётган бойликларнинг 70 фоизини фақат хом ашё ташкил қилар, четдан эса 70 фоиз тайёр маҳсулот олиб келинар эди. Бунда маъмурий-буйруқбозлик сиёсати қишлоқларимиз инфратузилмасига, умуман ижтимоий ҳаётга жуда катта салбий таъсир ўтказди.

Мустақилликка бўлган давр қишлоқ аҳолисининг тоза ичимлик суви ва табиий газ билан таъминланиши, соғлиқни сақлаш, таълим ва маданият соҳаларида бир қатор ижтимоий муаммоларни юзага келтирди. Масалан, республиканинг табиий газ билан таъминланиш даражаси бор-йўғи 4 фоизни ташкил этарди. Сурхандарё вилоятида бу кўрсаткич 3,2 фоизни, Қашқарёда

¹ Ислом каримов. Биз танлаган йўл- демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Асарлар. 11- жилд.-Т: “Ўзбекистон”, 2003. 196-бет.

5,7 фоизни, Наманганда 10,5 фоизни, Андижонда 11 фоизни ташкил қиларди. Ёки қишлоқ аҳолисининг ичимлик суви билан таъминланиш даражаси Хоразм вилоятида 13,2 фоизни, Бухоро вилояти 15 фоизни, Қорақалпоғистон Республикасида эса бу рақам 21,4 фоизни ташкил этарди¹.

Умуман, сув ва иссилик, электр энергияси, темир йўл ва автомобил йўллари, коммуникация тармоқлари етиб бормаган бўм-бўш чекка қишлоқларимиз ҳам мавжуд эди. Бинобарин, аҳолининг моддий ва маънавий эҳтиёжлари кондирилмаган эди. Агар республика 1988 йилда аҳоли жон бошига тўғри келадиган истеъмол моллари обороти 768 сўмни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич СССР бўйича 1282 сўмни, Грузияда 1163 сўмни, Литвада 1609 сўмни, Молдавада 1172 сўмни, Туркменистонда 860 сўмни, Эстонияда эса энг юқори -1965 сўмни ташкил этган.

Шу билан бир қаторда мустабид тузум даврида халқимизнинг ҳақиқий тарихи, бой маданий мероси, урф-одат ва анъаналари, Наврўз байрами, Рамазон ва Қурбон ҳайитларини нишонлаш, динга ҳурмат билан муносабатда бўлиш таъқиқлаб қўйилган эди. Имом Бухорий, Имом Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд ва бошқа азиз авлиёларимиз меросига нисбатан адолатсизлик ҳукм сурди.

Айрим маҳаллий раҳбарлар амал пиллапоясидан кўтарилиш илинжида ўз аждодлари миллий қадриятларини рад этишгача боришди. Халқимизнинг урф-одат ва анъаналари, маданияти обдан оёқости қилинди, она тилининг кўлланиш соҳаси сунъий тарзда чеклаб қўйилди. Ҳатто, шундоқ ҳам миллий анъаналардан анча олисда бўлган айрим санъат турлари ҳам кимларгадир мақбул бўлмай қолди ва уларни янгилашга уриндилар. Ҳатто миллий либос ҳам қораланди.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, “Бизга зарба бўлиб тушган энг оғир танглик иқтисодий эмас, балки маънавий танглиқдир. Асрлар мобайнида қарор топган ахлоқий-маънавий қадриятларни ғоявий қарашларга қурбон

¹ Тухлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 1992. 125-бет.

қилиш оқибатларини бартараф этиш иқтисодиётни тартибга келтиришдан кўра анча машаққатли бўлади. Ахир, яқиндагина эмасмиди, коммунист, айниқса, у юқорироқ лавозимда бўлса, ўз яқин кишилари билан охириги марта видолашиш учун қабристонга ҳам боролмасди. Дафн маросимида иштирок этиш энг катта айб саналиб, бундай одамни партиядан ўчириб, ишдан бўшатишарди. Виждон азобидан сал бўлса-да, қутулиш, айна пайтда йиллар бўйи меҳнат қилиб эришган имтиёзлардан маҳрум бўлмаслик учун одамлар қариндош-уруғлари, ҳатто, ота-онаси вафот этганда касалхонага ётиб олишар ёки “шошилишч командировка”га кетиб қолишар эди. Ана шундан кейин ҳам биз, одамлар ҳеч нимага ишонмай қўйишган, уларда ҳеч қандай муқаддас нарса йўқ, деб айтишга қандай тилимиз борар эди?”¹.

Бир неча ўн йиллар мобайнида республика иқтисодиёти Марказдан бошқариладиган ягона халқ хўжалиги мажмуининг таркибий қисмига айланган эди. Марказ қабул қилган кўпгина қарорлар Ўзбекистоннинг манфаатларидан йироқ бўлган. Хуллас, чор империяси давридагидек, республика арзон хом ашё ва стратегик минерал ресурслар етказиб берувчи, тайёр маҳсулот сотиладиган қулай бозорга айланиб қолаверди, яъни у хом ашё базаси бўлиб келди. Хом ашё базасида яшаган халқнинг қосаси оқармади.

Президентимизнинг 1990 йилдаги нутқида ўша пайтдаги аҳвол аниқ ёритилган: “Ўзбекистон аҳолиси ўрта ҳисобда гўшт маҳсулотларини, сут ва сут маҳсулотларини, тухумни, умуман мамлакат аҳолисига нисбатан икки баробар кам истеъмол қилмоқда. Ойига ўрта ҳисобда 75 сўмдан камроқ ялпи даромад оладиган аҳолининг улуши мамлакатда 12 фоиздан сал кўпроқ бўлса, бизнинг республикамизда 45 фоизга боради. Бир миллионга яқин киши ижтимоий ишлаб чиқаришда ўзининг кўлидан келадиган ишни топа олмаяпти.

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 175-бет.

Ижтимоий инфраструктура тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволга тушиб қолган. Мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоп биноларда жойлаштирилганини айтишнинг ўзи кифоя. Жуда ўткир иқтисодий ва ижтимоий муаммолар рўйхатини янада давом эттириш мумкин. Буни аввало шундан кўра бўладики, инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши бир ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаяпти”¹.

Иттифоқда раҳбарлик лавозимини Ю.Андропов эгаллаган даврда мамлакатда кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш сиёсати қаттиққўллик билан олиб борилди. Кўп йиллар ДХҚни бошқарган бу шахс, ўз тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатда тобора чуқурлашаётган инқироз сабабларини раҳбар кадрлар фаолиятига боғлади. КПСС МҚнинг 1983 йил июндаги пленумининг биринчи иш кунида КПСС МҚнинг котиби К.Черненко қилган маърузасида ҳам жамиятдаги порахўрлик иллатларининг асосий сабабларини “бирон-бир ходимнинг хатоларидан ривожланишнинг аниқ муаммоларидан ва қийинчиликларидан” кидириш лозимлиги таъкидланди.² Бош котиб Ю.Андропов маърузасида эса идеология frontiдаги асосий вазифалар белгилаб берилди.

Собиқ Иттифоқ раҳбарлари Совет давлатини қамраб олган инқироз хатоларини мавжуд тузум негизида эмас, балки юзага келган салбий иллатларда деб, Ўзбекистонни тажриба-синов майдони сифатида танлаб олиб, тарихда “Пахта иши”, кейинчалик “Ўзбеклар иши” деб номланган сиёсий компанияни бошлаб, аслида бутун юртимиз халқига қарши қатағонни амалга оширишга киришгани “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида кўплаб далиллар орқали кўрсатиб берилади.

СССР Фанлар академияси олимлари ўтказган ҳисоб-китобларга кўра, асли қўшиб ёзишлар бутун мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг 3

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 175-бет.

² “Совет Ўзбекистони” газетаси, 1983 йил 15 июнь.

фоизига тенг бўлган. Хомашё етказиш соҳасида эса қўшиб ёзишлар 5 фоиздан 25 фоизгача бўлган¹. Масалан, 1983 йилда Озарбайжонда 667 та саноат корхонаси ва қурилиш ташкилотида қўшиб ёзишга йўл қўйилган. Молдавияда эса қўшиб ёзишлар ниҳоятда авж олган².

1983 йил сентябрда СССР Бош прокурори А.Рекунов топшириғига кўра, СССР Прокуратурасининг алоҳида муҳим ишлар бўйича терговчиси Т.Гдлян бошчилигида мамлакатнинг турли минтақаларидан тўпланган 200 кишидан иборат тергов гуруҳи тузилиб, Ўзбекистонда фаолият бошлайди.³

Марказдан республикамизга юборилган текширувчилар эса маҳаллий шарт-шароитни ҳисобга олмай, ўзбек халқининг миллий манфаатлари, маданияти, кадр-қимматини поймол этади. Ўзбекистон ССР КП МҚ, Республика Министрлар Совети, Ўзбекистон ССР Олий Совети, Ўзбекистон ССР Прокуратураси, Ўзбекистон ССР ИИВ каби муҳим бошқарув бўғинлари шундай кадрларнинг қўлига ўтади. Улар республикадаги ижтимоий-сиёсий вазиятни янада кескинлаштириб юборади. Натижада, “Ўзбекистон тергов усуллари ўтказиладиган майдон”га айланиб қолади⁴.

1989 йил 23 июнь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Коспартияси МҚнинг XIV пленумида Ислом Абдуғаниевич Каримов Ўзбекистон Коспартияси МҚнинг биринчи котиби этиб сайланди. Маълумки, республикамиз раҳбари сифатида И.А.Каримов иш бошлаган пайтда ўлкамизда узоқ йиллар давомида ҳукм сурган коммунистик мафкура ва фақат хомашё етказиб беришга асосланган бир ёқлама иқтисодий сиёсат ҳар бир соҳада ўзининг ҳалокатли салбий таъсирини кенг миқёсда кўрсата бошлаган эди. Аммо, Ўзбекистоннинг янги раҳбарияти томонидан янгича сиёсат асослари ишлаб чиқилиб, халқимизнинг кадр-қимматини ҳимоя қилиш, миллий мустақилликка эришиш сари дадил ҳаракатлар бошланди.

¹ Немелов Н., Попов В. На переломе экономической перестройки в СССР – М.: Изд.АПН, 1998. С.44

² На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии и обществе. –М.:Изд. Полит.лит., 1990. С.118.

³ Лиханов Д. Кома: “Оганёк” журнали, 1989 йил. № 4, 21-б.

⁴ “Тошкент ҳақиқати” газетаси, 1990 йил 3 февраль.

И.А.Каримов республикамиз раҳбари этиб сайланиб, ишга киришган куннинг эртасигаёқ, яъни 24 июнь куни Ўзбекистон ССР Министрлари Советида катта мажлис ўтказди ва унда нутқ сўзлади. Бу нутқ моҳияти эътиборига кўра унинг Ўзбекистон раҳбари сифатидаги биринчи нутқи экани билан ҳам алоҳида тарихий аҳамиятга эгадир. Ушбу чиқишда унинг сиёсий етакчисига хос барча фазилатлари яққол намоён бўлади.

Ўзининг кескин танқидий ва амалий руҳи билан ажралиб турадиган мазкур нутқда репсублика раҳбари Ўзбекистон вужудга келган ўта мураккаб ижтимоий-иқтисодий вазият ва унинг сабабларини чуқур таҳлил қилиб, аччиқ ва ҳаққоний бир хулосага келади. “Биз бундан бўён эскича яшолмаймиз ва бундай яшашга замоннинг ўзи йўл қўймайди”, деб янги лавозимга қандай улўғ мақсад ва масъулият билан киришаётгани, ўз фаолиятида ислохотчилик, эл-юртнинг дарду-ташвишлари энг олий мезон бўлиб қолишини очиқ баён қилади¹. 25 июнь куни эса, жанжал-тўполонлар алангаси ичида қолиб кетган Фарғонага йўл олади. Ловиллаб ёнаётган уйлар, таҳлика ва саросимага тушган шаҳар ва қишлоқлар, қаҳр-ғазабга тўлган одамларнинг ичига дадил кириб боради. Улар билан чин дилдан, ҳеч нарсани яширмасдан очиқ гаплашади. Бу инсонларнинг шу вақтга қадар ҳеч ким эшитмаган оҳу-нолаларини тинглаб, ўзининг юракдан чиққан самимий ва ҳаққоний сўзлари билан бамисоли уларнинг қалбидаги жароҳатларга малҳам қўйгандек бўлади, кўнгилларда сўнган умид учқунларини уйғотади. Тартиб-интизомни тиклаш, қон тўкилишининг олдини олиш бўйича бутун масъулиятни ўз зиммасига олиб, аниқ-чора-тадбирлар кўради.

Албатта, республика раҳбарлари сифатида Фарғона воқеаларининг сабаб ва оқибатлари ҳақидаги маълумотлар билан ўз кабинетида ўтириб ҳам танишиши, керакли қарорларни қабул қилиши мумкин эди. Аммо ўша пайтдаги аксарият партия арбобларига хос бўлган бундай хонанишинлик, кабинетдан чиқмай иш юритиш принципи унга мутлақо бегона эди. У

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 8-бет.

хаётнинг қайноқ нафасини бевосита ҳис қилиш, яхши-ёмон кунларда халқ билан бирга бўлиш, эл-юртнинг дарду-қувончига доимо шерик бўлишни ўзининг ҳаётий маслаги, олий инсоний бурчи деб билади¹.

Ўлкамиздаги вазиятни чинакамига ўнглаш, юртдошларимизнинг ҳаётга қарашини, бугунги ва эртанги кунга ишончини мустаҳкамлаш учун аввало, уларнинг иқтисодий, моддий аҳволини яхшилаш заруратини чуқур англаган республикамиз раҳбари аҳоли учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган жуда катта бир масалани – одамларга томорқа ер бериш масаласини кун тартибига кўяди.

1989 йил 17 августда Ислом Каримов бошчилигида республика ҳукуматининг Тошкентда бўлиб ўтган кенгайтирилган йиғилишида аҳолига томорқа ва шахсий участкалар ажратиш масаласи муҳокама қилинади ва “Қишлоқда яшовчи ҳар бир оилани томорқа билан таъминлаш, уларга яқка тартибда уй-жой қуриш учун барча шарт-шароитларни яратиб бериш ҳақида” қарор қабул қилинади. Ушбу тарихий ҳужжатда қишлоқда яшовчи ҳар бир кишига ўртача 25 сотихдан ер ажратиб бериш ва томорқа майдонларини қарийб 4,5 баробар кўпайтириш кўзда тутилган эди.

Бу борадаги амалий ишлар натижаси 1989-1990 йилларда бир ярим миллиондан кўпроқ оилага қўшимча ер ажратилди, 700 минг оилага янги томорқа ерлари берилди.

1989 йили Ислом Каримовнинг ташаббуси билан одамларга жуда катта миқдорда узоқ муддатли кредит-қарзлар берилди, уй-жой қуриш учун қурилиш материаллари, аҳолининг чорваси учун дағал ем-хашак ажратилди. 80-йилларнинг ўрталарида йилига 3 миллион квадрат метр уй-жой қурилган бўлса, 1989 йили яратилган қулай имкониятлар туфайли бу кўрсаткич 4,9 миллион квадрат метрни ташкил этди. Яқка тартибда уй-жой қурувчиларга

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. - Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 9-бет.

қарз бериш учун ресурсларнинг умумий ҳажми 1989 йилга келиб бир ярим баробар кўпайтирилди ва 187 миллион сўмга етказилди¹.

---

¹ Қуддус Аъзам. Оғир синовлар даври. –Т.: Алишер Навоий номи Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2004. 14-бет.

2.3. Миллий хавфсизликни таъминлаш зарурияти.

Мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат, фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида, авваламбор, асосий устувор йўналишларидан бири миллий армияни шакллантиришдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 1990 йил 5 июнда Ўзбекистон Компартиясининг XXII съездида “Ўтмишдан сабоқ чиқариб, келажакка ишонч билан” номли маърузасида “Биз армия хизматида салбий муносабатни келтириб чиқарган сабабларни бартараф этиш учун омилкорлик билан ҳаракат қилишимиз шарт”, деган эди¹. Бу ўринда гап айрим ҳарбий қисмларда интизомнинг бўшашиб кетгани, уставга хилоф муносабатлар мавжудлиги, йигитларнинг майиб бўлиб қайтиши ва халок бўлишига йўл қўймаслик ҳақида бормоқда. Биз рўйирост айтишимиз керакки, бунга асло йўл қўя олмаймиз. Ўз фарзандларимизни уларга нисбатан ноҳуш ҳатти-ҳаракатлардан ва белгиланган қонунларнинг бузилишидан муҳофаза қилиш учун барча ишларни қиламиз, деб таъкидлайди муаллиф.

Сўнгра Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг ташаббуси билан Ўзбекистон ССР Олий Совети Иттифоқ органларига йигитларимизнинг хизматини ўташ тартибини ўзгартириш тўғрисида бир қанча таклифлар киритгани, бу масалалар ҳал этилаётгани, чунончи қурилиш қисмларига чақирилган йигитлар Туркистон ҳарбий округи ҳудудида хизматни ўташлари тўғрисида масала ҳал этилгани ҳақида ахборот бериб, бу борадаги амалий ишларга тўхталади.²

Ана шундай чиқишлардан кейин бу соҳадаги аҳвол ўзгариб, чақирув комиссияларига Олий совет ва маҳаллий советларнинг депутатлари жалб этиладиган бўлди. Ўзбекистондан чақирилган йигитларнинг барча жанговар

¹ Ислон Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 220-221-бетлар.

² Ўша манба, 220-221-бетлар.

қисмларда ҳарбий хизматни ўташ шарт-шароитлари республика жамоатчилиги томонидан қатъий назорат остига олинди.

Миллий армиямизни шакллантириш йўлидаги дастлабки дадил ҳаракатлар ҳақида сўз борганда биз учун мардлик, азму шижоат. Ватанга садоқат тимсоли бўлган буюк Амир Темур бобомизнинг муборак номини миллий кадриятларимиз аёвсиз топталган ўша таҳликали даврда Юртбошимиз жасорат билан тилга олиб, бу улуғ зотга ўз хурматини билдирганини эслашимиз, албатта, ўринлидир. Қуйидаги сўзлар бу жихатдан айниқса эътиборлидир. **“Қайси бир китобда ғоят ибратли ривоятни ўқиган эдим. Эмишки, Амир Темур ярим жаҳонни забт этиб, олис ўрмон қабилаларига бориб етибди, хуллас, уларни ҳам ўзига бўйсундирибди. Қайсар ва жангари, озод ва самимий бу қабила бошлиғи чорасизлик туфайли, Темурга қуролларини топширар экан, қуйидаги гапларни айтибди: “Эй, Амир! Сен бизни қурол кучи билан енга олдинг. Бироқ сенга айтадиган шартларимиз бор. Агар сен қассоб бўлсанг, бизни сўйиб ташла, агар сен савдогар бўлсанг, сотиб юбор, агар подшо бўлиб келган бўлсанг – бизга бахт ато эт!”**

Бу ривоятнинг синфий, тарихий йўналиши айтиш чоғда бизни қизиқтираётгани йўқ. Бу ҳикоятда ажойиб бир ҳикмат барқ уриб турибди. Яъни элга пешвоман, деб ўртага чиқдингми, унгинг ишончини қозондингми – бу ишончни энди асл виждон билан, покиза фаолият билан оқламоқ керак бўлади. Бу талабни эскичасига айтса–ми, янгичасигами – барибир, моҳиятини бир хил бўлиб қолаверади. Яъни халқ вакили халқнинг посбони, халқ раҳбари бўлиб, халқнинг иссиқ-совуғидан хабардор бўлғувчи сирдошига айланиши шарт”¹.

Тарихга муносабат масаласида коммунистик қараш, синфий ёндашув ҳали ўз таъсирини йўқотмаган бир шароитда советларнинг юқори минбардан туриб Соҳибқирон бобомиз номини тилга олиш, юритиш раҳбар одамдан

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 127-бет.

чинакам жасорат, айна пайтда, улкан тафаккур ва донишмандлик фазилатларини талаб этишини англаш қийин эмас.

1990 йил 20 июнда бўлиб ўтган Ўзбекистон ССР Олий Советининг 2-сессиясида Мустақиллик декларацияси қабул қилинди. У 12 бўлимдан иборат бўлиб, унда миллий армияни шакллантириш билан боғлиқ бўлган айрим бандлар қуйидагилардан иборат эди:

1. Ўзбекистон ССРнинг демократик давлат мустақиллиги республиканинг ўз худудида барча таркибий қисмларида ва барча ташқи муносабатлардаги танҳо ҳокимлигидир.

2. Ўзбекистон ССРнинг давлат ҳудуди чегараси дахлсиз ва бу ҳудуд халқнинг муҳокамасига қўйилмай туриб, ўзгартирилиши мумкин эмас.

3. Ўзбекистон ССРда давлат ҳокимияти унинг ҳудудига кирадиган барча таркибий ва бўлинмас қисмлари устидан амалга оширилади ва шу ҳудудда яшайдиган аҳолига тааллуқлидир ва ҳ.к.

1991 йил 25 августдаги Ўзбекистон ССР Президентининг Фармониغا кўра:

1. Республика ҳудудида жойлашган СССР ИИВ ва Давлат Хавфсизлиги комитети Ўзбекистон ССРнинг қонуний тасарруфига олинди;

2. Республика ва унинг фуқаролари хавфсизлигини, манфаатларини муҳофаза қилишни назарда тутди.

3. Республика ҳудуди жойлашган СССР ИИВнинг ички қўшинлари бевосита Ўзбекистон ССР Президентига бўйсундирилди¹.

4. Ўзбекистон ССР ИИВ, ДХК, прокуратураси ва адлия органлари, шунингдек, республика ҳудудида жойлашган ички қўшинлар, Туркистон ҳарбий округи қисмлари ва қўшилмалари партиядан ҳоли қилинди ва ҳ.к.

Президентнинг бевосита кўрсатмаси билан республика ИИВнинг масъул лавозимларига малакали маҳаллий кадрлар қўйилди. Тизим раҳбарлиги халқ тақдирига бефарқ бўлмаган, унинг орзу-армонлари билан

---

¹ Ўша манба, 370-371-бетлар.

яшайдиган кишилар кўлига ўтгач, ишда жиддий ижобий ўзгаришлар юзага келди. Уюшган жиноятчилик, босқинчилик, автомашиналарни олиб қочиш сингари ўнлаб жиноятларнинг пайи қирқилди. Собиқ Иттифоқ ҳудудида авж олиб кетган автомашина ўғирлигини оладиган бўлсак, агар 1990-1991 йилларда бир кунда ўртача 154 жиноят расмий рўйхатга олинган бўлса, аини масалада Президентимиз кўрсатган қатъият туфайли 1992 йилга келиб бир йилнинг ичида бундай бемазагарчиликларга чек қўйилди.

Бу тадбирларнинг ҳуқуқий асоси бўлиб эса 1990 йил 31 октябрда Президент имзолаган “милиция ходимларини ижтимоий ва ҳуқуқий жихатдан ҳимоя қилишни кучайтириш тўғрисида”ги Ўзбекистон ССРнинг Қонуни, Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 25 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг ИИВ тўғрисида”ги 270-сонли қарори хизмат қилди. Мазкур ҳужжатларнинг қабул қилиниши билан ИИВ фаолиятига доир энг муҳим масалалар ўз ечимини топди. Уларда ички ишлар ходимларининг асосий вазифалари, ҳуқуқ ва бурчлари аниқ кўрсатиб берилди, ивтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш чоралари белгиланди. Ҳар бир мансабдор шахснинг ҳуқуқ ва масъулияти алоҳида кўрсатилиб, вазирликнинг янги структураси тасдиқланди. Энг муҳим – бу тизим фаолиятини молиялаш, ходимларга унвонлар бериш ва лавозимларга тайинлаш республика ихтиёрига олинди. Шу тариқа юртимиз ички ишлар тизими ўз мустақиллигини қўлга киритди.

1984-1989 йилларда “Ўзбекистон социалистик қонунчилиқни тиклаш” шиори остида республика ҳуқуқ-тарғибот идораларининг барчасига Марказдан минглаб одамлар жўнатилди. Бу идоралар орасида шахсий таркиби, ҳаракатланиш ҳудуди ва таъсир кучи нуқтаи назаридан энг йириги ҳисобланган. Ўзбекистон ССР ИИВга собиқ Советлар мамлакатидан ҳамма бўлиб 150 та ходим келди. Йиллар бўйича қарайдиган бўлсак, 1984 йилда 5 та, 1985 йилда 33 та, 1986 йилда 86 та, 1987 йилда 27 та, 1988 йилда 2 та, 1989 йилда 3 та “осойишталик посбони”, бировдан сўраб-сўрамай,

Ўзбекистонга “ташриф буюрган”. Бу “кутилмаган меҳмонлар”нинг асосий мақсади – социалистик қонунчиликни таъминлаш эмас, балки ўзбек халқини таҳқирлаш эвазига хизмат пиллапояларидан кўтарилиш эди¹.

Ўзбекистон ССР ИИВ таркибида ишлаган шовинистик кайфиятдаги бу кишилар ўзлари каби прокуратура ва суд тизимига туширилган “десантчи”лар билан тил бириктириб, бир хил сиёсат юритишган. Гдлян ва Иванов бошчилигидаги “десант” амалга оширилган қонхўр терговлар қанча-қанча инсонлар, бутун-бутун оилалар бошига чексиз хўрлик, кулфатлар келтирган эди.

Ислон Каримовнинг 1990 йил 5 июнда Ўзбекистон Компартиясининг XXII съездида “Ўтмишдан сабоқ чиқариб, келажакка ишонч билан” деган мавзудаги маърузасида қуйидаги муҳим ҳолат ва вазифалар қайтд этилди:

1. Ўтмишнинг асосий сабоқлари.
2. Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи.
3. Маънавий сиёсий вазият ва уни барқарор қилиш чоралари.
4. Самарали мустақил иқтисодиёт учун курашиш.
5. Ўзбекистон ССР сиёсий суверенитетини таъминлаш.
6. Жамиятнинг маънавий ва ахлоқий соғломлиги учун жавобгарлик.

“Мустақиллик даврида ёш давлатимиз, унга кудратбахш этувчи захматкаш халқимиз давлат ва жамият қурилишининг турли жабҳаларида бекиёс ютуқларни қўлга киритганини ғурур билан таъкидлаб ўтиш мумкин. Дунё харитасида янги, ўз овозига, ўз ўрнига эга бўлган мустақил Ўзбекистон давлатининг пайдо бўлганини ҳозир ҳеч ким, ҳатто ғанимларимиз ҳам инкор эта олмайди. Ўтган давр ичида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий соҳаларда эришган ютуқларимизнинг энг биринчи, энг асосий омили бу мамлакатимизда ўрнатилган тинчлик-хотиржамлик, миллатлараро тотувлик, мамлакат хавфсизлигини сақлаш борасидаги чора-тадбирлар бўлди, деб ишонч билан айта оламиз. Чунки фақат тинчлик бўлган мамлакатдагина

¹ Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 152-153-бетлар.

сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ислохотларни муваффақиятли амалга ошириш мумкинлигини тарих ҳам, ўтган кунлари ҳам исботлаб қилиб туради. Аммо мустақилликнинг асл моҳиятини тушуниш, унинг кадрига етиш учун ҳозирги кунда фақат ютуқларимиз тўғрисида гапириш кифоя қилмайди. Мустақилликка консиз, қурбонларсиз эришган бўлсак-да, айтиш жоизки, мустақилликнинг юки оғир. Бу юкни кўтара олиш, мустақилликни сақлаб қолиш нақадар оғирлигини қўшниларимизнинг тақдири исбот этиб турибди. Ўзингиз ўйлаб кўринг, сархатлари ва хавфсизлигини ҳимоя қилишда бошқа давлат қуроли кучларига муҳтож мамлакатларнинг тўла мустақиллиги ҳақида гапириш мумкинми?

Ўзбекистонни ўз таъсир доирасига киритшни истаган ва бунинг учун барча найрангларни, қолаверса, ҳарбий кучни ҳам ишлатишга тайёр бўлган кучлар қуршовида Ватанимизнинг мустақиллигини сақлаш учун беҳисоб қийинчилик ва изтиробларни бошдан кечиришга тўғри келди. Айниқса, ҳозирги кунларда бутун жаҳондаги энг таҳликали минтақалардан бири бўлган бизнинг минтақамизда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш учун қанчалик оқилона сиёсат юргизиш кераклигини, сабот ва матонат зарурлигини ҳаётнинг ўзи исбот этаяпти”.

“Мустақил бўлсанг – мустақил бўл! Давлат бўлсанг – давлат бўл!” Президентимиз айтган бу сўзлар унинг мамлакатимиз тақдири, келажаги ҳақидаги ташвишли ўйларнинг қисқа ва маънодор ифодаси бўлди, десак янглишмаймиз. Бу борада мустақилликни эълон қилиш билан кифояланиб бўлмаслиги, уни сақлай билиш, бунинг учун эса ўз халқини ички ва ташқи душманлардан ҳимоя қила олиш, унинг тинч-тотув яшашига имконият яратиш, ўз сархатларини ҳимоя қилиш, мудофаа қудратини таъминлаш зарур экани ҳақидаги фикр мужассам.

Президент ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида бўлиб ўтган халқаро анжуманларнинг бирида Америкалик сиёсатшунос олим Глеб Ховард Ўрта Осиё давлатларининг ичида фақат Ўзбекистонгина

Ўзининг чегараларини турли экстремистик хуружлардан ҳимоя қилишга қодир бўлган ягона давлат эканини таъкидлади. Аслида, унинг сўзлари турли давлат раҳбарлари ва сиёсатшунослари келган умумий бир хулосанинг холис ифодаси ҳамдир.

Президентимизнинг узоқни кўзлаб, мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб мудофаа масалаларига катта аҳамият бергани сабабларини ва бу аслида ҳозирги кундаги мамлакатимиз тинчлиги, халқимиз осойишталигининг гарови бўлганини тушуниб етиш қийин эмас. Ўша вақтларда мустақилликка эришган қўшни давлатлар ўз йигитларини ҳарбий хизматга чақирса-да, уларнинг ҳарбий хизматни ўташи учун тайёр гарнизон, қурол-аслаҳа, ҳарбий техникаси йўқлиги, ҳаттоки аскарлар оддий ётоқ билан таъминланмаганлиги сабабли ҳарбий билетларга гўёки хизматда деб муҳр босиб, бир икки ой уйда кўринмаслик шarti билан қўйиб юборилгани маълум. Бундан ташқари, қўшнилариимиз шўролар давридан қолган техника ва қурол-яроқларни бир кунлик фойдани ўйлаб арзон баҳоларга хорижий мамлакатларга ёки турли фирмаю компанияларга сотиб юбориб, танг аҳволда қолгани экстремистик гуруҳларнинг хуружлари пайтида яққол сезилиб қолди. Бунинг акси ўлароқ, бизнинг юртимизда маҳаллий ҳарбий кадрларни тайёрлаш масаласи доимо Юртбошимизнинг диққат марказидаги устувор масала бўлиб келмоқда. Президент ташаббуси билан Тошкент, Самарқанд, Фарғона ва Урганч шаҳарларида ҳарбий мутахассисларга тайёрлайдиган лицейлар ташкил этилди, Қуролли Кучлар академияси, Тошкент умумқўшин командирлиги, Самарқанд автомобилчи командир-муҳандислар, Чирчиқ танкчи командир-муҳандислар, Жиззах ҳаво кучлари (авиация) олий ҳарбий билим юртлири, Тошкент ахборот технологиялари университетининг махсус факультети 28 йўналишдаги ҳарбий мутахассислик бўйича малакали зобит кадрлар тайёрлаб келмоқда. 1990 йилда маҳаллий зобитлар ҳарбий кадрларнинг бор-йўғи 0,6 фоизини ташкил қилган бўлса, ҳозирда уларнинг

сони 80 фоизга етгани шу борада амалга оширилган кенг кўламли ишларнинг мевасидир.

Тарихан қисқа даврда бундай улкан натижаларга эришиш осон кечмади, албатта. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун бундан 20-22 йил аввалги вазиятни эслаб ўтайлик. XX асрнинг 80-йилларининг охири 90-йилларнинг бошларида ҳали Совет Иттифоқи мавжуд бўлган ва Марказда қандай бўлмасин Иттифокни сақлаб қолишга ҳаракат кетаётган бир вақтда бунинг энг кучли воситаларидан бири шўро ҳарбий кучлари ҳисобланар эди. Ўша даврларда Иттифоқ бўйича энг кўп ҳарбийга чақираладиган йигитлар айти бизнинг Ўзбекистонда бўлгани кўпчиликлари маълум. Ҳар йили 320 минг нафарга яқин йигитларимиз шўро қуролли кучларига хизматга чақирилар эди. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарурки, ўша даврларда ўзбек йигитлари нафақат ҳаётнинг бошқа жабҳаларида, балки қуролли кучлар сафида ҳам камситилар эди. Яъни йигитларимизнинг аксарият қисми ҳарбий хизматга чақирилиш баҳонасида қурилиш батальонларига жалб этиларди. Улар икки йил давомида ҳарбий техникани кўрмай, қуролни бир марта бўлса-да қўлида тутмай, мардикорлик билан шуғулланиб қайтар эди.

Бу сиёсат аслида Биринчи жаҳон уруши давридаги чор Россияси кўллаган мардикор олиш сиёсатини давоми эди. Чор Россияси фақат уруш вақтида мардикорликка сафарбар этган бўлса-да, шўролар давлати тинч даврда ҳам ҳарбий хизмат баҳонасида йигитларимиздан текин ишчи кучи сифатида фойдаланиб келди. Бундай сиёсатни оқлаш мақсадида Марказдагилар асосиз баҳоналарни рўқач қилар эди. Масалан, юридик фанлари доктори Галина Литвинованинг матбуот орқали ўзбекларни ҳарбий-тарихий тажрибага эга бўлмаган миллат, деб баҳолашининг ўзи бизга бўлган муносабатнинг рўй-рост, ошкора кўриниши эмасми?! Ваҳоланки, Афғонистондаги урушга сафарбар қилинган аскарларнинг кўпчилигини ўзбек йигитлари ташкил этган. Демак, уруш даврида ўзбеклар ҳарбий

хизматга лойиқ эди-ю, тинч даврда фақат мардикорликка яроқли бўлибди-да? Бу ҳам шўролар шовинистик сиёсатининг кўринишларидан бири эди¹.

Таниқли олим А.Азизхўжаев ўзининг “Чин ўзбек иши” асарида таъкидлаб ўтганидек, “Афғон уруши даврида энг кўп темир тобутлар Ўзбекистонга келган эди. Уруш, табиийки, қурбонсиз бўлмайди. Лекин, ачинарлиси шундаки, афғон уруши тамом бўлса-да, тинч даврда ҳам Ўзбекистонга келаётган темир тобутларни оқими тўхтамади. Фақат 1989 йилнинг ўзида Ўзбекистонга 430 та тобутни келгани фикримизнинг далилидир. 1990 йилларда ҳам бу даҳшатли жараён давом этди. Бу ҳақда ёзувчимиз Ўткир Ҳошимов КПСС съездининг (1990 йил июнда) минбардан туриб, сўнгги ярим йилнинг ўзида 300 га яқин ўзбек хонадонига ҳарбийдан тобутлар келганини ошқора айтганида, унинг гаплари бўҳтонга чиқарилган эди. Буни исботлаш мақсадида тузилган махсус комиссия “масалани ўрганиб”, Ўзбекистон вакилининг 40 кишига айта олди, холос. Майли, шундай ҳам бўлсин. Аммо ўйлаб кўринг, тинч даврда 300 га яқин ўзбек хонадони “ўғлим эр йигит бўлди”, деб энди кучга тўлган, орзу- умидлари бисёр ўғлонларини орзу- ҳавас билан ҳарбийга юбориб, кўп ўтмай уларнинг жасадини олгани ўша даврнинг энг даҳшатли ҳақиқати эмасми?.. Ҳатто, Косово урушида ҳам қурбонларнинг сони бунчалик кўп бўлмаган эди.

Устига- устак, ўзларини “демократия ҳимоячилари” деб атаган “Эрк” ва “Бирлик”даги доҳийчалар қурбонлардан сохта обрў орттириш йўлида фойдаланиб, уларни мусулмон одатларига биноан тезда қабрга қўйиш ўрнига кўчама- кўча кўтариб, одамларни хайрсиз курашга чорлагани дард устига чипқон бўлди... Ғаразли мақсадларда ҳар қандай фитна ва найранглардан тап тортмайдиган бундай кимсалар учун бегуноҳ қонларнинг тўкилиши арзимас нарса эди. Ҳали Иттифоқ тарқалиб улгурмаган бу таҳликали даврда Ўзбекистон Республикаси Президенти қатъият билан масалани қон тўкмасдан, тинчилик билан ҳал қилиш йўлини тутди”.²

¹ Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. –Т.: “Ўзбекисон” НМИУ, 2011. 152-155-бетлар

² Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. –Т.: “Ўзбекистон”НМИУ, 2011. 155-156-бетлар.

Мустақиллик йилларида Президентимизнинг ҳар томонлама чуқур ўйлаган сиёсати боис мамлакатимиз хавфсизлиги ва барқарорлигини, сарҳадларимиз дахлсизлигини ишончли ҳимоя қилишга қодир, ихчам, тезкор, замонавий қурол-яроғ ва ҳарбий техника билан таъминланган миллий армиямиз шаклланди. Қуролли кучларни бошқаришнинг янги тизими яратилди, кўшинларнинг тузилиш ва жанговар таркиби, ташкилий-штат қурилиши тубдан ўзгарди. Офицер ва сержант кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг замонавий талабларга жавоб берадиган тизими вужудга келди. Шунингдек, олий ҳарбий таълим муассасаларида курсантларни тайёрлаш тизими тубдан ўзгармоқда. Президентимиз, Қуролли Кучлар Олий Бош қўмондони Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Қуролли Кучларининг 19 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига байрам табригида кўрсатиб ўтилганидек, мамлакатимиз хавфсизлиги ва барқарорлигига раҳна соладиган ҳар қандай ҳатти-ҳаракатлар қарши Қуролли Кучларимизнинг муносиб ва самарали зарба бериш имконияти ҳамда тайёргарлигини танқидий баҳолаб бориш, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, бошқарувнинг инфорацион воситалари ва ҳарбий алоқа тизимларини уйғунлаштириш, жанговар тайёргарликни мустаҳкамлаш, ҳарбий қисм ва бўлинмаларни модернизация қилиш, замонавий қурол-яроғ ва ҳарбий техника, алоқа ва индивидуал ҳимоя воситалари билан таъминлаш, профессионал ҳарбийларни шакллантиришни таъминлайдиган узлуксиз тизимни янада такомиллаштириш каби чора-тадбирлар Ватанимиз мустақиллигини ҳимоя қилиш, мусаффо осмонимизни асраб-авайлашнинг ишончли кафолати бўлиб хизмат қилади.

III-BOB. ИЖТИМОЙИ-СИЁСИЙ ҲАЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

3.1. Мустабид тузум инқирозининг сабаблари ва уларни бартараф этиш хусусиятлари

Мамлакатимизда сўнгги 25 йил ичида эришган ютуқ ва марраларимизни холис ва муносиб баҳолаш учун мустақиллик остонасида ижтимоий-сиёсий ҳаёт қандай мураккаб вазиятда бўлганини, бу вазиятни тубдан янгиланган йўналишга буриб юбориш учун улкан донишмандлик ва жасорат, инсонийлик ва эзгулик тамойилларига йўғрилган, кўпчиликка ибрат ва намуна бўладиган вазмин сиёсат талаб этилганини эсга олишимиз ва ўзимизга аниқ тасаввур этишимиз муҳимдир. Мустақиллика арафасида ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитнинг янада фожиали тус олиши, қарор топган хўжалик, ишлаб чиқариш ва молиявий алоқаларнинг бутунлай издан чиқиб кетишига барҳам бериш, ишсизликнинг авж олишига йўл қўймаслик фавқулодда муҳим заруратга айланган эди.

Мазкур ва бошқа энг муҳим муаммоларнинг негизи, омиллари, моҳияти, шунингдек, уларга барҳам бериш борасидаги аниқ ва истиқболли ёндашувларни ишлаб чиқиш масъулияти Республикамиз Президенти И.Каримов зиммасига тушди ва бу ўта мураккаб вазифа самарали ҳал этилди¹.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, 1989-1991 йилларда: “... марказлаштирилган режалаштириш ва тақсимлаш механизми асосида фаолият кўрсатган бутун совет тизимига хос бўлган иллатлар билан бир қаторда, республикамиз иқтисодиётининг бирёқлама ривожланиб, фақат хом ашё етказиб беришга йўналтирилгани, иқтисодиёт, экология ва аҳоли генофондига ҳалокатли таъсир кўрсатган тўла ва мутлақ пахта яккаҳоқимлиги юртимиздаги вазиятни жар ёқасига олиб келиб қўйган эди. Бунинг оқибатида, улкан табиий, минерал хом ашё, меҳнат ва инсон

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011 йил, 440-бет.

салоҳиятига эга бўлишига қарамасдан, республикамиз собиқ СССРда аҳоли турмуш даражаси, ижтимоий ва гуманитар соҳалар ривожини буйича охириги ўринлардан бирида турар эди..”¹ Аслида мамлакатимиз салоҳиятида жуда кенг имкониятлар мавжудлигини ҳаёт тажрибаси тасдиқлаган эди.

Бир сўз билан айтганда, юртимизда инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши у ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаслиги каби ўткир муаммолар йиғилган ва ниҳоят кенг тус олган эди. Яъни, йиғилган мураккаб муаммолар халқаси ўзаро бир-бирини тақозо этар ва ижтимоий муҳитда зиддиятлар кучайишига олиб келар эди. Масалан, ҳукмрон репрессив Совет давлатининг сиёсати жамиятда мустабид мафкура кучининг сақланишига хизмат қилган. Бу билан халққа ҳомийлик қилиш эмас, одамлар орасида мутлақ итоатгўйликка асосланган кўрқув ва ваҳима кенг тарқалган натижада эртанги кунга ишончсизлик шароитининг ортиши ички норизоликни кучайтирган. Кенг миқёсдаги репрессив сиёсат оқибатида юртимизда озгина учқундан олов ловиллаб ёниб кетадиган ўта қалтис вазият юзага келган эди.

Юртимиздаги мавжуд аҳвол собиқ Иттифоқдаги ўртача даражага нисбатан оғир ва аянчли ижтимоий манзарада ҳам ўз ифодасини топди. Айниқса, 1989 йилнинг май ойида Фарғона вилоятида бузғунчи кучлар томонидан оммавий тартибсизликлар юзага келгани вазиятни баттар чигаллаштиради. 1989 йилнинг июнига келиб оммавий тартибсизликлар ниҳоятда авж олди. Шундай таҳликали шароитда – 1989 йил 29 июн куни республикамиз етакчиси жанжал-тўполонлар алангаси ичида қолиб кетган Фарғонада ловиллаб ёнаётган уйлар, таҳлика ва саросимага тушган шаҳар ва қишлоқлар, қаҳри-ғазабга тўлган одамларнинг ичига дадил кириб боради ва кенг тафаккур, мустаҳкам ирода ва эътиқод соҳибини сифатида аччиқ

---

¹ Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий- ижтимоий тараққиётнинг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган пргнозлари:- Т: “Ўзбекистон” НМИУ. 2011.4-бет

ҳақиқатни кўзига тик қарайди ва эл юртнинг барча дарду ташвишлари ҳақида очик гапиради.

Мустабид тузум муаммолари таркибида: ҳукмрон коммунистик мафкура давлати кучининг сақланиши: кенг тарқалган кўрқув ва ваҳима “пахта иши” деган тухмат билан тазйиқ, таъқиб, ноҳақ қамалишлар; халқ кайфиятидаги тушкунлик; бир миллионга яқин ишсизликнинг мавжудлиги; аҳоли 45 фоизи (9 миллион киши) –нинг даромади кун кечириш учун зарур бўлган энг паст даражадан (жон бошига ойига 75 сўм) ҳам пастлиги; ижтимоий инфратузилма муассасалари – мактаб ва касалхона бинолари 60 фоизининг нобоблиги; юртимизда 1700 та мактаб авария ҳолатида экани; қурилаётган мактаблар сони эса аҳолининг кўпайиш суратини аранг қондириши; солиқни сақлаш соҳаси, касалликлар, болалар ўлимининг ўта аянчли аҳволи; одамларнинг оддий ичимлик суви билан таъминланмагани; Амударё ва Сирдарё қуйи оқимларида яшаётган 4 миллионга яқин аҳоли аҳолининг ниҳоятда мушкуллиги; Орол муаммосидан Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг безовта, бесаранжомлиги; хомашё етказиб беришга асосланган бир ёқлама иқтисодиётнинг қарор топгани; эртанги кунга ишончсизликнинг ортиши ва озгина учқун чиқса ловиллаб ёниб кетиши мумкин бўлган вазиятни кўрсатадиган ўта жиддий мисолларни келтириш мумкин.

Мураккаб муаммолар гирдобадаги ижтимоий – сиёсий ҳаётни ислоҳ қилиш ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид тузумдан воз кечиш; жаҳон тажрибасини ҳар томонлама пухта ўрганиш; умуминсоний қадриятларни чуқур англаш; миллий урф-одат ва анъаналаримизни асраб- авайлаш ва янада мустаҳкамлаш мақсадида мавжуд муаммоларнинг келиб чиқиш ва ривожланиш сабабларини бартараф этишни талаб этар эди.

Оғир вазиятда мавжуд аҳволни ижобий томонга ўзгартириш бўйича асосли концептуал ёндашувлар ва амалий фикр- мулоҳазалар талаб этиларди. Шу боис дастлаб бутун эътибор Ўзбекистоннинг ижтимоий- сиёсий тақдири

ва келажани ҳал этишга қаратилди. Бунда юртбошимизнинг барча фикр-мулоҳазалари озодликка эришиш ва хурриятнинг ёруғ истикболлари бўйича ёндашувлар ишлаб чиқишга йўналтирилгани тўлиқ англанади.

И.А.Каримов фаолиятидаги асосий хусусиятлар қуйидагилардан иборат эди:

- 1) мавжуд аячли аҳволни тузатиш бўйича Марказ раҳбарияти олдида қатъий талабларни принципиал тарзда қайта- қайта қўйишдан чўчимаслик;
- 2) қанчалик оғир ва нохуш бўлмасин, очиқ гапириш;
- 3) ҳамиша ҳақиқатнинг кўзига тик қараш;
- 4) юракдан чиққан самимийлик;
- 5) узоқ вақтлар газак олдирилган нуқсонларнинг илдизини очиш;
- 6) халқимизни бадном қилишга урунган ёвуз кучларга қарши қатъий кураш олиб бориш;
- 7) кенг тафаккур, мустаҳкам ирода ва эътиқод;
- 8) одамларнинг қалб жароҳатларига амалий ишлар билан малҳам қўйиш;
- 9) азму шижоатлилик, мардлик ва донишмандлик;
- 10) тартиб-интизомни тиклаш бўйича масъулиятни ўз зиммасига олиш;
- 11) азоб-уқубат ва қон тўкилишга сабаб бўладиган бошбошдоқлик, ҳокимиятсизлик ва адоват бўлишга йўл қўймаслик;
- 12) фожеа оқибатларининг бартараф этишнинг аниқ амалий ечимларини ишлаб чиқиш ва изчил амалга ошириш;
- 13) кўнгилларда сўнган умид учқунларини уйғотиш;
- 14) халқнинг туҳмат ва маломатлардан эгилган руҳини кўтариш;
- 15) эл-юртимиз дардига дармон бўлиш;
- 16) барча соғлом кучлар ҳамкорлигига таяниб халқни жипсдаштириш, унинг бунёдкорлик куч-ғайратини рўёбга чиқариш;
- 17) қонунга, адолатнинг кучига таяниш;
- 18) тинчлик ва осойишталикни энг катта бойлик деб билиш;

- 19) ислохотлардаги тадрижийлик ва босқичма-босқичлик;
 20) инсон манфаатларини ҳар қандай шароитда ҳам биринчи ўринга қўйиш.

Ислом Каримов ўз фаолиятида узоқ вақтлар давомида ечилмасдан, газак олдирилган камчилик ва нуқсонлар, ўткир ижтимоий муаммоларнинг илдизини очиш билан бир қаторда ижтимоий ҳаётни ислоҳ этишнинг пухта ўйланган йўллари асослаб бергани, республикамизни оғир инқироздан чиқариш ва дадиллик билан истиқлол сари бошлашда улкан муҳим аҳамият касб этди. Юртбошимиз, айниқса, халқнинг ижтимоий ҳимояси, жамиятда социал адолат сақланишига ўз фаолиятининг биринчи кунларидан бошлаб катта аҳамият беради. Бунда аввало каталакдек ҳовлиларда яшаётган минг-минглаб инсонларнинг ўткир муаммолари ҳал этилди – уларга уй-жой учун томорқа берилди. Юртимиздаги 10 миллионга яқин қашшоқлик ҳолатида яшаётган одамларнинг ижтимоий-аҳволини яхшилаш масаласи кун тартибига қўйилди. Ёлғиз кексалар, ногиронлар, кам таъминланган оилаларга ёрдам кўрсатиш тизими шакллана бошлади. Ўқитувчилар, шифокорлар меҳнатини кадрлаш, мактаб ўқувчиларини иссиқ овқат билан таъминлаш, ёш оилаларни қўллаб-қувватлаш борасида амалий қадамлар қўйилди. Буларнинг барчаси ҳозирги кунда мамлакатимизда муваффақиятли фаолият кўрсатаётган кучли ижтимоий тизимнинг дастлабки асослари ана шу долғали йилларда – мустақиллик арафасида қўйилганини кўрсатади.

1989-1991 йилларда юртимиз тинчлиги, халқимиз омонлиги, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида улкан ишлар юртбошимизнинг буюк тарихий хизматларидан бири ҳисобланади.

Ўша пайтда сиёсий муҳолифларнинг мамлакатимиз етакчисига нисбатан шошма-шошарлик билан билдирган таъна ва дашномлари, ғаразли ҳатти-ҳаракатларига сиёсий вазминлик билан муносабат билдирилди. Ислом Каримов бу ҳақда алоҳида фикрларни таъкидлаб ўтган эди: “Мен фақат бир нарсани – халқларнинг бошига азоб-уқубат келтирадиган ва қон тўкилишига

сабаб бўладиган бошбошдоқлик, ҳокимиятсизлик ва адоват бўлишини истамайман. Демократияни ҳамма нарсани қилиш мумкин деб, ўзбошимчалик билан талқин этиш ана шунга олиб келади. Мен демократик жамиятни, энг аввало қонунга қулоқ солиш деб биламан”.

Шу ўринда жаҳон адабиёти хазинасига ўзининг ноёб асарлари билан бетакрор ҳисса қўшган атоқли адиб, жамоат арбоби Чингиз айтматовнинг мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов ҳақидаги фикрларни келтириш ўринлидир.

“Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов билан мен илк бор 1990 йилда учрашганман. Ўш фожеалари эсингдами? Икки қардош халқ ўртасида қутилмаганда нифоқ пайдо бўлиши, қон тўкилишига мен бефарқ қараб туrolмадим. Сессия пайтидаёқ Горбачев билан учрашдим-да: “Ўшга боришимга рухсат берсангиз. Мен у ерга боришим керак. Нима бўлаётганини кўриб, қўлимдан келганча одамларга ёрдам бераман” дедим. Горбачев шу заҳоти КГБ раиси Крючковни, мудрофаа вазири Язовни чақириб: “Дарҳол махсус самолёт ҳозирлансин!” деб буйруқ берди. Ўша куниёқ Чикалов номидаги аэродромдан бир гуруҳ ўртоқлар билан ҳарбий самолётда учиб кетдим. Тошкентга қўнишимиз биланоқ мен Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси Одил Ёқубов билан телефонда боғландим. Биз учрашдик. Тайёрагоҳнинг ўзида шошилинич кенгаш ўтказдик.

Вазият кундай равшан эди: икки қардош халқ бир-бирининг ёқасига ёпишиб туришарди. Қарама-қаршилиқни қандай қилиб бартараф этиш мумкин? Қутилмаганда аланга олиб кетган низони қандай йўсинда тўхтатиб бўлади? Бизни ана шундай муаммолар қийнар эди. Ҳар бир соатда янги хабар етиб келарди, юрак- бағримиз ўртаниб, амалий ҳаракатга шошилар эдик.

“Фарғона водийсидаги ўн минглаб ўзбеклар Ўш томонга боришяпти!”

“Кечаги кундан эътиборан Олой қирғизлари отларига миндилар!”

Шунда мен Ўзбекистондаги ҳар хил жамоат ташкилотларининг раҳбарига: “Келинлар, оға- инилар, сеники нотўғри, меники тўғри деган

мунозарани бас қилайлик. Ростини айтсак, ҳаммамиз айбдормиз. Вазиятни кескинлаштиришдан фойда йўқ”, дедим. Барча менинг фикрларимни бир овоздан қўллаб- қувватлади.

Тез орада менинг келганимдан хабар топган Ўзбекистон Компартияси Марказий қўмитасининг биринчи котиби Ислон Каримов аэропортга етиб келди. Ҳар доимгидек муайян бир масалага бутун диққат-эътиборини жамлаган, ҳаракатчан, ғайратли эди. Яккама-якка чин дилдан гаплашдик. Мен: “Ўшга кирмоқчи бўлаётган фарғоналикларни тўхтатинг,- деб илтимос қилдим.- агар икки оломон бир- бири билан тўкнашиб кетса, кейин уларни тўхтатиш ҳам, тинчитиш ҳам қийин бўлади. Жуда катта хунрезлик рўй бериши ҳеч гап эмас. Биз ҳам Ўш вилоятини тинчитиш учун қўлимиздан келганча ҳаракат қиламиз”.

Каримов билан гапимиз бир жойдан чиқди. У менинг фикр-мулоҳазаларимизни батамом қўллаб- қувватлади ва самолёт зинапоясига қадар кузатиб қўйди.

Ўш вилоятига бориб шарт- шароитлар билан танишганимдан сўнг мен республика телевидениеси орқали Ўзбекистон халқига мурожаат қилдим. Бу ҳодиса нимадан бошлангани, агар низо кучайиб борадиган бўлса, охири жуда ёмон бўлиши мумкинлиги тўғрисида дилимдаги бор гапларимни очиқ- ойдин айтдим. Ўша пайтда менинг ёнимда Одил Ёқубов билан Пириқул Қодиров ҳам ўтирган эдилар. Улар ҳам менинг фикрларимни қувватлашиб, бутун ўзбек халқини босиқликка чақирдилар.

Қадимдан қон-қардош бўлган икки халқ ўртасида пайдо бўлган нифокни бартараф этиш борасида ўшанда Ислон Каримов улкан давлат арбобига муносиб бўлган ақл-идрок, донолик намунасини кўрсатди.

Қозоғистоннинг ПЕН – клуби навбатдаги мажлислардан бирини Кустанайда ўтказди. ПЕН – клуб президенти Абдужамил Нурпеисовнинг таклифига кўра, мен ҳам ўша мажлисда қатнашдим. Ўзим яқинда Франкфуртдан қайтгандим. Хуллас, уйга қайтаётиб, йўл-йўлакай Тошкентга

хам тушиб ўтдим. Оқшом чоғи Ислон Каримов каминани йўқлаб келди. Биз Марказий Осиё маданиятининг ҳозирги аҳволи тўғрисида жуда узок суҳбатлашдик.

Илгари мен бу кишини фақат хўжалик ишларининг миридан-сиригача яхши биладиган тажрибали сиёсатчи сифатида билардим. Ўша оқшомдаги суҳбатдан сўнг амин бўлдимки, бу зот ўз халқининг, ўз давлатининг тарихни теран биладиган, маданият ва санъатнинг турли тармоқлари бўйича чуқур тасаввурга эга бўлган том маънодаги давлат арбоби экан”¹.

---

¹ Айтматов Ч., Шохонов М. Қояда қолган кўз ёшлар. / Ҳокимият ва маънавият ёки подшоҳлар, хонлар, киролар, президентлар фаолиятига бир назар. – “Жаҳон адабиёти” журнали, 1997 йил, № 1. 7-56-бетлар.

3.2. *Мустабид мафкурага қарши очик ошкора кураш*

Президентимиз И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобининг яна бир муҳим аҳамиятли жиҳати шундаки, унда 80-йиллар охири. 90-йиллар бошларида Ўзбекистондаги сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий аҳвол чуқур таҳлил этилиб, мавжуд муаммолар билан бирга бу борада қилиниши лозим бўлган ишлар мантиқий изчилликда акс эттирилган. Ўша мураккаб бир даврда республика раҳбари жамият ҳаётига комплекс ёндашиб, бошқа ўткир масалалар сингари соғлиқни сақлаш, таълим, илм-фан, маданиятнинг муҳим соҳасидаги муаммоларига ҳам алоҳида эътибор қаратган, уларни самарали ҳал этиш учун долзарб ғоя ва фикрларни ўртага ташлагани унинг узоқни кўра билиш қобилияти, билими, метиндек иродаси ва жасурлигидан далолат беради.

Маълумки, бу даврда озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа ҳаётий муҳим товарларнинг тақчиллиги одатий ҳолга айланиб, аҳолини улар билан таъминлаш муаммолари кескинлашган эди. Орол денгизининг фалокати Қорақалпоғистон жануби учун бориб турган экологик кулфат бўлиб, энди Оролни қутқариб қолиш учун зудлик билан фавқулодда чора-тадбирлар кўриш талаб этилади.

Бунинг устига, вилоятларда, айниқса қишлоқларда соғлиқни сақлаш ишлари ўз ҳолига ташлаб қўйилган эди. Бу борада давлатимиз раҳбари “Самарқанд область ижроия комитетининг касалхона ва поликлиникалар қурилишига муносабатини одамлар сиҳат-саломатлигига совуққонлик ва масъулиятсизларча муносабатининг ёрқин мисоли деса бўлади. Бу вилоят касалхона ва поликлиникалар билан таъминланиш бўйича энг сўнгги ўринда туришига қарамай, область раҳбарлари ана шу мақсадлар учун ажратилган 10 миллион сўм пулнинг ўзлаштирилишини барбод этишди.

Холбуки, ана шу маблағлар эвазига 900 беморга мўлжалланган касалхона қуриш мумкин эди. Худди ана шу областда болалар ўлими жуда

кўп бўлишига қарамай, 1979 йилдан бўён ҳар хил дардга чалинган болалар даволанадиган касалхона қурилиши ниҳоясига етмай қолди”.

Қорақалпоғистон АССР, Тошкент шаҳри, Тошкент, Сирдарё областлари ва бошқа областлардаги иш ҳам талабга жавоб бермаслигини юртбошимиз очик баён қилади.

Шунингдек, раҳбаримиз бу борадаги вазифалар хусусида тўхталиб, кўйидагиларни таъкидлайди: “Эътиборни ижтимоий масалаларга қаратиш ҳақида гапирар эканмиз, соғлиқни сақлашни яхшилаш биринчи даражали аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш зарур. Бу тармоқ моддий базасининг ниҳоятда қашшоқ эканлиги устига, бизда бу соҳа яхши ташкил этилмаган ва самарали фойдаланилмаётир. Миллатнинг зурриёт фондини, ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, ҳалокатдан сақлаб қолиш учун кенг кўламдаги тадбирларнинг катта комплексини амалга ошириш керак бўлади. Муаммо алла қачон вилоятлар доирасидан чиқиб, умумдавлат вазифаси даражасига кўтарилди. Аммо бу соҳадаги кўпчилик раҳбарларнинг ташвишланаётганликлари унча сезилмаётир. Ҳар ҳолда, соғлиқни сақлаш вазирлигидан ҳам, ҳукуматдан ҳам ҳозиргача эътиборга сазовор бўлган асосли таклифлар тушаётгани йўқ.

Маҳаллий ва республика даражасида тиббий муассасаларни ташкил этишнинг пухта ва тўлақонли системасини ишлаб чиқиш, шароитимизни ҳисобга олган ҳолда, илғор чет эл тажрибасидан фодаланишимиз керак.

Ихтисослашган йирик даволаш марказлари қишлоқ ва шаҳар касалхоналари кенг шаҳобчалари билан қўшилиб, ана шундай системанинг асосий бўғинига айланиши керак. Республикада бундай системани вужудга келтиришга асос солинди. Яқин йилларда кордиология марказини, кўз микрохирургияси минтақавий марказини, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш марказини, урология маркази ва шу сингариларни яратиш мўлжалланган.

Шу билан бир қаторда районлар, шаҳарлар, йирик посёлкаларда кенг соҳали касалхоналар, поликлиникалар, фелдшерлик, акушерлик пунктлари, туғриқхоналарнинг кенг шаҳобчаларини жадал суръатлар билан ривожлантириш, жойларда учатка касалхоналарини қайта тиклаш керак.

Биз соғлиқни сақлашга маблағ манбаларини излаб топишга янгича ёндашмоғимиз зарур. Соғлиқни сақлашни ташкил этишни суғурта шакллари сингари манбалари ҳақида ҳам жиддий ўйлаб кўриш лозим. Бир нарса равшанки, соғлиқни сақлаш фақат бюджет маблағлари ҳисобига ривожлана олмайди. Соғлиқни сақлашни ривожлантиришни фондини ташкил этиш, унга катта фойда олаётган корхоналар, хўжаликлар, кооперативлар, жамоат ташкилотларидан пул ўтказиш масаласини тезда ҳал этиш ғоят муҳимдир.

Яна бир муҳим масала. Оила врачлари вазифасини қайта тиклаш керак. Бу ҳақда кўпдан бери гапириб келинмоқда. Лекин кўзга кўринарли силжишлар йўқ. Бу масалани ҳал этиш, бундай врачлар тайёрлашни ташкил этиш ва уларга иш шароитини яратиш” пайти келганлиги таъкидланади¹.

Айнан ўша даврларда Юртбошимизнинг аҳоли саломатлигини яхшилаш борасидаги тинимсиз изланишлари, кўрган чора-тадбирлари натижасида 300 минг беморга мўлжалланган касалхоналар, ҳар сменада 8000 бетоб беморни қабул қилишга мўлжалланган поликлиникалар режага кўшимча тарзда фойдаланишга топширилган эди.

Бу ишлар йирик тадбирларнинг бошланиши эди. Улар истиқлол йилларида соҳада эришилган улкан ютуқларимизнинг пойдевори бўлади, десак, муболаға бўлмас.

Маълумки, хўжалик организмига мустабид тузум даврида ўрнашиб қолган иллатлар Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам жиддий зарар етказар эди. Йўл қўйилган кўпол хатолар, нуқсонлар, маданий хўжалик юритиш принципларининг тўғридан-тўғри бузилиши натижасида иқтисодиётнинг энг муҳим йўналишлари барбод бўла бошлади.

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 205-206-бетлар.

80-йилларнинг ўрталарида асосий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича республика Иттифоқида охириги ўринлардан бирига тушиб қолган эди. Аҳоли жон бошига миллий даромад Ўзбекистонда ўртача Иттифок даражасига қараганда икки баробар кам эди. Юртимиз аҳолисининг мамлакатдаги бошқа минтақаларга нисбатан моддий ва ижтимоий неъматлар билан таъминланиш даражасидаги фарқ ғоят ортиб кетган эди.

Ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштиришнинг мустамлакачилик режасига кўра республика иқтисодиёти фақат бир томонлама, “хом-ашё” йўналишида ривожланиши олдиндан белгилаб қўйилган эди. Натижада республикада саноатнинг хом ашёга бирламчи ишлов бериш билан боғлиқ тармоқлари кўпроқ ривож топди. Саноатдаги тайёр маҳсулотнинг салмоғи умумий маҳсулотларнинг фақат 25 фоизини, халқ истеъмол молларини ишлаб чиқариш эса ўртача Иттифок даражасининг фақат 40 фоизини ташкил қилади. Иқтисодиёт тизимидаги ва ишлаб чиқаришнинг ихтисослашувидаги хатоликлар Ўзбекистонда экологик аҳволнинг ортишига, моддий ва молиявий аҳволнинг ёмонлашувига олиб келди. Саноат ишлаб чиқаришнинг кўпайиши асосан пахта тозалаш, ёқилғи саноати, ресурс соҳалари, қора ва рангли металлургия тармоқлари ҳисобидан таъминланди. Қора ва рангли металлургия тармоқларининг улуши 60-65 фоизга етди. Ҳолбуки, машинасозлик ва металлга ишлов бериш самоғи кўпи билан икки банд юқори кўтарилиб, 16 фоиздан кўпроқни ташкил этган эди. Марказнинг ўта адолатсиз, фақат ўз манфаатини кўзлаб юритган сиёсати натижасида минтақалараро номақбул алоқалар юзага келди, бундай шароитда Ўзбекистондан унинг миллий манфаатларига зарар етказган ҳолда кўпроқ миқдордаги хом ашё ва чала маҳсулотлар олиб кетиларди. Четдан эса асосан асбоб-ускуналар ва тайёр буюмлар келтирилар эдики, бу бошқа иттифокдош республикалар билан ўзаро муносабатларда зиддиятларни чуқурлаштирар, жойларда ижтимоий, миллий тангликни вужудга келтирарди.

Давлатимиз раҳбари республикага раҳбар бўлиб тайинланган кунданок аҳоли саломатлиги, илм-фан, таълим-тарбия, маданият ва спорт ишларига муҳим эътибор қаратди. Чунки, республикада ижтимоий инфратузилма тармоқлари: соғлиқни сақлаш, халқ таълими, мактабгача болалар муассасалари жуда оғир аҳволга тушиб қолган эди. Мактаб ва касалхоналарнинг 60 фоизи нобоп биноларда жойлаштирилган эди. Инсоннинг ҳар томонлама уйғун камол топиши, унинг шахс сифатида маънавий ривожланиши у ёқда турсин, кўпинча яшаш учун керак бўлган энг оддий нарсалар ҳам етишмаётган эди.

Юртимизда илм-фан ривожига ҳам муҳим эътибор қаратилди. Республикамиз илм-фани ҳам бошқа соҳалар каби Марказ манфаати ва мафкурасига хизмат қилар эди. Марказдан бўлган тинимсиз тазйиқларга қарамай, 80-йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон илм-фанида бир қатор ўзгаришлар содир бўлди. Ўзбекистон Фанлар академияси, олий ўқув юртлари тизимидаги илмий-тадқиқот муассасалари илмий лабораториялар ўз фаолиятини такомиллаштиришга ҳаракат қила бошлади. Бу даврда табиий ва ижтимоий фанлар бўйича жиддий изланишларга қўл урилаётган эди. Хусусан, 1987 йилда Тошкент вилоятининг Паркент туманида ниҳоятда ноёб илмий-экспериментал мажмуа - “Бизеркаль оптика” – энергетика қурилмаси фойдаланишга топширилди.

Айниқса, астрономия соҳасида катта ишлар амалга оширилди. 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб Астрономия институти олимлари француз олимлари билан ҳамкорликда Куёшнинг глобал тебранишини тадқиқ этиш соҳасида Ю.Солонним, И.Сатторов, З.Коробова, Ш.Эгамбердиев каби олимларнинг хизматлари катта бўлди. 1986-йилда эса юксак энергияли астрофизика бўлими ташкил қилинди, унда гамма-астрономия соҳасида тадқиқотлар ўтказиш ишлари бошлаб юборилди. Шунингдек, биология, кибернетика, ядро физика, кимё ва медицина фанлари соҳаларида ҳам бир қатор муҳим ва долзарб муаммолар устида илмий изланишлар олиб борилди.

Ислом Каримов республика раҳбари бўлиб фаолият бошлаши билан фалсафа, тарих, айниқса, Ватан тарихини ўрганиш, унинг услубиётига, “оқ доғлари”га доир масалалар фаол муҳокама этила бошланди. Ижтимоий-гуманитар фанларда жамият ва шахс масалалари, маданий мерос, тил муаммолари каби масалаларни ҳал этишга интилиш юзага келди. Бу масалаларга бағишланган илмий, айниқса публистик мақолалар газета ва журналлар саҳифаларида мунтазам босилиб турди.

Бироқ, коммунистик мафкура якка ҳокимлиги шароитида мазкур масалаларни тўлиқ ҳал этиш мумкин эмасди. Мустабид тузум миллий ўзликни англаш жараёнига тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатар, жамиятдаги мавжуд зиддиятлар, нуқсонлар, иллатлар аслида мустабид совет тузуми, коммунистик мафкура якка ҳокимлиги туфайли юзага келаётганини яширишга, ниқоблашга уринар эди.

Илм-фандаги бундай вазиятни кўра олган Юртбошимиз дастлабки ойлардаёқ бу соҳа ривожига ва унинг халқимиз, юртимиз манфаатлари учун хизмат қилишига муҳим эътибор қаратди. 1989 йил 28 ноябрда Ўзбекистон фанлар академиясида бўлиб ўтган учрашувда сўзлаган нутқида И.А.Каримов илм-фанни юксалтириш борасида мавжуд муаммо ва вазифаларга атрофлича тўхталиб ўтди. Унда фан соҳасидаги кадрларни жадал етиштириш ва ёшартириш учун, интеллектуал имкониятларни кескин даражада ошириш учун республика раҳбарияти зарур маблағларни, жумладан, валюта маблағларини ажратишга, тегишли ташкилий масалаларни ҳал қилишга тайёр экани таъкидланди.

Бу борада республика раҳбарияти томонидан 1990 йилдан бошлаб мамлакат ва чет эллардаги катта илмий марказлар докторантураларидан ва стажировка ўташ учун ёш олимларимизга 100 та ўрин ажратиш масаласини СССР Фан ва техника давлат комитети олдига қўйилиши улкан амалий тадбирларнинг дебончаси эди. Мазкур таклифда биотехнология, малекуляр генетика, робототехника, системаси, машинасозлик технологиялари,

демография иқтисодиёти каби соҳаларда, фан техника тараққиётининг бошқа асосий йўналишларида илмий кадрлар тайёрлаш кўламини кенгайтириш масаласи ҳам илгари сурилган эди. Унда илм-фан ютуқларини амалиётга тадбиқ этиш, қолаверса олимлар фаолиятини республика хўжалиги тараққиёти учун устувор бўлган соҳаларга йўналтириш белгилаб берилди.

Фанга истеъдодли ёшларнинг кириб келишини таъминлаш учун олий мактабнинг, хатто, умумтаълим мактабларининг фаолияти такомиллаштирилиши режалаштирилди. Ушбу режаларни муваффақиятли амалга ошириш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

- Истеъдодли ва иқтидорли ёшларни излаб топиш, кўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг қобилиятини ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратиш;
- Махсус республика фондини ташкил этиш ҳамда иқтидорли болалар учун мактаблар ва интернатлар тармоғини вужудга келтириш, ёш олимлар учун турли мукофотлар таъсис этиш;
- Фанни маблағ билан таъминлаш муаммоларини пухта ишлаб чиқиш, янги институтлар ташкил этиш, мавжуд институтларни ўзгартириш;
- Сув муаммолари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш институти ва бошқа бир қанча институтларни тузиш;
- Республикада узоғи билан 2010 йилгача илмий сиёсат концепциясини ҳамда Ўзбекистонда фан ва техникани ривожлантиришнинг тегишли дастурини ишлаб чиқиш.

Ўзбекистон раҳбари жамият тараққиётида олимларнинг ўрни масаласига тўхталиб ўтар экан, “Ҳозир ҳар бир олим, айниқса, жамиятшунос олим ўз илмий фаолиятини республика муаммоларига, ўз халқи ва бутун мамлакатимиз тақдирига мувофиқлаштириши лозим. Равшанки, бундай интилиш жамиятшунос олимлар илмий ва ижтимоий фаолиятининг бирлиги характерини, уларнинг республика ижтимоий ҳаётидаги амалий иштирокини

белгилаб бериши керак”¹, деб таъкидлаш билан бирга, илмий ходимлар ўз фикрларини эркин, масъулият билан ифода этишлари учун шароит яратиш, уларнинг ижодий ва ижтимоий фаоллигини рағбатлантириш, илмий тадқиқотларни бажариш учун давлат буюртмаларининг танлов системасини шакллантиришни ҳам баён этди.

Президентимиз И.А.Каримовнинг юртимиз учун ўта оғир йилларда кескин муаммолар гирдобда туриб, Ўзбекистоннинг келажагини аниқ тасаввур қилган ҳолда илгари сурган ғоя ва дастурлари унинг Ватанимизнинг ёруғ истиқболга қандай буюк ишонч билан қараганидан яққол далолат беради.

Президентимиз республика раҳбарлигига тайинланган дастлабки кунлариданоқ юртимизнинг маданий кадриятларини тиклаш ва ривожлантириш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Советлар ҳукмронлигининг сўнгги ўн йилликларида Ўзбекистон маданиятининг ривож топишига маданият ва санъат соҳасини моддий-иқтисодий жиҳатдан таъминлашда йўл қўйилган жиддий хатолар ҳам салбий таъсир кўрсатди. Хусусан, 1940 йилдан бошлаб сурункали равишда мазкур соҳа учун давлат бюджетидан маблағ ажратиш камайиб борди: 1940 йили республика аҳолиси талаб-эҳтиёжлари учун ижтимоий-маданий тадбирлар ва фаннинг ривожига сарфланган ҳаражатлар республика бюджети умумий ҳаражатлар қисмининг 67,9 фоизини ташкил этган бўлса, 1980 йилга келиб 46,9 фоизини ташкил этди.² Фан ва маданият учун ажратилган маблағнинг мунтазам камайиб боришига сабаб давлатнинг бу соҳа учун маблағ ажратишни истамаганидан эмас, балки Совет давлатининг иқтисодий аҳволи тобора ёмонлашиб бораётганидан далолат эди. Айниқса, бу 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб ҳолат кескин тус ола бошлади.

Шундай бўлса-да, мустабид тузум ўзининг мафкуравий чеклашларидан, коммунистик ғояга зид бўлган қарашларга муросасиз

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 89-бет.

² Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. –Т.: 1981. С.138.

бўлишдан воз кечмади. Аксинча, ижтимоий-иқтисодий турғунлик йилларида собиқ Иттифокда қиёсий ақидапарастлик янада кучайди. Бу йилларда мусулмончилик ва миллатчиликнинг барча кўринишлари яна бир қарра “эскилик сарқити” сифатида қораланди. Бундай ҳол, айниқса 80-йилнинг ўрталарида, давлат ва жамоат арбоби, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий кўмитасининг биринчи котиби Шароф Рашидов вафотидан сўнг сиёсий ҳокимият тепасига келган И.Усмонхўжаев маъмурияти даврида яққол сезилди. Бу даврда республика раҳбарияти, асосан, Марказнинг “кўрсатмаси”ни тўхтатмасдан бажариш, уни ҳаётга татбиқ қилиш билан шуғулланди, холос. Халқнинг тақдири. Ижтимоий-маданий аҳволи Усмонхўжаев маъмуриятини қизиқтирмади. Бу йилларда республикада кўплаб масжидлар, мадрасалар ёпиб қўйилди, улар яна омборхоналарга айлантирилди. Диний маросимлар қатъий чекланди, жаноза ўқиш, марҳумларни сўнгги йўлга кузатиш ва бошқа одатлар тақиқланди. Ўрта Осиё халқларининг қадимий, исломгача мавжуд бўлган миллий-анъанавий байрами “Наврўз” таъқиб остига олинди. Гўё Наврўзни умумхалқ байрами сифатида нишонлаш бошланганидан бўён республикада “динга ишонувчилар сони кўпайган” эмиш. Коммунистик ақидапарастлар Наврўзни таъқиқлаб, унинг ўрнига “Навбаҳор” байрамини ўйлаб топди. Лекин ўзбек халқи юқоридан “туширилган” янги байрамни қабул қилмади.

Урушдан кейинги мураккаб ва ўта зиддиятли йилларда халқимиз ўлигини, қадимий миллий маданияти ва кадриятларини сақлаб қолишга ҳаракат қилди. Лекин бу осон кечмади. Бу йўлда ўзига хос курашлар ва йўқотишлар содир бўлди. Коммунистик мафкура маҳаллий халқнинг миллий ғурурини синдиришга уринди. Халқни миллий маданиятдан, миллий анъаналардан чалғитиш учун “коммунизм” ва “ривожланган социализм” каби хаёлий ақидаларни ўйлаб топди. Уларни халқ оммаси онгига сингдириш учун барча чоралар, восита ва усуллардан фойдаланди. Лекин ўзбек халқи буларнинг барчасига бардош берди.

Президент ўз асарида мустақиллик арафасидаги маданиятнинг аҳволини афсус билан шундай тасвирлайди: “Маданиятнинг моддий базасига назар солсак, уялиб ерга кириб кетгудек бўламиз. Ҳамонки, жамият маданиятга ҳаётнинг бошқа соҳаларига нисбатан сариқ чақа сарфлаётган экан, вужудидан юксак ички маданият нурдек таралиб турган одамни тарбиялаши мумкинми?”

Бугун босиб ўтган йўлимизга ўз-ўзини танқид руҳида назар ташлаб, шуни рўйи-рост тан олишимиз керакки, биз маданият муаммоларига кечириб бўлмайдиган тарзда кам эътибор берган эканмиз. Нутқлар ва маърузаларда жамиятнинг маънавий тараққиётида маданиятнинг тутган ўрни ҳақида жуда баландпарвоз гапларни кўп айтдик. Лекин амалда, яъни театр ва кинотеатрларда қуриш юзасидан аниқ вазифаларни ҳал этишда, улуғ аждодларимиздан мерос бўлиб қолган ноёб меъморий обидаларни таъмир этишда, китоб нашр этишни яхшилашда, халқ санъатини ривожлантиришда, таассуфки, биз ўзимизнинг жарангдор чақириқларимиз ва шиорларимизни амалга ошириш юзасидан оз иш қилдик.

Нимага мўлжаллангани нотайин бўлган иншоотлар ва маъмурий бинолар қурилишига миллион-миллион сўм маблағларни сарфлаб юборавериб, халқнинг маънавий ва жисмоний камолоти учун жуда зарур бўлган клублар, кутубхоналар, спорт иншоотлари қурилишига маблағни аядик”¹.

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 223-бет.

3.3. *Жаҳон ҳамжамияти сари қўйилган илк қадамлар*

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида мамлакатимизда истиқлолга эришиш, халқимизнинг қонуний манфаатлари ва эркинликларини таъминлаш борасидаги ички сиёсатга даҳлдор энг устувор масалалар Ватанимизнинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши, тенглар ичида тенглар бўлишини таъминлашдек ташқи сиёсатга оид улуғвор вазифа билан биргаликда олиб борилганини кўрамыз. Бу, ўз навбатида, Юртбошимиз Ислон Каримовнинг замонавий Ўзбекистон давлатчилигини тиклаш ва ривожлантиришнинг барча масалаларининг концепциясини комплекс тарзда ишлаб чиққани ва бир бутун ҳолда, ўзаро узвий боғлиқликда амалга оширгани, унинг нақадар узокни кўзлаб иш тутадиган сиёсатчи эканини яна бир бор тасдиқлайди. Яъни давлат, мамлакат яхлит бўлгани, унинг ўз олдига қўйган умумий стратегияга – ана шу давлатнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш стратегиясига буйсундирилади. “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобидан ўрин олган барча чиқишлар, ноёб ҳужжатлар мисолида бу ҳақиқатга тўла ишонч ҳосил қилишимиз мумкин.

Ҳақиқатан ҳам, Ислон Каримов Ўзбекистон раҳбари сифатида иш бошлаган биринчи кунларданок, қанчалик оғир ва мураккаб бўлмасин, ички ва ташқи сиёсат масалаларини бир нуқтадан – фақат ва фақат республикамиз манфаатларидан туриб ҳал этиш бўйича кенг кўламли фаолият олиб борди. Масалан, ўша пайтда халқимизга нисбатан адолатсизлик авжига чиққан, Марказдан келган Гдлян ва Иванов бошчилигидаги терговчилар гуруҳи қанчадан-қанча бегуноҳ одамларни “порахўрлик”, “қўшиб ёзиш”, “кўзбўямачилик” деган, куракда турмайдиган сохта гаплар билан айблаб, қонунбузарликни авж олдириб юборган эди. Бу ҳам етмаганидек, Марказдаги катта-катта совет матбуот нашрлари халқимизга нисбатан тинимсиз тухмат ва маломатлар бўронини ёғдирар эди. Бу, ўз навбатида, собиқ Иттифокда, жаҳон жамоатчилигида Ўзбекистон ҳақида, унинг халқи ҳақида нотўғри

фикр ва қарашларни шакллантирар эди. Буни ўз вақтида чуқур тушунган Ислон Каримов аввало республикамизда Гдлян ва Иванов фаолиятига чек қўйиш, минглаб одамларга нисбатан адолатни, уларнинг қонуний ҳақ-хуқуқларини тиклаш, ўзларини, оиласини тухматлардан халос қилиш бўйича улкан амалий ишларни бошлаган бўлса, айтиш вақтида советларнинг энг нуфузли минбарларидан туриб халқимизнинг пок номини, шаъну шарафини дадил ҳимоя қилишга киришди. Бундай жасоратли ҳаракатлар ҳали мустақил мафкура мафкура тўла ҳукмрон бўлиб турган ўша таҳликали йиллардаёқ ўзбек халқи, Ўзбекистон ҳақидаги тасаввурларнинг жаҳон аҳли ўртасида ижобий томонга ўзгаришига сабаб бўлди. Шу билан бирга, бундай қатъий ҳаракатлар Ўзбекистонни дунёга асл қиёфаси билан танитиш йўлидаги шу пайтга қадар ҳеч ким қилмаган, журъат ҳам этолмаган тарихий қадамлар эди.

Юртбошимизнинг Россиянинг “Известия”, “Комсомольская правда”, “Рабочая трибуна”, Германиянинг “Ди Цайт”, Ҳиндистоннинг “Таймс оф Индия” сингари жаҳондаги нуфузли нашрларга берган интервьюлари, республика ва Иттифоқ миқёсидаги катта йиғилишлардаги чиқишларда, айниқса, Ўзбекистон Олий кенгашининг 1992 йил 4 январдаги навбатдан ташқари тўққизинчи сессиясида сўзлаган маърузасида юртимизнинг ички ҳаётидаги ўзгаришлар, реал вазият мустақил ташқи сиёсат юритишни тақозо этаётганини асослаб беради. Унинг фикрича мустақил ташқи сиёсат-мустақил миллий давлатчиликнинг энг муҳим устувор атрибути ва шартидир. Шунини айтиш керакки, Ўзбекистоннинг ички сиёсати қанчалик чуқур ўйланган бўлса, унинг ташқи сиёсати ҳам айнан ана шу тамойилларга асосланган ҳолда ишлаб чиқилгани ва амалга оширилгани мазкур китоб саҳифаларида атрофлича ёритиб берилган.

Ислон Каримов ички сиёсатда қанчалик буюк жасорат, азму шижоат ва юксак тафаккур билан фаолият олиб борган бўлса, буларнинг барчаси унинг ташқи сиёсат борасидаги фаолиятида ҳам яққол намоён бўлади. Таъбир жоиз бўлса, республикамиз раҳбарининг сиёсатнинг ҳал қилувчи ана шу икки

жабҳасидаги фаолиятини бамисоли гоҳ ўнга, гоҳ чапга шердек ташланиб, ўз ортидан келаётган эл-улусга йўл очиб бераётган буюк баҳодирларнинг мардона ҳаракатларига қийслаш мумкин. Ҳозирги тинч замонда давлат раҳбарларининг ички ва ташқи сиёсат борасидаги фаолият масалалари бир неча ой, баъзан ҳатто ундан ҳам зиёд вақт олдин режалаштирилиб, ҳар бир тадбирга аввалдан пухта тайёргарлик кўриб борилади. Лекин 1989-1991 йилларда вазият шу қадар пўртанадек ҳаммаёқни титратиб шиддат билан ўзгариб турар эдики, баъзан ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатга оид долзарб масалаларни бир вақт, бир лаҳзанинг ўзида ҳал қилишга тўғри келар эди.

Масалан, 1991 йил 19 августда Ислом Каримов ташқи сиёсат масалалари билан Ҳиндистонда расмий ташрифда бўлган пайтда. Собик иттифоқда ГПЧП воқеаси содир бўлади. Зудлик билан Ўзбекистонга қайтиб, ички сиёсатда юзага келган ўтқир масалаларни- одамларни ГКЧП қарорлари нотўғри эканига ишонтириш, уларни беҳуда енгил-елпи даъватларга учмасликка чақириш, энг муҳими, юртимизда тинчилик ва барқарорликни сақлаб қолиш, тўғри йўлдан чалғитувчи ҳар хил экстремистик ҳаракатларга йўл қўймаслик лозим эди. Шунинг учун Ислом Каримов аэропортдан тўғри ҳукумат уйига келади ва ички сиёсатнинг энг муҳим масалаларини ҳал этишга киришади. Давлат бошқарувида бундай мураккаб масалаларни тезкорлик билан, оқилона ва қатъий ҳал этишга ҳамма сиёсатчилар ҳам қодир бўлмайди. Бунинг учун кучли ирода, улкан ақл-идрок ва кенг тафаккур ўз кучига ишонч керак бўлади. Ўзбекистонга қўшни баъзи мамлакатларда раҳбарларнинг иродаси сустлиги, узоқни кўзлаб сиёсат олиб боролмаслиги туфайли қандай аянчли воқеалар юз берганини кўрдик. Улар вазият озгина кескинлаша бошлаши билан муаммони ҳал қилиш ўрнига ўз вазифасини ташлаб, халқ ва давлат олдидаги масъулиятини унутиб, четга қочиб кетишгани матбуот хабарларидан яхши маълум.

XX асрнинг 90-йилларига келиб социалистик мамлакатларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва озодликка интилишнинг янги босқичи

бошланди. Шарқий Европа мамлакатларида қарийб ярим аср ҳукм сурган тоталитар давлат тузуми инқирозга юз тутиб, демократик тартиботлар қарор топа бошлади. Югославия Социалистик Федератив Республикаси парчаланиб, унинг ўрнида бир неча мустақил республика, Чехословакия Социалистик Республикаси иккига бўлиниб, Чехия ва Словакия суверен давлатлари вужудга келди. Германия Федератив Республикаси ва Германия Демократик Республикаси бирлашиб, немислар яшайдиган улкан ҳудудда ягона давлат пайдо бўлди. Аини чоғда собиқ СССР парчаланиб, унинг ўрнида мустақил тараққиёт йўлини танлаган 15 мамлакат ташкил топди.

Бошқача қилиб айтганда, бу даврга келиб кўпгина мамлакатларда мустақилликка эришиш масаласи дунёни кенг камраб олган тарихий жараёнга айланди. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши ана шу оламшумул жараёнда юз берди. “Халқларнинг озодлик, мустақиллик, бахт-саодатга азалий интилиши, ўз тақдирини ўзи белгилашга азму қарори ҳаётдаги чуқур ўзгаришларни ҳаракатга келтирувчи кучдир”, деган эди И.А.Каримов¹.

XX аср 90-йилларнинг бошларига келиб Ўзбекистонда халқнинг ана шу азалий орзусини амалга ошириш кун тартибидаги бош масала бўлиб қолди.

Собиқ Иттифоқда шундай вазият вужудга келдики, бир томондан; зўравонликка асосланган, маъмурий-буйруқбозликка хос бўлган марказлашган давлат сақланиб қоладими, ёки демократик жараёнлар чуқурлашиши эвазига иттифоқдош республикалар суверенитети таъминланадими, деган масала долзарб бўлиб қолди. Иккинчи томондан, ўша даврдаги собиқ Иттифоқ раҳбарияти мамлакат ичкарасидаги вазиятни тўғри баҳолай олмади.

СССР Олий Совети ҳам, СССР Президенти ва Ҳукумати ҳам инқироз ҳолатидан чиқишнинг йўлини топа олмади. Хуллас, 90-йилларнинг бошларига келганда Марказ ва Иттифоқдош жумҳуриятлар ўртасидаги

---

¹ Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 416-бет.

муносабатлар кескинлашиб, марказий ҳокимиятнинг обрўи путурдан кетди. Сиёсий, иқтисодий ва хўжалик ҳаёти издан чиқди. Оқибатда турмушнинг барча соҳаларидаги салбий аҳволдан халқнинг кун сайин норозилиги ортиб, турмуш даражаси ёмонлаша бошлади. Ишлаб чиқариш ва меҳнат интизоми бузилди. Бу ҳол табиий равишда халқнинг кўзини очди, энди у эскича яшай олмай қолди.

Шуни айтиш керакки, собиқ Иттифоқда халқ хўжалигини бозор иқтисодига ўтказиш масаласи 1987-йили халқ депутатлари иккинчи съезди қарори ва иқтисодиётни соғломлаштиришга қаратилган ҳукумат дастурида тилга олинган, у 1990 йилнинг май ойида Олий Совет III сессиясида муҳокама қилинган эди.

Шундай қилиб, собиқ Иттифоқ ижтимоий тараққиётида учта йўналиш – тоталитаризм, жаҳон тажрибасига хос трансформация ва социалистик йўналишдаги демократик кучлар тўқнашиб қолган эди. Табиийки, бу мамлакат ижтимоий- сиёсий ҳаётида таназулни вужудга келтирган эди.

Ана шундай зиддиятли бир шароитда Ўзбекистон раҳбарияти бу йўналишларнинг номақбул эканини аниқ равшан кўрди ва республика халқ хўжалигини бозор иқтисодиётига ўтказишнинг ўзига хос йўлини мустақил тарзда ўзи белгилай бошлади. Аввало, Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини шакллантириш концепциясини тайёрлашга киришилди. Концепция республика Давлат режа қўмитаси, Молия вазирлиги, бош вазирликлар, идоралар, илмий-тадқиқот институтлари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ижроия қўмиталари билан ҳамкорликда тайёрланди. Унга кўра, “Ўзбекистон халқ хўжалигини соғломлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий принциплари” ишлаб чиқилди ва у 1990 йил 17- октябрда умумхалқ муҳокамаси учун эълон қилинди. 1990 йил октябрнинг охирида Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши IV сессиясида бу масала юзасидан Ҳукумат ҳисоботи эшитилди.

Олий Кенгаш сессияси “вужудга келган аҳволдан чиқишнинг йўлини республиканинг иқтисодий мустақиллигига эришиш асосида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва жадаллаштиришдан иборат” деб ҳисоблади.

Шунинг учун ҳам сессия республика ҳукумати дастурини маъқуллади ва Ўзбекистон Министрлар Советига “Ўзбекистон ССР мулкига эгалик қилиш, уни тасарруф этиш, тақсимлаш ва ундан фойдаланиш масалалари юзасидан республиканинг суверен ҳуқуқларини амалга оширишнинг самарали амал қилувчи механизмини яратиш бўйича асосланган таклифлар тайёрлаш, шунингдек, биринчи июнчага Ўзбекистон Олий Советига иқтисодий тизим масалалари ва ер, ер ости ҳамда бошқа табиий бойликларни, ишлаб чиқариш корхоналарини Ўзбекистон ССР мулкига ўтказиш бўйича Ўзбекистон ССР Конституциясига киритиладиган ўзгаришлар тўғрисида Қонун лойиҳаси” киритишни топширди.

Ҳукумат дастурига кўра, қуйидагилар Ўзбекистон халқ хўжалигини соғломлаштириш ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишнинг аоссий йўналишлари қилиб белгиланди.

Шунингдек, ушбу ҳужжатда Ўзбекистон ССР иқтисодий мустақиллигини кенгайтиришнинг бош мақсади иқтисодиётнинг жўшқин, юксак самарали, экологик жиҳатдан хатарсиз ривожланишини, аҳолининг ҳозирги замон турмуш стандартлари даражасидаги фаровонлигини, ижтимоий адолат ва ҳимояланишни таъминлайдиган янги хўжалик-ҳуқуқий шароитларни шакллантиришдан иборат қилиб белгиланди.

Айни вақтда, концепцияда мақсадга эришиш йўлидаги вазифаларни ҳал этиш, жумладан, республика билан Иттифоқнинг ўзаро мажбуриятлари ва ўзаро масъулияти асосида:

- Ўзбекистон ССР билан СССР ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асослари га аниқлик киритиш;

- Давлат мулкининг хаддан ташқари марказлашувини ва бюрократик ташкил этилишини бартараф қилиш;
- Мулкчиликнинг хилма-хил шаклларини ривожлантириш, бу шаклларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва мусобақалашувини таъминлаш;
- Асосан, иқтисодий усуллар негизида республиканинг халқ хўжалиги давлат бошқарувига ўтиш, режалаштириш, молия-бюджет, банк тизимини сифат жиҳатдан ўзгартириш, меҳнат муносабатларини ва табиатдан фойдаланишни тартибга солиш;
- Бозор механизмларини вужудга келтириш, товарлар, хизматлар, молия-кредит ресурсларига талаб ва таклифни тартибга соладиган нарх ва бошқа воситаларнинг аҳамиятини ошириш, Ўзбекистон ССРнинг ички, Ўрта Осиё Республикалари ва Қозоғистон минтақа бозорини ривожлантириш;
- Барча фуқароларнинг қобилиятлардан тўла-тўқис фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, аҳолининг кам даромадли табақаларини қўлаб-қувватлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, ёш авлодни соғлом тарбиялаш, соғлиқни сақлаш, маориф, фан, маданият ва санъатни ривожлантиришни таъминлайдиган ижтимоий кафолатларнинг таъсирчан тизимини вужудга келтириш;
- Республика ташқи иқтисодий фаолияти механизмини сифат жиҳатдан ўзгартириш, шу жумладан, экспорт, импорт операциялари соҳасидаги ҳуқуқлар ва имкониятларни кенгайтириш;
- Хорижий сармоялар, Ўзбекистон ССР иқтисодиётига инвестиция киритиш, чет эл сайёҳлигини ривожлантириш ва ҳ.к.
- Республика ва маҳаллий ҳокимият ҳамда бошқарув идораларининг ваколатлари ва масъулиятини ажратиб қўйиш ва

халқ депутатлари маҳаллий советларининг ташкилий-ҳуқуқий ва молиявий-иқтисодий кафолатларни аниқлаб белгилаш;

- Республикадаги иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни тартибга солишда катнашувчи демократик жамоат муассасалари, истеъмолчилар жамиятлари, ишлаб чиқарувчилар уюшмалари, экология ва фан-техника жамиятлари, хайрия жамғармалари ва шу кабиларни вужудга келтиришга кўмаклашиш назарда тутилди.

Умуман, Ўзбекистон раҳбарияти собиқ Иттифоқ ҳукуматида Ўзбекистоннинг шошилинич бозор иқтисодиётига ўтиш тўғрисидаги кўрсатмасига эътироз билдириб, бу республика шароити учун бирданига тўғри келмаслигини ва бозор иқтисодиётига аввало аҳолини, биринчи навбатда, унинг кам таъминланган қатламини ижтимоий кафолатлаб, сўнг ўтиш борасида Ўзбекистон ўзи мустақил ҳаракат қилишини маълум қилди.

1990 йил 29 августда Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми “Иттифоқнинг янги шартномаси ва бошқариладиган бозор иқтисодиётига ўтиш программасининг асосий қоидалари ва йўл-йўриқларига нисбатан республиканинг тутган ўрни тўғрисида”ги масалани кўриб чиқиб, бу борада шовилмаслик жоизлигини яна бир бор таъкидлади. Олий Совет Президиуми Иттифоқининг янги шартномасини тузиш ҳамда бошқариладиган бозор иқтисодиётига ўтиш Дастури бўйича тайёрланган таклифлар биринчи туркумини чуқур ўрганиб чиқиш ва муҳокама қилиш учун Ўзбекистон Олий Совети, Компартия Марказий Қўмитаси, Фанлар академияси ва бошқа ташкилотларга юборди.

Кўриниб турибдики, янги Иттифоқ шартномаси лойиҳаси Ўзбекистон томонидан кўллаб-қувватланмади, бу ерда биринчи навбатда Ўзбекистоннинг миллий манфаатлари ҳимоя қилиниши назарда тутилди. Янги Иттифоқ шартномасини: Ўзбекистоннинг сиёсий суверенитетига зарар

етказмайдами, деган нуктаи назардан келиб чиққан ҳолда имзолаш кўзда тутилди.

Шунга мувофиқ республика ҳукумати иқтисодий мустақилликни босқичма- босқич амалга оширишни назарда тутадиган аниқ дастур ҳам ишлаб чиқди. Жумладан, унинг биринчи босқичи 1990-1992 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда 1990 йил алоҳида ўрин тутди. Чунки айти ана шу йилда танг аҳволни бартараф этишнинг негизлари бунёд этилиши керак эди.

Шу уч йил мобайнида янги хўжалик механизмининг барча асосий унсурлари узил- кесил ҳаракатга келиши, давлат бюджети камомадига, аҳолининг пул даромадлари ҳамда уни товар билан таъминлаш ўртасидаги номуносибликка барҳам берилиши, пулнинг қадрсизланиши кучайиб боришини тўхтатиш, мазкур босқичда халқ хўжалигининг барча тармоқларида мулк муносабатларини тубдан ўзгартириш, зарар кўриб ишлайдиган корхоналар зиммасига ўз ишини ўнглаб олиш вазифасини юклаш кўзда тутилди.

Иккинчи босқич 1993- 1995 йилларни ўз ичига олиши мўлжалланди. Бу даврга келиб иқтисодиётни соғломлаштириш тадбирлари амалга оширилиши, асосан ички истеъмол бозоридаги, пул муомаласи ва бюджетдаги камомадларга барҳам берилиши, янги иқтисодий қонунлар жорий этилиши лозим эди. Яъни, бозор муносабатларини меъёрий ривожлантириш учун амалда зарур иқтисодий шароитлар яратилиши, бу даврда давлат ихтиёрида бўлмаган сектор ҳиссасининг ошиши кўзда тутилган эди.

ХУЛОСА

Атоқли немис олими Карл Ясперс ўз вақтида “Буюк шахслар бошқаларнинг эркинлиги ва озодлиги учун ўзининг мажбуриятини чуқур ҳис қилади”¹, деб таъкидлаган эди.

Дарҳақиқат, тарихий давр ва ижтимоий вазиятнинг ўзи улкан фазиятларга эга бўлган буюк шахсни майдонга чиқаради. Буюк шахс эса, тасодиф эмас. У ўз халқининг мақсадларига, орзу-умидларига, интилишларига, севинчу истиробларига, бахтли ва ситамли онларининг гувоҳи бўлиб, яхлит жамият маънавий руҳий шароитда шаклланади, ривожланади, камолотга етади.

Президент Ислоом Каримов ҳам айна Ўзбекистонда мавжуд бўлган ижтимоий-сиёсий вазият оқимида шаклланди, тоталитар режимнинг бутун моҳиятини ўзбек халқининг тарихий кадр-қимматини чуқур англади. Натижада миллат шаънини тиклаш, орзу-умиди билан яшади ва шаклланди.

Умуман олганда, буюк шахс замонавий билимлар савиясини эгаллаган, ҳар қандай шароитда тез ва тўғри қарорга кела оладиган кучли, ғайратли, қатъиятли, айна пайтда, жавобгарликни чуқур ҳис қила оладиган инсон сифатида ўзини намоён қила олади. Атрофдагиларнинг манфаатларини ўз ҳаётидан кўра баландроқ кўя олади. Ўзи қабул қилган қарорларни ва режаларни амалга ошириш учун ҳар қандай хавф хатарни зиммасига олди.

Буюк шахс, энг аввало, миллий қадриятларни кадрлай олади, ҳурмат қила билади ва айна пайтда, ўзига нисбатан ҳурматни ҳам талаб қилади. Аниқ хулосага эга бўлмаган инсон ижтимоий ҳаётда аниқ ўринга эга бўлмайди. Бундай одамлар учун ижтимоий моҳиятга эга бўлиш, ижтимоий қадриятга айланиш ҳақида гапириш ўринсиз. Воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатини билдира олмайдиган, бошқалар фикри билан яшайдиган, вазиятга қараб иш тутадиган, ўта юмшоқ ва ношуд инсон шахс бўлиб етиша

---

¹ Гобозов И.А. Социальная философия. МГУ. М.: 2007. стр. 187.

олмайди. Бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай шахс ўз қиёфасига, ўз хулосасига, ҳар қандай вазиятдан чиқа олиш иқтидорига эга бўлади.

Шахснинг бутун қадриятини белгилайдиган омиллардан яна бири бу бевосита ўзининг ҳар бир фикри ва ҳатти-ҳаракати учун жавобгарликни чуқур ҳис қилиш ва тушунишдадир. Айни ана шу фазилат шахснинг жамиятдаги ўрнини, мавқеини, обрў-эътиборини белгилайди. Жавобгарлик ҳисси, даҳлдорлик туйғуси, миллат ва жамият олдидаги улкан мажбуриятни чуқур ҳис қилиш ва энг муҳими ушбу жавобгарлик ва мажбуриятни ижтимоий ҳаётнинг реал воқелигига айлантириш шахснинг бутун қадриятини белгилайдиган асосий омил ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг янги раҳбари – Ислон Абдуғаниевич Каримов қизил империя ва коммунистик партиянинг истиқболи йўқлигини, тажовуз ва ғоявий-мафкуравий зўравонликка асосланган “Ҳарбий коммунизм” узоққа бормаслигини собиқ Иттифоқ ҳудудида мавжуд ижтимоий-сиёсий жараёнлар анча кескинлашганини ўз сафдошлари ва елкадошларидан анча олдин чуқур тушунди. Бундай мураккаб вазиятдан таҳликага тушган коммунистик мафкура ҳоҳлайдимми-йўқми, ўз ғояларини қисман ўзгартириш, иш услубининг янги шаклларини излаб топиши, қисқаси, империячилик сиёсатини ва мавжуд тузумни сақлаб қолиш учун қандайдир ўзгариш қилиши керак эди. Ана шу ҳаракатларнинг маҳсули сифатида Горбачевча “қайта қуриш” сиёсати дунёга келди.

Бир қарашда қайта қуришнинг сиёсати совет иттифоқида демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириш борасида маълум даражада ижобий силжишларга олиб келди. Бироқ, бу асл манзаранинг ташқи кўриниши эди, холос. Аслида эса қайта қуриш сиёсати ўзининг кўзлаган мақсадига, кутилган натижасига эриша олмади.

М.Горбачев бошчилигидаги совет ҳукумати раҳбарияти номигагина эркинликка йўл бериб, инсон ҳуқуқлари хусусида кўпиртириб гапирсада,

моҳиятан тоталитар тузум ва маъмурий-буйруқбозлик режимини сақлаб қолишдан манфаатдор эди. Зотан, улар ҳеч қачон СССРнинг тарқалиб кетишини назарда тутмаган ва буни кутмаган ҳам эди.

Жараёнлар бу даражада тезлашдики, охир оқибатда нафақат М.Горбачевни балки бутун Сиёсий Бюрони, партия Марказий Қўмитасини, ҳукуматни талвасага солиб қўйди. Натижада маъмурий органлар кучидан фойдаланиш йўли танланди. Турли шаҳарларда, минтақаларда, СССРнинг фаол ва демографик жиҳатдан мураккаб бўлган, геосиёсий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга бўлган нуқталарида беқарорликни вужудга келтириш орқали мамлакат аҳолисини чалғитиш йўлига ўтилди.

Умуман олганда, Ислом Каримов республика раҳбарлигига сайланганиданоқ Марказ билан ўзига хос “муносабат”да бўлди. Очқроқ айтганда, унинг ўта қатъиятлилиги, ўз фикрига ва ҳулосасига эгалиги ҳамда ўз йўлига собитлиги “улуғ оға”ларга унчалик ҳам ёқмасди. Иккинчидан, миллат манфаатига кўпроқ ён босгани, республика ички ҳаётидаги вазиятга чуқурроқ кириб боргани сайин КПСС Марказий Комитети Сиёсий Бюросида ҳам, СССР Олий Кенгаши ва Иттифоқ идораларида ҳам унга нисбатан муносабат кескинлаша бошлади. Айниқса, юртимизни абгор қилиб Марказга “қочиб” борган бир гуруҳ “собиклар” бундай “қулай” фурсатдан фойдаланиб қолиш учун турли-туман ҳийлаю найрангларни ишга солишди. Қатор марказий нашрларда Ўзбекистон ва унинг раҳбариятига нисбатан ифвогарликлар уюштиришди. Бундай оғир, зиддиятли бир шароитда ишлаш давлат раҳбаридан алоҳида асаб, ниҳоятда вазминлик, пўлатдек мустаҳкам ирода талаб этади.

Ана шундай пайтда И.Каримов рақибларга ҳурмат билан қараш, уларнинг фикрини диққат билан эшитиш, зарур бўлса улардан ижобий ҳулосалар чиқариш, халқ ва мамлакат манфаати учун ҳар қандай ифвогарликлар, тазйиқлару зўравонликлар, қолаверса мақтовлару

хушомадгўйликларга бир хилда муносабатда бўлиш, фақат ақл-идроққа таяниб иш тутиш намунасини кўрсатди.

Президент Ислон Каримов – эл-юрт учун фидойи, буюк азму шижоат, мустаҳкам ирода эгаси. У озгина адолатсизликка ҳам чидай олмайдиган, ҳақ ва ҳақиқатни бутун вужуди билан химоя қиладиган сиёсатчи. Унинг ана шундай фазилати айниқса Республика раҳбарлигига сайланганидан сўнг яна ҳам ёрқинроқ кўзга ташлана бошлади. Чунончи, Фарғона воқеалари юз берган бир пайтда депутатлардан қонли тўқнашув сабабларини республика Олий Кенгаши сессиясида кенг муҳокама қилишни сўради. СССР Олий Кенгашидан бу фожиалар асосини чуқур ўрганиш ва ўз вақтида сиёсий баҳо беришни талаб қилди. Унинг бевосита ташаббуси билан фашизмга қарши уруш йилларида ватанидан қувиб чиқарилган қатор халқларга ўз юртига қайтишга ёрдам бериш тўғрисида декларация қабул қилинди ва СССР Олий Кенгашига тақдим этилди. Айтиш мумкинки, ўз вақтида катта сиёсий ва тарихий аҳамиятга эга бўлган бундай ҳужжат фақат Ўзбекистонда қабул қилинди ва унинг раҳбарияти ҳамда халқи хохиш-иродасининг ифодаси сифатида бутун СССРда эълон қилинди.

Шундай қилиб, давлат раҳбари ҳаёти учун хатарли, аммо миллат ва юрт истиқболи учун шуқуҳли бўлган дастлабки, залворли қадамлар қўйилди. Юртимизнинг халқ душмани сифатида қораланган миллий меросимиз ва қадриятларимизни асл фарзандларидан тортиб буюк алломаларимиз ҳаёти ва ижодини ўрганиш, ман этилган улуғ тарихимиз, миллий меросимиз ва қадриятларимизни – барча-барчасини тиклаш учун шароит туғилди. Халқимиз учун борган сари ўзлигини англашга, ўзлигини тиклашга, тарихий қадриятларини ўз вақтида баҳолашга замин яратилди. Хўш буларнинг ҳаммасига қандай қилиб эришилди? Бундай имконият ўз-ўзидан юзага келдими? Йўқ албатта!

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари ва расмий ҳужжатлари:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: Ўн иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган (2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига мувофиқ Конституциянинг XVIII, XIX, XX, XXIII бобларига тузатиш ва қўшимчалар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 11 апрелда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 89-моддасига, 93-моддасининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига тузатишлар киритилган. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 25 декабрда қабул қилинган Қонуни билан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 77-моддасининг биринчи қисмига ўзгартириш киритилган). –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2009.
2. Она тили – Давлат тили (Ўқув қўлланма-мажмуа) Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунига оид ҳужжатлар /Тузувчилар: Н.Жумахўжа, Р.Жомонов. –Т.: “Адолат”, 2004.
3. Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллика йилларидаги (1991-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов асарлари:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон ССР, маҳаллий Советларнинг халқ депутатлари ва жамоатчилик вакиллари иштирокида бўлиб ўтган кенгашда сўзланган маъруза. 1990 йил 24 февраль.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. –Т.: “Ўзбекистон”, 1993.

3. Каримов И.А. Адолат, Ватан ва халқ манфаати ҳар нарсадан улуғ. –Т.: “Ўзбекистон”, 1998.
4. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Асарлар, 7-жилд. –Т.: “Ўзбекистон”, 1999.
5. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. – Т.: “Ўзбекистон”, 2003.
6. Каримов И.А. Демократия – қонунга ва шахсга ҳурмат демакдир. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. / И.А.Каримов. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
7. Каримов И.А. Илм-фан имкониятларидан тўлароқ фойдаланайлик. Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида бўлиб ўтган учрашувда сўзлаган нутқидан, 1989 йил 28 ноябрь. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. / И.А.Каримов. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
8. Каримов И.А. Мустақил Ўзбекистоннинг давлат сиёсати инсонийлик ва эзгулик қонунларига асосланади. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. /И.А.Каримов. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
9. Каримов И.А. Халқаро иродаси билан танланган йўл. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. / И.А.Каримов. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон дунё харитасида ўзига муносиб жой олди. // Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. /И.А.Каримов. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011
11. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.

III. Даврий матбуот:

1. Истиқлолимиз тарихининг ёрқин кўзгуси, “Халқ сўзи”, 2011 йил 2 август.

IV. Илмий адабиётлар:

2. Ўзбекистон Республикаси: мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. /Қ.А.Аҳмедовнинг умумий таҳрири остида/. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992.
3. Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. –Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
4. Жўраев Н. Тафаккурдаги эврилиш. –Т.: “Шарқ”, 2001.
5. Зиёдуллаев С. Экономические реформы Узбекистана в действии. –Т.: «Узбекистан», 1994.
6. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар / Сўз боши: И.Ғафуров. –Т.: “Шарқ”.
7. Раҳмонқулов Ҳ. Ҳуқуқ тизими ва унинг соҳалари. / Масъул муҳаррир Р.Ж.Рўзиев; Ўзбекистон Республикаси ФА И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти. / -Т.: “Фалсафа ва ҳуқуқ институти”, 2005.
8. Ситара Сайед. Суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга оширишда БМТ Тараққиёт Дастурининг Ўзбекистон Республикаси билан ҳамкорлиги. // Суд-ҳуқуқ тизими ислохоти: амалиёт ва самарадорлик (халқаро конференция материаллари; Тошкент, 2009 йил 30 сентябрь). – Т.: KONSAUDITINFORM-NASHR, 2010.
9. Тўхлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992.
10. Ўзбекистоннинг янги тарихи.К.2. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. // Тузувчилар: М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ. Таҳрир хайъати: А.Азизхўжаев (раис) ва бошқ./ . –Т.: “Шарқ”, 2000.
11. Қуддус Аъзам. Оғир синовлар даври. –Т.: Алишер Навоий номли “Ўзбекистон Миллий кутубхонаси” нашриёти, 2004.
12. Жўраев Нарзулло. Ўзбекистон тарихи. (Миллий истиқлол даври.) 3-китоб/Масъул муҳаррир Н.Абдуазимова. –Т.: “Шарқ”, 2011.